



Jelena Konickaja

Vakarų slavų istorijos ir raštijos raida

Čekai ir slovakai

Mokymo priemonė

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Jelena Konickaja

Vakarų slavų istorijos ir raštijos raida

Čekai ir slovakai

Mokymo priemonė



VILNIAUS UNIVERSITETO LEIDYKLA

VILNIUS, 2017

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti
Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto taryba
(2017 m. kovo 3 d., protokolas Nr. 9)

R e c e n z e n t a i :

Prof. habil. dr. Olegas Poliakovas (Vilniaus universitetas)

Doc. dr. Viktorija Ušinskienė (Vilniaus universitetas)

ISBN 978-609-459-829-6

© Jelena Konickaja, 2017

© Vilniaus universitetas, 2017

TURINYS

| | |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| Pratarmė..... | 5 |
| Sutrumpinti kalbų pavadinimai..... | 8 |
| ĮVADAS..... | 9 |
| Vakarų slavai..... | 10 |
| Vakarų slavų tautos ir etninės grupės..... | 10 |
| Vakarų slavų kalbos ir jų pogrupiai..... | 13 |
| Vakarų slavų kalbų bendri bruožai..... | 20 |
| Rekomenduojama literatūra..... | 21 |
| ČEKAI..... | 23 |
| Čekų valstybė – Čekija..... | 25 |
| Čekų kalba..... | 27 |
| Čekų istorija..... | 29 |
| Pirmosios vakarų slavų kunigaikštystės. Didžioji Moravija. | |
| Kirilo ir Metodijaus misija..... | 29 |
| Čekų kunigaikštystė. Santykiai su Lenkija (IX a. pabaiga–XI a. pirmoji pusė)..... | 32 |
| Pirmieji Čekijos karaliai: Pržemislų giminė (XI a. antroji pusė–XIII a.)..... | 35 |
| Liuksemburgiečių giminės karalių valdymo pradžia: čekų karalius Karolis I, Šventosios Romos imperijos imperatorius Karolis IV (XIV a.)..... | 37 |
| Janas Husas. Husitų karai ir jų pasekmės (XIV a. pabaiga–XV a. vidurys)..... | 39 |
| Jogailaičiai Čekijos soste (XV a. antroji pusė–XVI a. pabaiga)..... | 42 |
| Čekų žemės Austrijos imperijos sudėtyje. Kontreformacija ir Švietimo epocha (XVI a. pirmoji pusė–XVIII a. pabaiga)..... | 43 |
| Čekų tautinis atgimimas (XVIII a. pabaiga–XIX a. pirmoji pusė)..... | 46 |
| Čekų istorijos naujausias periodas (XIX a. antroji pusė–XXI a.)..... | 48 |
| Čekų raštijos raida..... | 50 |
| Senosios slavų kalbos rašytinė tradicija..... | 50 |
| Lotynų kalbos įsitvirtinimas čekų žemėse..... | 51 |
| Pirmieji čekų kalbos liudijimai..... | 52 |
| XIII–XIV a. pradžios raštija čekų žemėse..... | 53 |
| XIII–XIV a. pradžios pasaulietinė literatūra vokiečių kalba čekų žemėse..... | 55 |
| XIV a. pradžios pasaulietinė literatūra čekų kalba..... | 55 |
| Janas Husas – čekų literatūrinės kalbos liaudies kalbos pagrindu pradininkas..... | 58 |
| Knygų spausdinimo Čekijoje pradžia..... | 59 |

| | |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| Kralicos Biblija. Pirmosios čekų kalbos gramatikos..... | 60 |
| Čekų kalbos nuosmukis XVII a. Čekų kalbos apologetika..... | 62 |
| Čekų tautinio atgimimo filologiniai aspektai. Pirmasis tautinio atgimimo etapas..... | 64 |
| Antrasis čekų tautinio atgimimo etapas | 65 |
| Trečiasis čekų tautinio atgimimo etapas | 66 |
| Keli žodžiai apie XIX a. pabaigos–XXI a. pradžios čekų kalbos padėtį | 67 |
| Rekomenduojama literatūra | 68 |
| | |
| SLOVAKAI..... | 70 |
| Slovakų valstybė – Slovakija | 72 |
| Slovakų kalba..... | 73 |
| | |
| Slovakų istorija..... | 76 |
| Pirmosios vakarų slavų kunigaikštystės. Nitros ir Pribino kunigaikštystės..... | 76 |
| Slovakų žemės Vengrijos karalystės sudėtyje (XI–XIV a.) | 77 |
| Husitų judėjimas slovakų žemėse. Slovakų valdovai – Habsburgai ir Jogailaičiai (XV–XVI a.)..... | 81 |
| Motiejaus Korvino valdymo metai (XV a.). Gotika Slovakijoje | 83 |
| XVI–XVII a. Reformacija ir kontrreformacija slovakų žemėse | 85 |
| Švietimo epocha slovakų žemėse (XVIII a.)..... | 89 |
| Slovakų tautinis atgimimas (XVIII a. pab.–XIX a.) | 91 |
| Slovakų naujausios istorijos laikotarpis (XX–XXI a.)..... | 93 |
| | |
| Slovakų raštijos raida..... | 95 |
| Slovakų raštija iki XIV a. pabaigos..... | 95 |
| Čekų rašytinės kalbos etapas slovakų žemėse (XIV a. antroji pusė–XVI a. pirmoji pusė). Čekų, vengrų, vokiečių ir slovakų kalbų vartojimas | 97 |
| Knygų spausdinimo pradžia Slovakijoje (XVI a. antroji pusė) | 99 |
| Slovakų kalbos apologetika. Pirmosios slovakų kalbos gramatikos (XVII–XVIII a. pirmoji pusė)..... | 100 |
| Slovakų tautinio atgimimo pradžia. Bernolako slovakų kalbos kodifikacija (XVIII a. pabaiga–XIX a. pradžia) | 102 |
| Šturo slovakų kalbos kodifikavimas (XIX a. vidurys)..... | 105 |
| Slovakų kalbos standartizacija (XIX a. antroji pusė–XX a. pradžia) | 107 |
| Čekoslovakų kalba (XX a. 40-ieji m.) | 109 |
| Slovakų kalba XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje..... | 110 |
| Rekomenduojama literatūra | 111 |

PRATARMĖ

Čekai ir slovakai – vakarų slavų tautos Centrinėje Europoje, kurios turi daug kultūros, buities, etnografijos, švenčių apeigų ir kitų panašumų. Čekai ir slovakai turėjo bendrą valstybingumo atsiradimo istoriją, sietiną su Samo valstybe (XVII a.) ir Didžiąja Moravija (IX–X a.), kuriose slovakai ir čekai kartu gynėsi nuo išorės priešų. Po Didžiosios Moravijos išnykimo šių dviejų tautų istoriniai keliai išsiskyrė: slovakų žemės atsirado Vengrijos karalystės sudėtyje, o čekų žemės tapo Austrijos dalimi. Savotiškas tautų bendrumo jausmas pasitvirtino XV a., prasidėjus husitų karams: kovojantys už protestantizmo idėjas čekai husitai slovakų žemėse ieškojo ir rado palaikymą ir paramą. Husitų čekų kalba ilgainiui slovakų buvo vartojama kaip rašytinė kalba, kol XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje prasidėjo slovakų bendrinės kalbos formavimasis.

Beveik visą XX a. slovakai ir čekai gyveno bendroje valstybėje. Po Pirmojo pasaulinio karo 1918 m. spalio 28 d. buvo paskelbta vadinamoji pirmoji Čekoslovakijos Respublika (ček. *první Československá republika*, svk. *prvá Československá republika*), kuri gyvavo iki 1938 m. Po to, kai nacistinė Vokietija aneksavo Sudečius ir paskelbė Slovakijos autonomiją, buvo sukurta antroji Čekoslovakija (ček. ir svk. *Česko-Slovenská Republika*, nuo 1920 m. – *Československá republika/Republika Československá*), kurios egzistavimas po Vokietijos protektorato truko mažiau nei metus – nuo 1938 m. rudens iki 1939 m. pavasario. Po Antrojo pasaulinio karo 1948 m. susikūrė vadinamoji trečioji Čekoslovakijos Respublika (ček., svk. *Československá republika*). 1960 m. pavadinimas buvo pakeistas į naują: Čekoslovakijos socialistinę respubliką (ček., svk. *Československá socialistická republika*), o 1990 m. – į Čekijos ir Slovakijos federatyvinę respubliką (ček. *Česka a Slovenská Federativní Republika*, svk. *Česka a Slovenská Federatívna Republika*). Po dvejų metų, 1992 m. gruodžio 31 d., abi tautos oficialiai išsiskyrė ir pradėjo kurti nepriklausomas draugiškas valstybes.

Dviejų giminingų slavų tautų egzistavimas vienoje valstybėje ne visada buvo taikus ir broliškas, bet, nepaisant nesusipratimų ir abipusių pretenzijų, čekų ir slovakų

bendrumą lėmė kalbų artumas. Dažnai sakoma, kad čekai supranta slovakų kalbą be vertimo, gali skaityti tekstus ir klausytis radijo laidų be didelių pastangų. Slovakai taip pat supranta čekų kalbą, gali skaityti tekstus ir klausytis radijo laidų. Po bendros čekų ir slovakų valstybės suirimo kiekvienos tautos kalba sparčiai keitėsi.

Čekų ir slovakų kalbos, turinčios bendrą šaltinį – praslavų kalbą, priklausančios vienai vakarų slavų kalbų grupei, vystėsi skirtingai. Jų raida ir šiuolaikinė padėtis vakarų slavų kalbų bendrijoje turi išskirtinių bruožų. Mūsų dienomis skirtumai tarp čekų ir slovakų kalbų tampa vis akivaizdesni ir greičiau pastebimi. Čekų ir slovakų istorija ir dabartis, kultūros raida, kitų tautų įtaka formuojant kalbą ir kultūrą labai skiriasi lyginant tiek šias tautas tarpusavyje, tiek su kitomis vakarų slavų tautomis.

Čekų ir slovakų istorijos ir raštijos raidos problematika sudaro Vilniaus universiteto Filologijos fakultete studijuojamo dalyko „Slavų istorija ir kultūra“ dalį. Ši mokymo priemonė parengta remiantis dalyko „Slavų istorija ir kultūra“ (2003–2016), taip pat su šia problematika susijusių dalykų „Slaviškojo atgimimo filologiniai aspektai“ (1996–2004), „Slavų filologijos įvadas“ (2000–2005) dėstymo patirtimi ir yra sudaryta iš įvado ir dviejų pagrindinių dalių.

Įvade aptariami bendri vakarų slavų tautų ir kalbų klausimai: pateikti statistikos duomenys apie etnines grupes, nurodytas jų paplitimas, įdomesni vakarų slavų tautų istorijos ir raštijos raidos faktai, šiek tiek daugiau papasakota apie mažiau žinomas vakarų slavų etnines grupes – kašubus, lužitėnus ir kt. Pateikiama svarbiausių žinių apie vakarų slavų kalbas – egzistuojančias ir mirusias, aprašyti svarbiausi jų bruožai, išskiriantys jas iš kitų slavų kalbų.

Pirmoji mokymo priemonės dalis skirta čekų istorijos ir raštijos raidai, antroje dalyje pristatyta slovakų istorija ir raštijos raida. Kiekvienoje dalyje išskiriami pagrindiniai tautos istorijos laikotarpiai, nurodyti svarbiausi įvykiai, kurie lėmė tautos vystymosi savitumą. Daug dėmesio skiriama kultūros ir švietimo raidai čekų ir slovakų žemėse. Stengtasi papasakoti apie ryšius, kurie sieja vakarų slavų tautas – čekus ir slovakus – su lietuviais ir Lietuvos istorija.

Svarbi mokymo priemonės dalis – čekų ir slovakų raštijos raidos aprašymas. Aptariami pirmieji čekų ir slovakų rašytiniai paminklai, pristatyta pirmųjų raštijos paminklų sandara, kalbos ypatumai, kitų kalbų ir kultūrų įtaka. Mokymo priemonėje stengtasi pateikti tiek čekų, tiek slovakų bendrinių kalbų formavimosi ypatumus, čekų ir slovakų kalbų sudėtingus santykius ir sąsajas iki XX a. pabaigos. Rengiant

mokymo priemonę, semtasi informacijos iš skirtingų šaltinių – žodynų ir žinytų, naujausių enciklopedijų, vadovėlių ir mokslo darbų skirtingomis kalbomis, visų pirma čekų ir slovakų, taip pat lietuvių, lenkų, rusų, ukrainiečių, baltarusių ir kt. Kiekvieno skyriaus pabaigoje pateikta pagrindinė literatūra, kurioje galima rasti daugiau žinių ir informacijos tam tikromis vakarų slavų, čekų ir slovakų istorijos ir raštijos raidos temomis.

Ši mokymo priemonė skirta visiems, kurie domisi slavų, vakarų slavų, čekų ir slovakų istorija. Ji galėtų būti naudinga aukštųjų mokyklų studentams, studijuojantiems slavų kalbas ir slavų istoriją, slavistams bei visiems, norintiems daugiau sužinoti apie vakarų slavus.

Nuoširdžiai dėkoju Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto dėstytojams, studentams ir kolegoms iš kitų Lietuvos ir užsienio aukštųjų mokyklų už jų palaikymą, pagalbą, patarimus ir geranoriškumą rengiant šią mokymo priemonę. Dėkoju mokymo priemonės recenzentams – profesoriui, humanitarinių mokslų daktarui Olegui Poliakovui ir docentei, humanitarinių mokslų daktarei Viktorijai Ušinskienei – už vertingas pastabas, taip pat dailininkui Grigorijui Michejevui (Daugpilis, Latvija) už mokymo priemonės iliustracijų ir žemėlapių parengimą bei lietuvių kalbos redaktorei Giedrei Matkėnenei.

Autorė

Sutrumpinti kalbų pavadinimai

blg. – bulgarų

ček. – čekų

kr. – kroatų

lenk. – lenkų

liet. – lietuvių

lot. – lotynų

luž. a. – lužitėnų aukštaičių

luž. ž. – lužitėnų žemaičių

rus. – rusų

sln. – slovėnų

srb. – serbų

svk. – slovakų

vengr. – vengrų

vok. – vokiečių

Įvadas

VAKARŲ SLAVAI

Vakarų slavų tautos ir etninės grupės

Vakarų slavai – slavų tautų grupė, kuri nustatoma pagal geografinius ir kalbinius požymius. Ją sudaro kelios tautos, kalbančios vakarų slavų kalbomis: *čekai, slovakai, lenkai, kašubai, lužitėnai aukštaitėnai* ir *lužitėnai žemaičiai* (kietaip vadinami *sorbai*). Prie vakarų slavų tautų dar priskiriami *moravai* ir *sileziečiai*.

Vakarų slavai gyvena Centrinėje ir Rytų Europoje. Kai kurios vakarų slavų tautos turi savo valstybes, pvz., dauguma Čekijos gyventojų yra čekai, o Slovakijos – slovakai, lenkai sudaro Lenkijos gyventojų daugumą (97 %, 2011 m. surašymo duomenimis). Kitos vakarų slavų tautos savo valstybės neturi, bet turi tautinės mažumos statusą kitose šalyse: lužitėnai sudaro vieną iš penkių tautinių mažumų Vokietijoje; kašubų etninė grupė gyvena Lenkijos Pamario vaivadijoje, į vakarus ir pietus nuo Gdansko miesto; moravai gyvena Moravijoje – istoriniame regione Čekijos pietryčiuose bei pietryčių Silezijoje. Kalbantieji vakarų slavų kalbomis gyvena ir kitose šalyse visame pasaulyje – Europoje: Ukrainoje, Baltarusijoje, Lietuvoje, Latvijoje, Austrijoje, Vengrijoje, Prancūzijoje, Serbijoje, Rusijoje ir kt.; Azijoje: Izraelyje, Kazachijoje, Rusijos Sibire; Amerikoje: JAV, Kanadoje, Argentinoje, Brazilijoje; kalbančiųjų vakarų slavų kalbomis yra ir Australijoje. Bendras vakarų slavų skaičius viršija 65–80 mln. žmonių, bet skirtingų vakarų slavų etninės grupės labai skiriasi savo gausumu: pavyzdžiui, manoma, kad lenkų pasaulyje yra apie 45–60 mln., o kašubų – apie 240 tūkst. (2011 m. Lenkijos gyventojų surašymo duomenimis).

Mokslininkai diskutuoja dėl kai kurių vakarų slavų etninių grupių savarankiškumo. Pavyzdžiui, čekų oficialioji istoriografija ir etnografija laiko moravus če-

kais, o kai kurie mokslininkai teigia, kad moravai, turintys etninę savimonę, yra atskira vakarų slavų etninė grupė. Įdomu, kad laikančių save moravais žmonių skaičius labai įvairuoja: 1991 m. Čekijos surašymo duomenimis, jų buvo daugiau kaip 1,3 mln., 2001 m. savo priklausomybę moravų etninei grupei deklaravo 380 tūkst. žmonių, o 2011 m. jų buvo 522 tūkst. Tokios etninės grupės dažniausia turi dramatišką tautos istoriją. Moravija, kurioje gyveno moravai, 1918 m. tapo Čekoslovakijos dalimi, ir moravų etninė atskirtis nebuvo toleruojama valdžios. Kai kurie moravai, kurie gyveno vokiečių Silezijoje, miestų Racibužo ir Glubčycės apylinkėse (Opolės vaivadija dabartinėje Lenkijoje), po Antrojo pasaulinio karo buvo iš dalies perkelti į Čekoslovakiją, o moravai, kurie deklaravo save kaip vokiečius, emigravo į Vokietiją ir suvokietėjo. Situacija blogėjo iki 1990 m., kai prasidėjo moravų tautinis atgimimas. Būtent dėl šių aplinkybių 1991 m. tiek žmonių pasiskelbė moravais, o po to sugrįžo prie čekų tautybės.

Panašiai kašubų tautybę (2002 m. Lenkijos surašymo duomenimis) nurodo tik 5062 žmonės: dėl griežtų surašymo reikalavimų buvo galima deklaruoti tik vieną pilietybę ir priklausomybę vienai etninei grupei. Po Antrojo pasaulinio karo iš savo etninių žemių kašubų dalis emigravo į JAV, Kanadą, Vokietiją arba Lenkijos regionus.

Kašubai turi ilgą ir garbingą istoriją: šis tautos pavadinimas pirmą kartą paminėtas XIII a. popiežiaus Grigorijaus XII bulėje, kurioje minimas „dux Slavorum et Cassubia“, t. y. „slavų ir Kašubijos kunigaikštis“ (1238). Kašubai gyveno paribio teritorijoje, dėl kurios ginčijosi Lenkija ir Šventoji Romos imperija, o vėliau Prūsija ir Vokietija. Todėl kašubai buvo arba sulenkėję, arba suvokietėję, daug jų prarado savo tautinį identitetą. Bet, nepaisant nepalankių aplinkybių, liko daug kašubų, kurie išlaikė savo tautinę savimonę. XIX a. dėl ekonominių priežasčių daug kašubų iškeliavo ieškoti darbo ir išgyvenimo galimybių ne tik į kitas Europos šalis, pvz., į Vokietiją, bet ir į tolimąsias – JAV ir Kanadą. 1864 m. kašubai įkūrė gyvenvietę, pavadintą Vilno (Wilno), Kanados provincijoje Ontario. Čia gyveno apie 20 tūkst. kašubų. JAV (Niujorke, Mičigane, Minesotoje, Ilinojuje, Viskonsine) XIX a. pabaigoje gyveno 90,7 tūkst. kašubų, Kanadoje – 25 tūkst., Brazilijoje – 15 tūkst. Nėdelės kašubų grupės apsigyveno Australijoje ir Naujojoje Zelandijoje. Tikimasi, kad kašubai neišnyks.

Mokslininkai įvairiai vertina kašubus: vieni mano, kad jie sudaro atskirą etninę grupę, kiti teigia, kad kašubai yra lenkų tautos subetnosas, panašiai kaip sileziečiai,

gyvenantys Žemutinės Silezijos vaivadijoje, arba mozūrai – Lenkijos Mazovijos ir Varmijos Mozūrų vaivadijos gyventojai. Pastarieji yra lenkų mozūrų palikuonys, apsigyvenę Rytų Prūsijos pietuose jau nuo XIV a., čia susimaišę su vietos gyventojais bei emigrantais iš Vokietijos žemių. XVI a. jie tapo protestantais, dauguma jų yra liuteronai. Mozūrai laiko save nei lenkais, nei vokiečiais, bet lenkų prūsais, ir kalba savita lenkų kalbos mozūrų tarme. 2011 m. Lenkijos gyventojų surašymo duomenimis, prie mozūrų grupės save priskyrė 1376 žmonių. Įdomu, kad keli šimtai mozūrų gyvena Rusijoje, Sibire, ir iki šiol jie išlaikė savo gimtąją kalbą.

Dar viena nedidelė slavų etninė grupė, dėl kurios kyla mokslininkų diskusijų, yra sileziečiai, gyvenantys Vidurio Europoje, Lenkijos pietvakariuose (apie 847 tūkst., 2011) ir Čekijos šiaurėje (12,2 tūkst., 2011). Sileziečiai turi savo kalbą, kuri priskiriama vakarų slavų kalbų lechitų pogrupiui arba laikoma lenkų kalbos tarme.

Kai kurios vakarų slavų etninės grupės šiandien jau neegzistuoja. Prie tokių priskiriami *pamarių slavai* (*pamarėnai*), asimiliuoti kitataučių. Iki XVI–XVII a. jie gyveno Baltijos pakrantėje, ties Oderio žiotimis (lenk. *pomorzanie*, vok. *Pomorranen*). Dar viena išnykusi vakarų slavų etninė grupė – *polabai*, nuo VII a. apsigyvenę germanų žemėse į rytus nuo Elbės. Slaviškas upės pavadinimas yra *Laba*, iš to pavadinimo kilo ir šios slavų etninės grupės pavadinimas. Polabai vadino savo žemes Vendlandu¹, o kalbą – *livenstšė* arba *venstšė*. XVIII a. ši etninė grupė galutinai suvokietėjo ir išnyko.

Vakarų slavų etninių grupių išnykimas net ir slaviškoje aplinkoje tęsėsi ir XX a., tokio likimo sulaukė slovinai. Dauguma jų buvo protestantai ir kalbėjo dviem kalbomis – savo gimtąja slovinų ir vokiečių kalba. Po Antrojo pasaulinio karo daug slovinų persikėlė į Vokietiją, kurioje asimiliavosi. Šios negausios etninės grupės kaimelyje Kliuki, netoli Slupsko miesto Lenkijoje, 1939 m. gyveno apie 700 slovinų, 1950 m. – 150, o 1998 m. – tik dvi moterys. Kitais duomenimis, paskutinė slovinė mirė 1971 m. ir palaidota Kliuki kaimelio kapinėse, o paskutinis slovinas mirė 1987 m. (Duličenko: 2015, 117).

Viena iš įdomiausių vakarų slavų etninių grupių yra lužitėnai, gyvenantys Vokietijoje. Apie 20 000 lužitėnų žemaičių gyvena Vokietijos šiaurės rytuose,

¹ Viduramžių laikais vokiečiai slavus (slovakus, slovėnus, polabus) vadino *Wenden*. Mūsų laikais vokiečiai taip vadina lužitėnus.

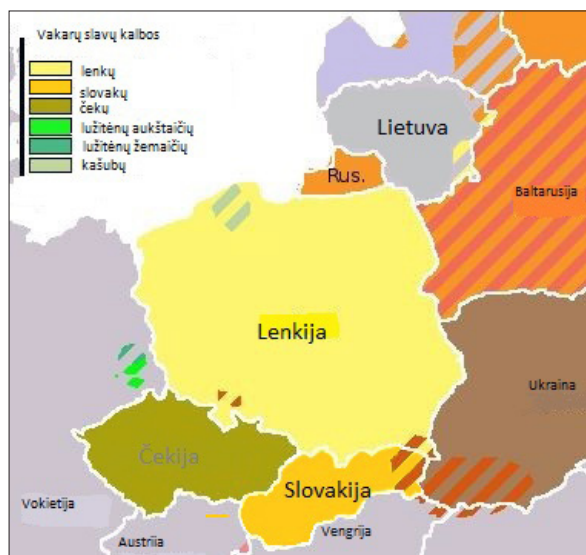
prie Lenkijos sienos, Brandenburgo federalinėje žemėje, vadinamojoje Žemutinėje Lužicoje (luž. ž. *Dolna Łužyca*, vok. *Niederlausitz*), o apie 40 000 lužitėnų aukštaičių gyvena Vokietijos vidinės dalies rytuose, prie Lenkijos ir Čekijos sienų, Saksonijos federalinėje žemėje, vadinamojoje Aukštutinėje Lužicoje (luž. a. *Hornja Łužica*, vok. *Oberlausitz*). Lužitėnų aukštaičių kultūros centras yra miestas Baucenas (luž. a. *Budyšin*, vok. *Bautzen*), žemutinių – miestas Kotbusas (vok. *Gottbus*, luž. ž. *Chóšebuz*). Patys save jie vadina *serbais*: lužitėnai aukštaičiai – *Serbja*, lužitėnai žemaičiai – *Serby*.

Dauguma vakarų slavų yra katalikai. Pavyzdžiui, Lenkijoje, 2008 m. surašymo duomenimis, daugelis tikinčiųjų lenkų yra katalikai (apie 34 mln.), bet yra ir stačiatikių (Lenkijos stačiatikių bažnyčia, apie 504 tūkst., 11 vienuolynų, 233 parapijos), ir liuteronų (Lenkijos evangelikų Augsburgio išpažinimo bažnyčia, 75 tūkst.), unitų (55 tūkst.), Jehovos liudytojų (124 tūkst.). Tarp kašubų taip pat yra ir katalikų (dauguma), ir protestantų liuteronų, o tarp moravų, kurių daugiausia yra katalikų, taip pat yra ir protestantų, ir stačiatikių. Žemutiniai lužitėnai nuo XVI a. tapo protestantais, katalikybė išliko tik aukštutinėje Lužicoje. Čekijoje tik 10, 4 proc. (1 080 tūkst.) gyventojų sudaro katalikai, 0,5 proc. (52 tūks.) evangelikai, 0,2 proc. (21 tūks.) stačiatikiai, o 34,2 proc. (3,6 mln.) nepriskyrė savęs nė vienai religinei bendruomenei.

Vakarų slavų kalbos ir jų pogrupiai

Vakarų slavų kalbos yra priskiriamos indoeuropiečių kalbų šeimos slavų kalbų grupei. Jos yra artimos kitoms indoeuropiečių šeimos kalboms – vokiečių, prancūzų, lotynų ir kt., bet, kaip ir kitos slavų kalbos, vakarų slavų kalbos yra artimiausios baltų kalboms – lietuvių ir latvių. Ypač artimos vakarų slavų kalbos yra kitoms slavų kalboms – rytų (rusų, baltarusių, ukrainiečių) ir pietų (slovėnų, kroatų, serbų, juodkalniečių, bulgarų, makedonų).

Vakarų slavų kalbų grupę sudaro tokios kalbos: čekų, slovakų, lenkų, kašubų, lužitėnų. Pagal kalbų artumą skiriami trys pogrupiai: 1) *čekų ir slovakų*; 2) *lechitų (lenkų, kašubų)*; 3) *lužitėnų (aukštaičių ir žemaičių)*. Atskirą ketvirtą pogrupį sudaro mirusi *polabų* kalba, kuri kartais priskiriama lechitų pogrupiui.



Čekų ir slovakų kalbų pogrupyje yra dvi kalbos – *čekų*, kuria kalbama Čekijoje, ir *slovakų*, kuria kalbama Slovakijoje. Prie šio pogrupio kartais priskiriama vadinamoji *laščina* (ček. *laština*, lenk. *język laski*), susiformavusi XX a. 30-aisiais m. Silezijoje (Vokietija) lenkų ir čekų tarmių pagrindu. Bendras šio pogrupio kalbomis kalbančiųjų skaičius yra apie 18 mln.

Lechitų kalbų pogrupio teritorija atitinka dabartinės Lenkijos ir rytų Vokietijos (Brandenburgas, Meklenburgas, Pomeranija) teritoriją. Lechitų pogrupiui atstovauja viena gausiausių slavų kalbų pagal kalbančiųjų skaičių *lenkų kalba* ir šiaurės vakarų Lenkijoje (apie Gdanską m.) paplitusi *kašubų kalba* (kašubų k. – *kaszëbsczi jãzëk*). Pastaroji kartu su mirusiomis *polabų* ir *slovinų* kalbomis priskiriama *lechitų kalbų pogrupio pamarėnų kalbų* grupei (pagal lenkų dialektologo K. Deinos klasifikaciją).



Lenkų kalba (lenk. *język polski, polszczyzna*) yra trečioji² pagal kalbančiųjų skaičių slavų kalba. Ji yra Lenkijos valstybinė kalba, turi regioninės kalbos arba tautinės mažumos kalbos statusą kai kuriose Europos šalyse – Rumunijoje, Čekijoje, Slovakijoje, Bosnijoje, Juodkalnijoje, Ukrainoje. Kalbančiųjų lenkų kalba yra apie 50 mln. Ji artima kitoms vakarų slavų kal-

² Pirmąją rytų slavų kalbos – rusų (apie 250 mln. kalbančiųjų) ir ukrainiečių (apie 45 mln. kalbančiųjų).

boms – čekų, slovakų, lužitėnų. Nuo 2004 m. gegužės 1 d., Lenkijai įstojus į Europos Sąjungą, lenkų kalba tapo viena iš ES oficialių kalbų.

Pagrindiniai lenkų kalbos dialektai yra: 1) Didžiosios Lenkijos (lenk. *wielkopolski*), 2) Žemutinės Vyslos–Mazovijos (lenk. *mazowiecki*); 3) Mažosios Lenkijos (lenk. *malopolski*); 4) Silezijos (lenk. *śląski*), kresų dialektai (lenk. *polszczyzna kresowa*). Jie išskiriami pagal fonetikos bruožus: 1) tarimą *s, z, c, ʒ* kaip *ś, ź, ć, ʒ* (vad. lenk. *mazurzenie*) ir 2) skardžiujų / dusliųjų priebalsių tarimą žodžio gale. Yra ir kitų, ne tik fonetikos, bet ir morfologijos ypatumų.

Pirmuoju lenkų kalbos rašytiniu paminklu laikoma XII a. popiežiaus Inocento II bulė (lenk. *Bulla protekcyjna*, 1136), saugoma Gniezno mieste. Lotyniškai parašytame dokumente aptikta 410 lenkiškų asmenvardžių ir vietovardžių. Lenkiškų vietovardžių randama ir ankstesniuose tekstuose lotynų kalba, pvz., Titmaro Merzeburgiečio kronikoje (lot. *Thietmari merseburgiensis episcopi chronicon*, XI a.). Pirmas sakinyš lenkų kalba užfiksuotas lotyniškoje „Henrikovo knygoje“ (lenk. *Księga henrykowska*, 1270), kurioje aprašoma švč. Mergelės vienuolyno Silezijoje istorija.

Pirmieji lenkiški tekstai, parašyti lotynų abėcėle, yra žinomi nuo XIV a. Viena garsiausių yra Krokuvos katedros kanauninko Jono Dlugošo (lenk. *Jan Długosz*, 1415–1480) Lenkijos istorija (lenk. *Roczniki, czyli kroniki sławnego Krolewstwa Polskiego, Historia Poloniae*, 1455–1480). Pirmuosiuose lenkiškuose rankraščiuose galima išvelgti čekų kalbos įtaką, nes tuomet čekų kalba ir kultūra buvo pavyzdys lenkams. Didžiausias viduramžio tekstas lenkų kalba yra *Karalienės Sofijos Biblija* (lenk. *Biblia królowej Zofii*), seniausias žinomas Senojo Testamento vertimas į lenkų kalbą, atliktas 1453–1455 m. ketvirtosios karaliaus Jogailos žmonos Sofijos Alšėniškės (1405–1461) liepimu čekiško Senojo Testamento vertimo pagrindu.



1599 m. Krokuvoje pasirodė pirmojo Vilniaus universiteto rektorius (1578–1579), dvasininko Jokūbo Vujeko (lenk. *Jakub Wujek*, 1541–1597) pirmasis visos

Biblijos vertimas į lenkų kalbą. 1568 m. ten pat, Krokuvoje, buvo išleista prancūzo, pagal kilmę garsaus Reformacijos Lenkijoje veikėjo, polemisto ir pedagogo Petro Stojenskiego (lenk. *Piotr Statorius Stoiński* arba *Stojeński*; pranc. *Pierre Statorius*, apie 1530–1591) lenkų kalbos gramatika „Lenkų kalbos pagrindai“ (lot. *Polonicae grammatices institutio*). 1594 m. Gdanske lotynų ir lenkų kalbų mokytojas iš Vokietijos Mykolas Folkmaras (lenk. *Mikolaj Volckmar*) išspausdino lenkų kalbos gramatiką vokiečiams „Lenkų kalbos trumpas aprašas“ (lot. *Compendium linguae Polonicae*), o 1596 m. – lenkų, lotynų ir vokiečių kalbų žodyną (lot. *Dictionarium trilinguae ad dicendam linguam latinam, polonicam et germanicam accomodatum*).

Taigi, lenkų kalba sėkmingai vystėsi nuo viduramžių laikų, ir mūsų dienomis ji yra viena iš puikiausiai išsivysčiusių slavų kalbų, tinkamai aprūpintų žodynais ir gramatikomis. Pasaulyje gausu mokslo institucijų, kur lenkų kalba yra studijuojama ir ji yra tyrinėjama. Viena tokių institucijų Lietuvoje yra Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Polonistikos centras, įkurtas 1993 m. (iki 2007 m. – Lenkų filologijos katedra).

Kalbančių kašubų kalba yra apie 106 tūkst. žmonių (2011 m. Lenkijos gyventojų surašymo duomenimis³). Nuo 2005 m. sausio 6 d. ji turi regioninės kalbos statusą Lenkijos Pamarės vaivadijoje. UNESCO sudarytame „Pasaulio kalbų, kurioms gresia pavojus išnykti, atlase“, kašubų kalba priskiriama prie nykstančių. Seniausi kašubų kalbos paminklai išliko nuo XV a. (vad. *Dutki brzeskie*, 1402 m.). Nuo 2005 m. sausio 6 d. ji turi regioninės kalbos statusą Lenkijos Pamarės vaivadijoje. UNESCO sudarytame „Pasaulio kalbų, kurioms gresia pavojus išnykti, atlase“, kašubų kalba priskiriama prie nykstančių. Seniausi kašubų kalbos paminklai



Kašubų abėcėlė. 1850 m.

išliko nuo XV a. (vad. *Dutki brzeskie*, 1402 m.). XIX a. susiformavo savita kašubų kalbos abėcėlė lenkų abėcėlės pagrindu. Kašubų kalba mūsų laikais vartojama dažniausiai tik kasdienio gyvenimo reikmėms, nors Lenkijoje yra mokyklų, kuriose mokoma kašubų kalba. 1991 m. įkurtas kašubų licėjus, kašubų kalba taip pat vartojama bažnyčiose, yra Naujojo Testamento vertimas į kašubų kalbą.

³ Kašubų kalba kalbančiųjų skaičius skirtinguose šaltiniuose labai įvairuoja: nuo 50 iki 500 tūkstančių.

Šia kalba leidžiamos knygos, periodinė spauda – laikraščiai ir žurnalai, nuo 1990 m. transliuojamos televizijos laidos, veikia kašubų radijo stotis *Radio Kaszëbë*, kašubų kalba skamba laidose, transliuojamose kitų radijo stočių.

Polabų kalba išnyko XVIII a. Ji neturėjo savo abėcėlės, beveik nėra raštijos paminklų, išliko tik kai kurie XVII–XVIII a. tekstai polabų kalba, parašyti naudojant vokiečių raides. Vienas iš nedaugelio polabų kalbos paminklų yra vokiečių ir polabų kalbų žodynėlis „*Vocabularium Venedicum*“ (apie 3 tūkst. žodžių), sudarytas apie 1705 m. dvasininko Christiano Chenigo (vok. *Christian Hennig von Jessen*, 1649–1719), bei valstiečio iš Ziuteno kaimo Johano Parumo Šulco (vok. *Johann Parum Schultze*, 1677–1740) vokiškai parašyta šios vietovės kronika (vok. *Die Wendländische Bauernchronik*), kurioje užfiksuota apie 300 polabų kalbos žodžių. Šis itin svarbus slavų istorijai ir kultūrai veikalas buvo paskelbtas 1856 m., o rankraštis, deja, dingo.

Slovinų kalba kartais traktuojama kaip kašubų kalbos tarmė, kartais – kaip lenkų kalbos tarmė (K. Deina, F. Slavskis). Pastaruoju metu diskutuojamas klausimas dėl dar vienos vakarų slavų – *sileziečių* – kalbos statuso: mat kai kurie kalbininkai tvirtina, kad sileziečių šneka nėra lenkų kalbos tarmė, bet atskira kalba.

Bendras kalbančiųjų lechitų kalbomis skaičius yra apie 40 mln.

Lužitėnų pogrupyje yra dvi kalbos – *lužitėnų aukštaičių* ir *lužitėnų žemaičių*. Šiandien ne visi lužitėnai kalba lužitėnų kalbomis. Lužitėnų žemaičių kalba sparčiai nyksta: 2007 m. duomenimis, kalbančiųjų lužitėnų kalba buvo apie 6860. Visi lužitėnai, šnekantys lužitėnų kalba, yra dvikalbiai.

Aukštutinių ir žemutinių lužitėnų kalbų istorija yra sudėtinga ir dramatiška. Jau nuo XVI a. pradžios buvo kalbama apie jos išnykimą. Protestantizmo ideologas Martinas Liuteris, 1511 m. apsigyvenęs Vitenbergo miestelyje netoli Lužicos, kai lužitėnų dvasininkai atėjo pas jį prašyti pagalbos verčiant šventąsias knygas į savo gimtąją kalbą, pranašavo, kad po šimto metų lužitėnų kalbos neliks nė pėdsako, tad net neverta ir versti. Tokių spėjimų pasirodydavo ir vėliau. XIX a. pradžioje Rusijos pasiuntinys Timkovskis rašė, kad „lužitėnų tarmė turi mirti ir mirti“. Čekų tautinio atgimimo veikėjas poetas Janas Kolaras (ček. *Ján Kollár*, 1793–1853) palygino Aukštutinę ir Žemutinę Lužicą su dviem sukiužusiais laiveliais, kurie dar plaukiojo vokiškame vandenyne, bet kurių likimas jau nulemtas. Tokie spėjimai iki šiol nepasitvirtino.

Lužitėnai turi turtingą raštijos istoriją. XVI a. pasirodė dvi lužitėnų raštijos versijos: viena (katalikų) – lotynų abėcėlės pagrindu, kita (liuteronų) – vokiečių abėcėlės pagrindu. Lužitėnai rūpinosi švietimu savo kalba: 1514 m. Kotbuse buvo įkurta gimnazija, vėliau pavadinta „Universitas Serborum“. Protestantizmas paspartino lužitėnų raštiją. 1548 m. į lužitėnų kalbą buvo išverstas Naujasis Testamentas, bet liko rankraštis, nes niekas nenorėjo spausdinti šio veikalų. 1550 m. buvo leista laikyti mišias lužitėnų kalba.



Pirmoji knyga lužitėnų žemaičių kalba, parengta reformatoriaus, rašytojau, humanisto, botaniko ir astronomo Albino Molerio (vok. *Albin Moller*, 1541–1618), pasirodė 1574 m. Tai buvo Liuterio katekizmo vertimas. 1597 m. Baucene išspausdintas Liuterio katekizmas lužitėnų aukštaičių kalba. XVII a. pabaigoje Naujasis Testamentas buvo išverstas į lužitėnų aukštaičių kalbą ir 1706 m. paskelbtas. Vertėjas, liuteronų dvasininkas M. Frenclis (luž. a. *Michał Frencl*, vok. *Michael Frenzel*, 1628–1706) vadovavosi Biblijos vertimu į slovėnų kalbą, atliktu Dalmatino 1584 m., čekiška Kralicos Biblija (žr. toliau) ir lenkišku Biblijos vertimu (vad. *Gdansko Biblija*).

Katalikų dvasininkas, Žemutinės Lužicos lenkas Bohumilas Fabricius (luž. ž. *Jan Bogumił Fabricius*, vok. *Johann Gottlieb Fabricius*, 1681–1741) Kotbuse įsteigė spaustuvę ir 1706 m. lužitėnų žemaičių kalba išleido Mažąjį Katekizmą, o 1709 m. – Naująjį Testamentą. Jėzuitas Jakubas Ticinas (luž. a. *Jakub Xaver Ticin*, vok. *Xaver Jakob Ticin*, 1656–1693) 1679 m. išleido lužitėnų aukštaičių kalbos vadovėlį. Per XVIII a. lužitėnų kalbomis buvo išleista apie 200 knygų.

XIX a. pradžioje pasirodė „Mažasis vokiečių-vėndų⁴-rusų-lenkų žodynas“ (1813 m.). Aukštutinėje Lužicoje buvo leidžiamas laikraštis „Lužitėnų pasakotojas ir kurjeris“ (2009–2012), nukreiptas prieš lužitėnų vokietinimą. 1817 m. Baucene

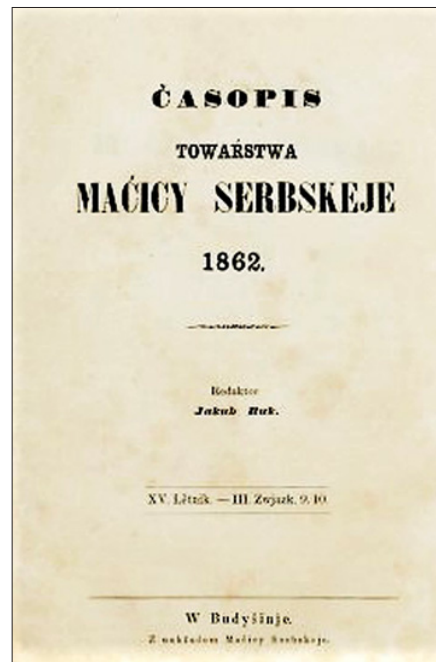
⁴ T. y. lužitėnų.

buvo įkurta mokytojų seminarija, kurioje buvo rengiami katalikų ir evangelikų dvasininkai. 1830 m. poetas, folkloristas Handrijus Zeileras (luž. *Handrij Zejler*; 1804–1872) vokiečių laikraštyje paskelbė trumpą lužitėnų kalbos gramatiką „Kurzgefasste Grammatik der Sorben-wendischen Sprache“. 1835 m. Saksonijoje buvo paskelbtas švietimo įstatymas, kuriame buvo užtikrinta galimybė lužitėnams gauti išsilavinimą vokiečių ir lužitėnų kalbomis.

Dar labiau sustiprėjo švietimo ir tautinės kultūros vystymosi idėjos tautinio atgimimo laikais XIX a. 30–40 m., kai buvo sudarytas lužitėnų žodynas ir nauja lužitėnų kalbos gramatika. 1842 m. mokslininkas Janas Jordanas (luž. a. *Jan Pětr Jordan*, 1818–1891) leido žurnalą „Jutrnička“ (liet. *Aušrinė*), H. Zeileras – laikraštį „Tydzenska Nowina“ (liet. *Savaitės naujienos*), Janas Smoleras (luž. a. *Jan Arnošt Smoler*, 1816–1884), pagrindinis lužitėnų tautinio atgimimo veikėjas, išleido aukštutinių ir žemutinių lužitėnų dainų rinkinį.

XIX a. viduryje pradėjo veikti lužitėnų kultūros ir švietimo susivienijimas *Matica Serbska*. Moksliniams darbams ir literatūros kūriniams skelbti buvo įsteigtas žurnalas „Časopis Maćicy Serbskeje“ (liet. *Maticos Serbskos kronika*). 1862 m. Bauceno mieste įvyko pirmasis teatro vaidinimas lužitėnų kalba, 1866 m. pasirodė lužitėnų aukštaičių kalbos žodynas, sudarytas K. Pfulio (luž. *Křesćan Bohuwěr Pful*, vok. *Christian Traugott Pfuhl*, 1825–1889). Evangelikų ir katalikų bendruomenės savo jėgomis platino spausdintą literatūrą lužitėnų kalba. Nuo 1862 iki 1884 m. evangelikų bendruomenė, kurioje buvo 3 tūkst. narių, išplatino 286 knygų egzempliorius. Valdžia priešinosi lužitėnų kalbos plitimui, ribojo jos vartojimą mokyklose ir viešojoje erdvėje.

XX a. Vokietijos nacistai pradėjo terorą prieš lužitėnus, motyvuodami savo veiksmus tuo, kad lužitėnai gali būti pavojingi Lenkijos arba Čekijos šalininkai ir tapti



priešų atrama Vokietijoje. Beveik visi jauni vyrai lužitėnai turėjo kariauti nacistų kariuomenėje, masiškai keitė savo pavardes į vokiečių. Po Antrojo pasaulinio karo buvo patvirtinta lužitėnų teisė į savo kalbą, atnaujinta spauda, lužitėnų rajonuose visi įsakymai turėjo būti paskelbti vokiečių ir lužitėnų kalbomis, gyvenviečių pavadinimai rašomi dviem kalbomis ir t. t. Kita vertus, dėl darbo migracijos, ekonominio regiono vystymosi ir kitų veiksnių lužitėnų skaičius vis mažėjo. Nuo 1962 iki 1964 m. lužitėnų mokyklose moksleivių skaičius sumažėjo nuo 12 800 iki 3 200, o nuo 1950 iki 1979 m. lužitėnų mokyklų skaičius sumažėjo nuo 140 iki 61. 1991 m. buvo įsteigtas „Lužicos kalbų fondas“ (ž. luž. *Założba za serbski lud*, a. luž. *Założba za serbski lud*), kuris rūpinasi lužitėnų kultūros išsaugojimu ir puoselėjimu. Mūsų dienomis lužitėnų kalba galima skaityti ne tik knygas. Apie šios unikalios etninės grupės kasdienį gyvenimą, naujienas ir įdomybes pasakojama interneto puslapyje *Serbske nowiny online* (<http://www.serbske-nowiny.de/index.php/hsb/>). Lužitėnų kalbą galima išmokti internetu (<https://enricu.wordpress.com/webowa-kavarna/kurs-serbskeje-rece-kurz-luzicke-srbstiny/kurs-serskeje-rece-blun/>) arba Lužicos instituto (luž. a. *Serbski institut*, vok. *Sorbisches Institut*), įsteigto 1992 m. Bauceno mieste, vasaros kalbos kursuose.

Vakarų slavų kalbų bendri bruožai

Vakarų slavų kalbos turi nemaža ypatybių, būdingų tik šiai kalbų grupei. Daugumą šių bruožų sudaro kai kurių bendrų senų, įvykusių dar slavų prokalbės vėlyvajame (V–VIII a.) laikotarpyje, fonetinių procesų rezultatai:

- Išlikusios priebalsių samplaikos *tl*, *dl*, pvz.:
 liet. *muilas*: lenk. *mydło*, ček. *mýdlo*, svk. *mydlo*, luž. a. *mydło*, luž. ž. *mydło* – plg. rus. *мыло*, sln. *milo*;
 liet. (*jis*) *vedė*: lenk. *wiodł*; ček. *vedl*, luž. a. *wjedł*; luž. ž. *wjadł* – plg. rus. *вёл*;
 liet. (*ji*) *vedė*: lenk. *wiodła*; ček. *vedla*; svk. *viedla* – plg. rus. *вела* ir t. t.
- Vadinamosios antrosios palatalizacijos rezultatas: priebalsis *š* pozicijoje, kurioje kitose slavų kalbose tariamas *s*, pvz.:
 liet. *visas*: lenk. *wszystek*, ček. *všecek*, svk. *všetok*, luž. a. *wšon*, luž. ž. *wšen* – rus. *весь, всякий*.
- Išlikusios iš slavų prokalbės priebalsių samplaikos **kv*, *gv* (*hv*), pvz.:

liet. *gėlė*: lenk. *kwiat*, ček. *květ*, svk. *kvet*; luž. (a. ir ž.) *kwět*;

liet. *žvaigždė*: lenk. *gwiazda*, ček. *hvězda*, svk. *hviezda*, luž. a. *hwězda*; luž. ž. *gwěžda*.

- Priebalsiai *c, dz* (arba *z*) slavų prokalbės samplaikų **tj, *kt* ir **dj* vietoje, pvz.:
liet. *žvakė*: lenk. *świeca*, ček. *svíce*, svk. *svieca*, luž. a. *swěca*, luž. ž. *swěca* – plg. rus. *свеча*, sln. *sveča*, blg. *cveuma*;
liet. *naktis*: lenk. *noc*, ček. *noc*, svk. *noc* – plg. rus. *ночь*, sln. *noč*, srb. *noћ*, blg. *ноу*;
liet. *vaga*: lenk. *miedza*, ček. *meze*, svk. *medza*, luž. a. *mjaza*, luž. ž. *mjaza*.
- Priebalsio *l* nebuvimas po lūpinių priebalsių ne žodžio pradžioje, pvz.:
liet. *žemė*: lenk. *ziemia*, ček. *země*, luž. a. *zemja*, luž. ž. *zemja*;
liet. *nupirktas*: lenk. *kupiony*, luž. a. *kupju*, luž. ž. *kupju*; sln. *kupljen*; rus. *купленный*.

Be fonetinių bruožų, kalbininkai nurodo tokią morfologinę bendrybę, kaip vienaskaitos kilmininko galūnę *-ego*, o vienaskaitos naudininko galūnę *-emu*, pvz.:

liet. *gero, geram*: lenk. *dobrego, dobremu*; ček. *dobrého, dobrému*; svk. *dobrého, dobrému*; luž. a. *dobreho, dobremu*, luž. ž. *dobrego, dobremu*.

Visose vakarų slavų kalbose kirtis yra pastovus. Lenkų kalboje visada kirčiuojamas priešpaskutinis skiemuo; čekų, slovakų ir lužitėnų kalbose kirčiuojamas pirmasis žodžio skiemuo.

Visos vakarų slavų kalbų abėcėlės sudarytos lotynų abėcėlės pagrindu ir naudoja daug skirtingų diakritinių ženklų.

Rekomenduojama literatūra

Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. XXII: *Sko–Šala*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2012.

Nepokupnas A. Baltai slavų giminaičiai. Vilnius: Mokslo, 1983.

Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich. T. wstępny, z. 1–15. Wrocław etc., 1964–78.

Beranová M. *Slované*. Praha: Libri, 2000.

Dejna K. *Dialekty polskie*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, 1993.

Mały słownik antrpologiczny. Warszawa: WP, 1976.

- Polański K. *Gramatyka języka połabskiego*. 2010. (http://www.sbc.org.pl/Content/18899/gramatyka_jezyka_polabskiego.pdf).
- Popowska-Taborska H. *Kaszubszczyzna. Zarys dziejów*. Warszawa. 1980.
- Roland Sussex, Paul Cubberley. *The Slavic Languages*. Cambridge University Press, 2006.
- Ананьева Н. Е. *История и диалектология польского языка*. Москва: Либроком, 2009.
- Дуличенко А. Д. *Введение в славянскую филологию*. Москва: Флинта; Наука, 2015.
- Ермакова М. И., Недолужко А. Ю. Серболужицкий язык, in *Языки мира: Славянские языки*. Москва: Academia, 2005.
- Скорвид С. *Кашубский язык*, in *Языки мира: Славянские языки*. Москва: Academia, 2005.
- Славянские языки*. Под ред. А. Г. Широковой, В. П. Гудкова. М., 1977.
- Супрун А. Е. *Полабский язык*. Минск, 1987.
- Супрун А. Е. Калюта А.М. *Введение в славянскую филологию*. Минск, 1981.
- Шушарина И. А. *Введение в славянскую филологию*. Учебное пособие. 2-е издание, стереотипное. Москва: Флинта, 2011.
- Історія західних і південних слов'ян з давніх часів до ХХ ст.* Курс лекцій. Ред. В. Яровій. Київ, 2009.

Čekai



Čekai – Vidurio Europos vakarų slavų tauta, gausiausiai gyvenanti Čekijos Respublikoje. Duomenys apie čekų skaičių įvairiuose šaltiniuose skiriasi, bet manoma, jog iš viso čekų yra apie 11 mln., iš jų apie 6 372 104 gyvena Čekijoje (2011 m. Čekijos gyventojų surašymo duomenimis; 2001 m. duomenimis, Čekijoje gyveno apie 9,58 mln. čekų). Jie sudaro tautinę mažumą Slovakijoje (apie 34 451 tūkst., 2012), gyvena JAV (apie 1 441 072 tūkst., 2012), Kanadoje (apie 95 tūkst., 2011), Australijoje (apie 21 tūkst., 2006), Vokietijoje (apie 27 tūkst.), Austrijoje (apie 40 tūkst.), Kroatijoje (apie 9,6 tūkst., 2011) ir kitur.

Tautos pavadinimas – *Česi*, vyr. g. vns. *Čech*, mot. g. vns. *Češka*. Pavadinimo kilmė iki šiol kelia daug diskusijų. Pasak įžymaus rusų mokslininko Olego Trubačiovo, pavadinimas sietinas su veiksmažodžiu **česati* ‘plėšti, draskyti; drėkti’; čekai buvo labai geri kariai, tad pradžioje pavadinimas **čech* žymėjo karines savybes. Kitaip tautos vardą aiškina čekų kalbininkas Vaclovas Machekas: jo nuomone, žodis *čech* yra praslavų žodžio **čel-* (plg. praslavų kalbos žodžius **čelověkъ* ‘žmogus’, **čelědъ* ‘giminaičiai’; plg. dar liet. *kiltis*) priesaginis darinys, kurio bendra reikšmė yra ‘giminės narys’. Dar kiti tautos pavadinimą kildina iš mažybinio **čєtьnikъ* < četa ‘būrys’ arba iš **čєljadinъ* ‘giminaitis’.

Išskiriami šie čekų tautos subetnosai⁵: *horakai* (ček. *Horáci*), kompaktiškai gyvenantys istorinio Moravijos regiono pietuose ir pietvakariuose, Čekijos ir Moravijos kalnuose, upių Svratka ir Svitava baseine tarp Brno ir Znoimo miestų; *chodai* (ček. *Chodové*) – Čekijos vakaruose, kaimuose aplink Domažicės m., išlaikė savo senovinę kalbą ir tradicijas; *moravai* (ček. *Moravané*) – Čekijos pietryčiuose Moravos regione ir Slovakijos Moravijoje. Moravai šneka čekų kalbos moravų tarpe, kurią kai kurie mokslininkai laiko atskira moravų kalba (žr. Įvadą).

⁵ Subetnosu vadina mažesnę už tautą darinį, potautę; tai yra žmonių, gyvenančių kompaktiškai, bendruomenė, kuri priskiriama didesnei žmonių grupei – etnosui, bet turi tam tikrą išskirtinių bruožų (kultūros ir kalbos).

Čekų valstybė – Čekija



Čekai turi savo valstybę – Čekiją (ček. *Česko*). Šalies oficialus pavadinimas yra Čekijos Respublika (ček. *Česká republika*). Šiaurėje ji ribojasi su Lenkija, šiaurės vakaruose ir vakaruose su Vokietija, pietuose su Austrija, rytuose su Slovakija. Valstybė apima tris istorines sritis – Čekiją (ček. *Čechy*, lot. *Bohemia*, vok. *Böhmen*), Moraviją (ček. *Morava*, lot. *Moravia*, vok. *Mähren*) ir Čekijos Sileziją (ček. *České Slézsko*, lot. *Silesia*, vok. *Schlesien*). Čekija yra ES, NATO, JTO, OECD narė. Šalies plotas – 78 866 km².

Čekijos sostinė – Praha (apie 1,267 mln. gyventojų, 2016). Dideli miestai: Brno (377 tūkst.), Ostrava (292,68 tūkst.), Pilzenas (ček. *Plzeň*, 170 tūkst.), Liberecas (ček. *Liberec*, 103,3 tūkst.), Olomoucas (ček. *Olomouc*, 100 tūkst.), Česke Budejovicai (ček. *České Budějovice*, 93,5 tūkst.), Usti nad Labem (ček. *Ústí nad Labem*, 93,2 tūkst.), Hradec Kralovė (ček. *Hradec Králové*, 92,9 tūkst.), Pardubicė (ček. *Pardubice*, 89,6 tūkst.), Haviržovas (ček. *Havířov*, 74,1 tūkst.) ir kt.

Apie 75 % Čekijos gyventojų yra miestiečiai. Ypač tankiai apgyvendinti šalies šiaurės rytai ir vakarai, mažiausiai apgyvendinta pietinė šalies dalis. Čekijos Respublikos tautinė sudėtis: čekai (apie 90,5 %), slovakai (apie 80 tūkst., arba 1,8 %), vietnamiečiai (56,7 tūkst.), vokiečiai (13,5 tūkst., arba 0,4%), romai (250–300 tūkst., apie 3 %), vengrai, ukrainiečiai (126 tūkst., 2010), lenkai (apie 52 tūkst.), 4,9 % priskiria save moravų subetnosui, 0,1 % – sileziečiams.

Dauguma čekų yra katalikai, bet taip pat yra protestantų – evangelikų, liuteronų ir „čekų brolių“. Čekija priskiriama šalims, kurių mažesnė gyventojų dalis yra tikinti: pagal 2011 metų Čekijos gyventojų surašymą, 34,5 % čekų pasiskelbė netikinčiais, 20,8 % – tikinčiais, o dauguma čekų nenurodė savo tikėjimo. Pusė tikinčiųjų priklauso Romos katalikų bažnyčiai.

Čekijos valstybės simbolika (vėliava, herbas, himnas) buvo įteisinta 1992 m. gruodžio mėn.

Vėliava – stačiakampio formos audeklas, padalytas į vienodo aukščio horizontalias juostas: baltą viršuje, raudoną apačioje. Į kairę vėliavos pusę įkomponuotas mėlynos spalvos trikampis. Tokia čekų vėliava buvo oficialiai patvirtinta 1920 m. kovo 30 d. Nacionalinės Čekoslovakijos Asamblėjos įstatymu kaip bendros čekų ir slovakų valstybės simbolis, o po tautų išsiskyrimo 1993 m. sausio 1 d. patvirtinta kaip Čekijos respublikos valstybės simbolis.

Čekijos herbas simbolizuoja tris istorinius šalies regionus: Moraviją (rytų Čekija), Bohemiją (vakarų Čekija) ir Sileziją (Čekijos šiaurė). Į keturias dalis padalytas



skydo laukas: pirmajame ir ketvirtajame raudonuose laukuose karūnuotas sidabrinis liūtas su dvišake uodega (Bohemijos regiono herbas). Antrajame mėlyname lauke raudonai ir baltai languotas (kaip šachmatai) erelis auksine karūna (Moravijos herbas). Trečiajame auksiniame lauke juodas erelis auksine karūna (Silezijos herbas). Per erelio sparnus ir krūtinę eina siauras sidabrinis pusbėnelis ragais į viršų su trimis dobilo lapais (galuose ir įlinkimo centre). Herbas naudojamas nuo 1993 m. po Čekoslovakijos suskilimo į dvi valstybes – Čekiją ir Slovakiją.

Čekijos himnas prasideda žodžiais „Kur mano namai?“ (ček. *Kde domov můj?*). Himno žodžiai yra dainos iš Jozefo Kajetano Tilo (ček. *Josef Kajetán Tyl*, 1808–1856) komedijos „Fidlovačka, arba jokio pykčio, jokių peštynių“ (ček. *Fidlovačka aneb Žádny hněv a žádna rvačka*) pirmojo posmo. Muzikos autorius – František Skroupas (ček. *František Skroup*, 1801–1862). Pirmas pjesės vaidinimas Prahos teatre įvyko 1834 m. gruodžio 21 d. Daina greitai išpopuliarėjo. Po Čekoslovakijos sukūrimo 1918 m. pirmasis dainos posmas tapo čekiška himno dalimi, o nuo 1993 m. – nepriklausomos Čekijos respublikos himnu.

Čekų kalba

Čekų kalba (oficialus pavadinimas ček. *český jazyk*, dažniausiai vartojamas pavadinimas – *čeština*; angl. *Czech*, vok. *Tschechisch*, pasenęs *Böhmisch*, pranc. *le tchèque*) priskiriama indoeuropiečių šeimos vakarų slavų grupei, čekų–slovakų pogrupiui. Ją vartoja daugiau nei 11 mln. žmonių. Ji yra Čekijos Respublikos valstybinė kalba, turinti mažumos kalbos statusą Slovakijos Respublikoje, yra viena iš oficialių EU ir NATO kalbų. Čekų kalba artima kitoms vakarų slavų kalboms – lenkų, kašubų, lužitėnų, bet artimiausia jai yra slovakų kalba.

Čekai naudoja abėcėlę, sudarytą iš 43 rašmenų lotynų abėcėlės pagrindu. Vartojami skirtingi diakritiniai ženklai – raidėms pridedami nedideli ženklai, kurie žymi ypatingą tarimą.

Dažniausiai vartojamas ženklas (ˇ), lietuviai vadina jį „paukščiuku“, o čekai – *hačeku*, ‚kabliuku‘, jis skirtas žymėti: a) kaip ir lietuvių kalboje, priebalsius č, š, ž; be to, specifinį priebalsį ř, tariamą kaip afrikatą [rʒ] (arba [rš] žodžio gale ir prieš dusliusius priebalsius): *před* ‚prieš‘, *umřít* ‚mirti‘; b) minkštuosius priebalsius [nʰ, tʰ, dʰ] pozicijoje ne prieš balsius *i* ir *e*: *vstaň* ‚atsistok‘; c) raidė ě žymi prieš ją esančių priebalsių [nʰ, tʰ, dʰ] minkštumą: *měšťan* ‚miestietis‘; d) lūpinių priebalsių *v, f p, b* jotavimą (t. y. garso *j* tarimą po priebalsio) ir minkštojo priebalsio [nʰ] įterpimą po priebalsio *m*: *něco* [nʰeco] ‚kažkas‘, *vědět* [vjedʰet] ‚žinoti‘, *město* [mnʰesto] ‚miestas‘. Dar vienas diakritinis ženklas (‘), vadinamas apostrofu, parodo priebalsių [tʰ, dʰ] minkštumą: *plet’* ‚oda‘, o ženklas (˘), kuris lietuvių kalboje žymi dešininį kirtį, čekų kalboje vadinamas *čárka* (t. y. ‚brūkšnelis‘) ir parodo balsių ilgumą: *stát* [stát] ‚stoti‘, *lidé* [lidē] ‚liaudis, žmonės‘, *úroda* [ūroda] ‚derlius‘. Ženklas (°) (ček. *kroužek*, liet. *žiedas*) virš balsio *u*, kilusio iš ilgojo *o*, žymi ilgumą: *dům* [dūm] ‚namas‘, *můj* ‚mano‘. Balsiai *ů* ir *ú* šiandien tariami vienodai – kaip ilgas *ū*, nors jų kilmė skiriasi, taigi, jų skirtingas rašymas išliko tik dėl istoriškai susiklosčiusios rašybos.

Viena iš įdomiausių čekų kalbos fonetikos savybių yra skiemeniniai *l, r*, pvz.: *vlk* [v|k] ‚vilkas‘, *smrt* [sm|rt] ‚mirtis‘, *čtvrtý* ‚ketvirtas‘ [čtv|rti] ir pan. Yra dvigarsių: *ou, eu, au*; iš jų *eu, au* galima rasti tik svetimžodžiuose, ištiktukuose, o dvigarsį *ou* – taip pat ir slavų kilmės žodžiuose, pvz.: *dlouho* ‚ilgai‘, *houba* ‚grybas‘. Kirčiuojamas visada pirmasis žodžio skienuo. Jeigu žodyje yra daugiau nei trys skiemenys, atsiranda papildomas kirtis, dažniausiai neporiniuose skiemenyse: ‚*devěta* ‚trīcet‘ ‚trisdešimt devyni‘.

Čekų kalboje yra trys giminės: vyriškoji, moteriškoji ir bevardė; du skaičiai: vienskaita ir daugiskaita; 7 linksniai, tarp jų ir šauksmininkas (tik vienskaitoje), pvz.: *človek* ‘žmogus’ – *človeče!* ‘žmogau!’, *žena* ‘moteris’ – *ženo!* ‘moterie!’. Kaip ir kitose slavų kalbose, vyriškosios giminės daiktavardžiai ir būdvardžiai turi gyvumo kategoriją. Daiktavardžių linksniavimo sistema labai daugiafleksė: žodžiai linksniuojami pagal 14 linksniuočių. Būdvardžiai turi kietąją ir minkštąją linksniavimo paradigmą. Daiktavardžiuose ir būdvardžiuose vyksta daug balsių ir priebalsių kaitų, pvz., vyr. g. V.: vns. – *drahý soudruh* ‘brangus bičiulis’, dgs. – *drazí soudruzi*, panašiai: *český dělník* ‘čekų darbininkas’ – *čeští dělníci*, *dobrý profesor* ‘geras profesorius’ – *dobří profesori*, *hluchý stařec* ‘kurčias senis’ – *hluší starci*; mot. g. vns. Naud., Vt.: *Olga* – *Olze*; *kniha* ‘knyga’ – *knize*, *Praha* – *Praze*; *punčocha* ‘kojinė’ – *punčoše*, *moucha* ‘musė’ – *mouše*; *matka* ‘motina’ – *matce*, *babička* ‘močiutė’ – *babičce*; *sestra* ‘sesuo’ – *sestře*, *literatura* ‘literatūra’ – *literatuře*.

Įvardžiai turi ilgą ir trumpą formą, pvz.: vns. K.: *mne* ‘mane’ – *mě*, *tebe* ‘tave’ – *tě*, *jeho* ‘jo’ – *ho*, *sebe* ‘save’ – *sě*; Naud.: *mně* ‘mane’ – *mi*, *tobě* ‘tave’ – *ti*, *jemu* ‘jam’ – *mu*, *sobě* ‘sau’ – *si*. Skiriami trys veiksmažodžių laikai: esamasis, būtasis ir būsiamasis. Esamojo laiko yra daug asmenuočių, vyksta skirtingos priebalsių ir balsių kaitos. Būtasis laikas sudaromas su pagalbiniu veiksmažodžiu, pvz., veiksmažodžio *nest’* ‘nešti’ būt. 1.: vns. 1. *nesl*, *-a*, *-o jsem*, 2. *nesl*, *-a*, *-o jsi*; 3. *nesl*, *-a*, *-o*; dgs.: 1. *nesli*, *-y*, *-a jsme*, 2. *nesli*, *-y*, *-a jste*, 3. *nesli*, *-y*, *-a*.

Čekų kalbos leksikoje yra daug germanizmų – skolinių iš vokiečių kalbos, atsiradusių čekų kalboje dar čekų valstybės formavimosi laikotarpiu. Tarp germanizmų galima paminėti, pvz.: *děkovat* ‘dėkoti’ < sen. vok. *denk-*, *šlechta* ‘bajorai’ < sen. vok. *Slahta*, *hrabě* ‘grafas’ < sen. vok. *graveō*, *rytíř* ‘riteris’ < sen. vok. *rītaere*, *krunýř* ‘šarvas’ < sen. vok. *Brunna*, *hák* ‘kablys’ < sen. vok. *Hāke*. Daug paskolintų iš vokiečių kalbos žodžių reiškia ekonominius santykius, pvz., *groš* ‘grašis’ < der *Groschen*, *kšeft* ‘verslas’ < das *Geschäft*, *krám* ‘krautuvis’ < der *Kram*, *handl* ‘prekyba’ < der *Handel*, *handlovat* ‘prekiauti’ < *handeln*. Iš graikų ir lotynų kalbos svetimžodžiai atėjo dažniausiai per vokiečių kalbą, pvz. *kostel* ‘bažnyčia’ < lot. *Castellum* ‘tvirtovė’, *klášter* ‘vienuolynas’ < sen.-a.-vok. *klōstar* < lot. *claustrum*, *mnich* ‘vienuolis’ < sen.-a.-vok. *munih* < lot. *monachus* < sen. gr. *μοναχός*. XIX a. daug žodžių buvo paskolinta iš kitų slavų kalbų, pvz.: iš rusų – *sudba* ‘likimas’ < *судьба*, *vesna* ‘pavasaris’ < *весна*; *vzduch* ‘oras’ < *воздух*, *příroda* ‘gamta’ < *природа*, iš lenkų – *slicny* < *sliczny* ‘puikus, gražus’.

ČEKŲ ISTORIJA

Pirmosios vakarų slavų kunigaikštystės. Didžioji Moravija. Kirilo ir Metodijaus misija

V–VI a. į vakarų dabartinės Slovakijos, pietų Moravijos ir centrinės Čekijos lygumas, kuriose tuomet gyveno keltų gentis – bojai (iš jų vardo kilo pirmasis krašto pavadinimas *Bohemija*) ir kiek vėliau čia atsiradę germanai – markomanai, atkeliavo slavai.

Vakarų slavų gentys (čekai, lučanai, dečanai, zličanai, liutomeržanai, glomačai, pšovanai, kroatai, slovėnai ir kt.) VII a. susivienijo prieš Avarų kaganatą, o vėliau frankų puldinėjimus ir sukūrė pirmąją genčių sąjungą, kuriai vadovavo pirklys Samo. Šios valstybės teritorija apėmė dabartinės Čekijos dalį, Žemutinės Austrijos, taip pat Silezijos, Slovėnijos, Slovakijos žemes. Mirus Samo, jo valstybė iširo.

VIII–IX a. pradžioje Moravos upės slėnyje susikūrė nauja vakarų slavų genčių sąjunga – Moravijos kunigaikštystė, pirmą kartą paminėta istoriniuose šaltiniuose 822 m. Pirmasis žinomas Moravijos kunigaikštystės valdovas yra kunigaikštis Moimiras I (ček. *Mojmir I.*, 818–846), dinastijos pradininkas. Karolingų (Frankų) imperija buvo suinteresuota patraukti moravus savo įtakon. 831 m. moravai buvo pakrikštyti, patį Moimirą I ir jo dvarininkus pakrikštijo Bavarijos Pasau vyskupas Reginharas. 833 m. Moimiras jėga prijungė Nitros kunigaikštystę (buvusią dabartinės Slovakijos teritorijoje) prie Moravijos. Taip atsirado nauja galinga vakarų slavų valstybė Didžioji Moravija (ček. *Velká Morava*, lot. *Moravia Magna*) su sostine Velegrado mieste prie Moravos upės⁶. IX amžiaus

⁶ Kai kurių istorikų nuomone, Didžiosios Moravijos sostinė buvo Nitra.

viduryje ji labai išsiplėtė: į jos sudėtį įėjo čekų, sileziečių, slovakų ir lužitėnų žemės ir Panonijos dalis.

Antrasis Didžiosios Moravijos valdovas, Moimiro I sūnėnas kunigaikštis Rastislavas (ček. *Svatý Rostislav* arba *Rastislav*, 846–870), kuriam tapti kunigaikščiu padėjo Rytų frankų karalystės valdovas Liudvikas II Vokietis, apie 850 m. nutraukė ryšius su Frankų imperija, išvijo Bavarijos dvasininkus, pradėjo statyti tvirtoves (vienoje, Devino tvirtovėje, apsigyveno pats), sudarė sąjungą su čekų ir lužitėnų kunigaikščiais ir užmezgė ryšius su Bulgarija ir Bizantijos imperatoriumi Mykolu III. Prašydamas atsiųsti į Moraviją misionierius su krikščioniška misija, Rastislavas rašė: „Mūsų slavų tauta, kalbanti slaviškai, yra pakrikštyta, bet dar neturi mokytojo. Ateina pas mus mokytojai⁷, kurie mus moko įvairiai. Nesuprantame nei graikiškai, nei lotyniškai kalbančių rytų ir vakarų krikščionių, vartojančių oficialias Šventojo Rašto kalbas, taip pat hebrajų. <...> Nepažįstame raidžių ir nežinome jų reikšmės. Taigi, atsiųsk mums mokytojus, kurie leis pažinti Šventojo Rašto žodį bei jo reikšmę ir pamokys mūsų tautą“.

IX a. antrojoje pusėje (apie 864 m.) į Moraviją atvyko imperatoriaus pasiuntiniai, kalbų žinovai šventieji broliai Kirilas (pasaulietiškas vardas Konstantinas; 827–869) ir Metodijus (815–885) iš Bizantijos Salonikų miesto (dab. pietų Graikijos Tesalonikai). Kirilas gavo puikų išsilavinimą Konstantinopolio dvaro mokykloje, dirbo patriarcho bibliotekos bibliotekininku, dėstė filosofiją, turėjo diplomato ir misionieriaus patirties, dalyvavo diplomatinėje misijoje Serbijoje. Metodijus buvo karininkas, vėliau administratorius, po to vienuolis ir vienuolyno igumenas. Dar prieš misionierišką kelionę pas Rastislavą Kirilas sukūrė glagolicą (apie 863 m.) – naują abėcėlę, specialiai skirtą specifiniams slavų kalbos garsams užrašyti, ir broliai pradėjo versti krikščioniškus tekstus į senąją bažnytinę kalbą, kurios vėlesni variantai (vadinamoji bažnytinė slavų kalba) iki šiol naudojami Rytų stačiatikių ir Rytų katalikų bažnyčiose. Šventieji broliai Kirilas ir Metodijus su savo mokiniais 40 mėnesių vykdė švietėjišką veiklą Moravijoje. Bizantija leido Didžiosios Moravijos gyventojams laikyti pamaldas senąja slavų kalba.

⁷ Rastislavas turi omenyje visų pirma misionierius iš Rytų Frankų karalystės – istorinės valstybės (843–962 arba 919), vienos iš trijų Karolingų Frankų (Romos) imperijos dalių (dabartinėje vakarų ir pietų Vokietijos, Austrijos, iš dalies Šveicarijos ir Slovėnijos teritorijoje). Kitos Frankų imperiją sudariusios karalystės buvo Vakarų Frankų karalystė ir Vidurio Frankų karalystė.

Šv. broliai susidūrė su didžiuliu vokiečių vyskupų pasipriešinimu. Bavarijos misionieriai įrodinėjo, kad krikščionišką mokslą leistina perteikti tik lotynų, graikų ir aramėjų kalbomis, bet tik ne „barbarų kalba“. Broliai buvo išvyti iš Moravijos ir turėjo atvykti į Romą. Popiežius Adrianas II patvirtino teisę vartoti bažnytinę slavų kalbą liturginėse knygos ir apeigose. Po Kirilo mirties 869 m. Metodijus sugrįžo į Žemutinę Panoniją, kurioje buvo paskirtas eiti arkivyskupo ir apaštalo legato pareigas. 870 m. pabaigoje buvo uždrausta vartoti senąją bažnytinę kalbą, o Metodijus 2,5 metų buvo įkalintas Bavarijos vienuolyne, po sugrįžimo į Romą reabilituotas ir 885 m. mirė. Brolių misiją tęsė jų mokiniai Bulgarijoje, Makedonijoje, Kroatijoje.

Rastislavas savo sūnėnui, Moimiro dinastijos kunigaikščiui Sviatoplukui I (ček. *Svatopluk*, svk. *Svätopluk*, 871–894), perdavė Didžiosios Moravijos dalį – Nitros kunigaikštystę (ček. *Nitranské knížectví*, slvk. *Nitrianske kniežatstvo*). Abu kunigaikščiai turėjo visą laiką priešintis frankų užpuolimams. 870 m. Sviatoplukas pripažino save Frankų imperijos vasalu. Tarp Sviatopluko ir Rastislavo kilo nesantaika. Po nesėkmingo Rastislavo bandymo nužudyti Sviatopluką šis išdavė Rastislavą frankams, kurie įkalino apakintą kunigaikštį viename iš Bavarijos vienuolynų.

Tapęs frankų vasalu, Sviatoplukas pradėjo valdyti Moraviją, bet frankai, ketinę likviduoti Moravijos kunigaikštystę, įkalino Sviatopluką (kartu su Metodijumi). Didžiojoje Moravijoje prasidėjo sukilimas prieš Frankų imperiją, ir Sviatoplukas sutiko padėti frankams susigrąžinti moravų žemes. Gavęs iš frankų kariuomenę, jis Moravijoje pasuko prieš frankus, nugalėjo juos ir 871 m. tapo nepriklausomos Didžiosios Moravijos kunigaikščiu. 874 m. jis sutiko mokėti duoklę Rytų Frankų imperijai ir gavo galimybę tęsti savo ekspansiją Moravijos šiaurėje, Silezijoje (šiuolaikinės Vengrijos rytuose), nuo 890 m. prijungė prie Didžiosios Moravijos Bohemiją ir Lužicą.

Didžiosios Moravijos klestėjimo laikotarpis – IX a. pabaiga, kai Moravijos vaidmuo Europoje buvo ypač didelis. Sviatopluko valdymo metais Didžioji Moravija praplėtė savo teritorijas, įtraukė Moraviją, Sileziją, čekų ir vakarų slovakų, serbų, lužitėnų, Vislos slavų genčių žemes, Panoniją. Siekdamas palaikyti Didžiosios Moravijos autoritetą Vidurio Europoje, Sviatoplukas reformavo visuomenę, kariuomenę ir bažnyčią. Valstybei stabilizuoti buvo svarbus 880 m. vyskupijos įkūrimas (jos pirmuoju arkivyskupu tapo Metodijus) ir kitais metais – pirmojo vienuolyno įsteigimas Nitros mieste.

Po Sviatopluko mirties 894 m. Didžiosios Moravijos kunigaikščiu tapo vyriausiasis jo sūnus Moimiras II (ček. *Mojmir II.*, 894–?906), Nitros kunigaikštystė atite-

ko antrajam sūnui Sviatoplukui II, trečiasis sūnus, Predslavas, pradėjo valdyti Bratislavą. Valstybė susiskaldė. Dėl vidinių kovų ir dažnų karų su Karolingų imperija Didžioji Moravija susilpnėjo, nusilpo jos karinė jėga, valstybė negalėjo priešintis vengrų puolimams ir 906 m. buvo jų nukariauta. Panonijoje, Moravijoje ir slovakų žemėse prasidėjo naujos vengrų valstybės kūrimas.

Čekų kunigaikštystė. Santykiai su Lenkija (IX a. pabaiga–XI a. pirmoji pusė)

Čekų gentis dabartinės Čekijos teritorijos centriniam regione turėjo savo kunigaikščius. Pamažu iš jų išsiskyrė Pršemislių giminė (ček. *Přemyslovci*). Pasak legendos, dinastijos įkūrėjas Pršemislas buvo artojas iš Stadicės kaimo, jo žmona Libušė – kunigaikštė pranašautoja.

Istorinėse kronikose pirmasis minimas čekų žemių Pršemislių dinastijos kunigaikštis Borživojus I (ček. *Bořivoj I.*, 850–895)⁸ jau 872 m. dalyvavo Didžiosios Moravijos kovoje prieš Liudviką Vokietį ir gavo valdyti iš Sviatopluko čekų vidurio žemes.

883 m. Borživojus I ir jo žmona šv. Liudmila buvo pakrikštyti Nitros arkivyskupo Metodijaus. Nors 14 čekų kunigaikščių priėmė krikštą Bavarijos Regensburge jau 845 m., kunigaikščio Borživojus I krikštas yra laikomas Čekijos krikšto data.

Čekų liturgijoje iš pradžių buvo vartojama senoji slavų kalba, ir tai lėmė greitą slaviškosios čekų kultūros vystymąsi ir galimybę priešintis Bavarijos kunigaikščių ir dvasininkų įtakai. Borživojus I čekų žemėse pastatė pirmas medines krikščioniškas bažnyčias, netrukus pradėta statyti ir mūrinės. Seniausios išlikusios bažnyčios Čekijoje – šv. Klimento (IX a. 90–ieji m.) Levi Hradeco miestelyje netoliese Prahos ir kiek vėliau pastatyta Švč. Mergelės Marijos bažnyčia būsimosios Prahos pilies vietoje. Jose mišios vyko senąja bažnytine kalba. 884–885 m. kunigaikštis pastatė medinę pilį Prahoje, kuri jau nuo 850 m. tapo kunigaikščių rezidencija.

Borživojus I sūnus Spitihtnevas I (ček. *Spytihněv I.*, 894–915), siekęs atsikratyti priklausomybės nuo Didžiosios Moravijos, 895 m. paskelbė Čekijos kunigaikštystę

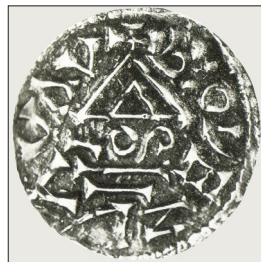
⁸ Pasak Kozmos Pragiškio „Čekų kronikos“ (XII a.), jo tėvas buvo legendose minimas X a. kunigaikštis Hostivitas (ček. *Hostivit*), apie kurį nėra patikimų istorinių duomenų.

nepriklausoma. Šventosios Romos (Karolingų) imperijos protektoratas naujai valstybei leido sparčiai vystyti jos ekonomiką ir politiką. Čekijoje pradėjo plisti Romos katalikų bažnyčios apeigos, nors slavų liturgija, remiama slavų apeigų Szavos vienuolyno, įkurto 1032 m. Čekijos vidurio regione, išsilaikė (su pertraukomis) iki XII a. pabaigos. Siekdami sustiprinti savo valdžią, čekų valdovai pasienyje pastatė Tetino, Libušino, Budečio, Melniko, Stara Boleslavos ir Lšteni tvirtoves. Prahos pilis tapo strateginiu ir ekonominiu valstybės centru.

X a. pradžioje čekų žemėse situacija stabilizavosi, ypač valdant kunigaikščiui Vaclovui Šventajam (ček. *Svatý Václav*, 924–935) iš Pršemislo giminės. Jis buvo Borživojaus I ir šv. Liudmilos anūkas, puikiai mokėjo lotynų, graikų ir senąją slavų kalbą ir daug padarė krikščionybei Čekijoje įtvirtinti.

929 m. saksų karaliui Henrikui I (919–936) užkariavus polabų žemes ir užėmus Čekijos žemes iki Prahos, Vaclovas tapo Vokietijos lenininku, buvo priverstas mokėti jai duoklę, tačiau išlaikė vidinį čekų žemių savarankiškumą. Susitarimui patvirtinti Henrikas I Vaclovui padovanojo saksų globėjo šv. Vito medinę statulą. Prahoje buvo pradėta statyti medinė šv. Vito bažnyčia, kurioje netrukus pats Vaclovas aukojo mišias slavų ir lotynų kalbomis. Taikos metais kunigaikštis aktyviai rėmė krikščionybės skleidėjus čekų žemėse, statė bažnyčias, dovanojo vienuolynams žemes. Nepatenkinti Vaclovo politika, ypač jo parama dvasininkijai, jo dvarininkai nužudė kunigaikštį. Įtariama, kad sąmokslui vadovavo kunigaikščio brolis Boleslavas. Vaclovas čekų vertinamas kaip tikras krikščionių valdovas, kankinys, čekų valstybės kūrėjas, vėliau paskelbtas šventuoju Čekijos globėju.

Čekų kunigaikštystė politinį ir ekonominį klestėjimą pasiekė šv. Vaclovo brolio, kunigaikščio Boleslovo I Žiauriojo (ček. *Boleslav I. Ukrutny*, 935–967), ir jo sūnaus, kunigaikščio Boleslovo II Pamaldžiojo (ček. *Boleslav II. Pobožný*, 976–999), valdymo metais, kai čekų žemės buvo galutinai konsoliduotos. Po Boleslovo I karių pergalių prie Čekijos buvo prijungtos Moravija ir slavų žemės Oderio ir Labos aukštupiuose, priklausančios Lenkijai, be to, Silezijos dalys, slovakų žemės ir Mažoji Lenkija. Boleslovas I pasienyje pastatė tvirtovių, sutvarkė mokesčių rinkimą, apribojo didikų teises ir visą valdžią sutelkė savo rankose. Aplink naujai įkurtus administracinius centrus (Litoměřycė, Žatecas, Mielnikas, Pilzenas, Sedlecas, Boles-



lavas ir kt.) ėmė formuotis centralizuota Čekijos kunigaikštystė. Čekijoje pradėtos kalti aukštos kokybės dinarų monetos.

Boleslovas I savo dukterį Dobravą ištekino už Lenkijos kunigaikščio pagonio Meškos I iš Piastų dinastijos su vienintele sąlyga: lenkų krikšto. Valdant Boleslovui II, kita Boleslovo I duktė Mlada 973 m. nuvyko į Romą su diplomatine misija ir gavo popiežiaus sutikimą įsteigti Prahos vyskupiją bei pirmąjį Čekijoje seserų benediktinių vienuolyną. Ji tapo šio vienuolyno abatė (976 m.).

973 m. buvo įkurta Prahos vyskupija, pavaldi Mainzo arkivyskupijai ir Šventosios Romos imperijos imperatoriui. Iš čekų bažnyčių buvo galutinai išstumta senoji slavų kalba. 993 m. Boleslovo II liepimu ir Prahos vyskupo, šv. Vaitiekaus (Adalberto Prahieškio, ček. *Svatý Vojtěch, Adalbert, 956–997*) pastangomis buvo įsteigtas benediktinų Brževnovo vienuolynas (ček. *Břevnovský klášter*) Prahoje, o 999 m. įkurtas Šv. Jono Krikštytojo vienuolynas dviejų upių – Vltavos ir Sazavos santakoje – šv. Kilijono saloje netoli Davlės miestelio.

Čekija XI a. pradžioje pradėjo silpti dėl vidinės trijų Boleslovo II sūnų nesantikos ir kovų su stiprėjančiomis kaimyninėmis šalimis – Lenkija ir Vengrija. Lenkijoje atėjus į valdžią Boleslovui Narsiajam ir jam pradėjus kariauti su kaimynais, Čekija prarado Sileziją ir Krokuvą, o kiek vėliau kai kurios teritorijos rytuose atiteko Rusios kunigaikščiui Vladimirui. 1003–1004 m. Lenkija užėmė ne tik Krokuvą ir Moraviją, bet beveik visą Čekiją, ir tik po Čekijos kunigaikščio Oldržicho (ček. *Oldřich, 1012–1033/1034*) valdymo pasibaigė šalies nuosmukis. 1019 m. prie Čekijos buvo prijungta Moravija.

Čekijos kunigaikštis Bržetislavas I (ček. *Břetislav I., 1034–1055*), pasinaudojęs politine suirutė Lenkijoje po Meškos II mirties, 1034 m. užpuolė Lenkiją ir užkariavo Poznanę, 1037–1038 m. – Krokuvą, Gniezną⁹ ir grįždamas užėmė Silezijos dalį su Vroclavu. 1041 m. Čekija tapo Šventosios Romos imperijos dalimi. 1054 m. imperatorius Henrikas III liepė Bržetislavui gražinti naujam Lenkijos karaliui Kazimierui I Silezijos miestus už duoklę, kurią Lenkija turėjo mokėti kasmet.

⁹ Gniezno katedroje Bržetislavas, pavadintas čekų Achilu, prie Lenkijos šv. Vaitiekaus karsto perskaitė čekų teisės aktą, o jo palaikus išvežė į Čekiją.

Pirmieji Čekijos karaliai: Pržemislų giminė (XI a. antroji pusė–XIII a.)

XI a. antrojoje pusėje Čekijos kunigaikštystės Pržemislų giminės kunigaikščiai vykdė aktyvią užsienio politiką, dalyvavo ginčiuose tarp popiežiaus ir Šventosios Romos imperijos, palaikė draugiškus ryšius su Vokietijos valdovais. 1085 m. Čekijos kunigaikštis Vratislavas II (ček. *Vratislav II.*, 1061–1092) buvo karūnuotas Čekijos karaliumi (be titulo paveldėjimo teisės). Kitu Čekijos karaliumi tapo kunigaikštis Vladislovas II (ček. *Vladislav II.*, 1140–1158), karūnuotas Čekijos karaliumi Vladislovu I (1158–1172) už pagalbą imperatoriui Fridrichui I Barbarosai kare Pietų Italijoje.

1212 m. Čekijos kunigaikštis Pržemislas I Otakaras (ček. *Přemysl Otakar I.*, 1192–93; 1197–98) buvo karūnuotas Čekijos karaliumi (1198–1230). Jam buvo suteiktos privilegijos pagal vadinamąją Auksinę Sicilijos bulę (lot. *Bulla Aurea Siciliae*). Čekija tapo paveldima karalystė, jai buvo garantuotas valstybės vientisumas ir minimali priklausomybė nuo Vokiečių imperijos karaliaus. Čekijos įtaka Europoje ėmė didėti, nes jos karalius tapo vienu iš 7 kurfiurstų – asmenų, renkančių Šventosios Romos imperatorių.

Aktyviai veikęs užsienyje Čekijos karalius Pržemislas Otakaras II (ček. *Přemysl Otakar II.*, 1253–1278), Austrijos kunigaikštis (1250–1276), siekdamas praplėsti savo valdas, prie jų prijungė Austriją, slovėnų žemes Štiriją, Karintiją ir Kraiņą, o vėliau tapo Friulio, slovėnų srities Italijoje, generolu kapitonu. Su Vokiečių (Kryžiuočių) Ordinu jis dalyvavo kryžiaus žygiuose (1255, 1267) prieš pagonis prūsus ir lietuvius. Jo garbei 1255 m. pastatyta pilis buvo pavadinta Karaliaučiumi.



Pršemislių valstybė išsiplėtė didžiulėse teritorijose nuo Sudetų iki Adrijos jūros. 1276 m. Pržemislui Otakarui II pralaimėjus karą su galingu Vokietijos karaliumi Rudolfu Habsburgu, Austrija, Štirija, Karintija ir Kraina atiteko Vokietijai. Norėdamas susigrąžinti teritorijas, Čekijos karalius 1277 m. pradėjo naują karą su Rudolfu ir žuvo Moravijoje.

Po Pršemislo Otakaro II mirties ir penkerių vidinių karų metų 1297 m. Čekijos karaliumi buvo karūnuotas Vaclovas II (ček. *Václav II.*, 1283–1305). Skirtingai nuo karingo tėvo, jis taikiai sprendė išorinius ir vidinius konfliktus. 1289 m. savo priklausomybę nuo Čekijos pripažino Silezijos kunigaikštystė, 1291 m. – Krokuvos kunigaikštystė. 1296 m. mirus Lenkijos karaliui Pšemislui II, Didžiosios Lenkijos aukštuomenės prašymu Vaclovas II Gniezne buvo vainikuotas Lenkijos karaliumi Vaclovu I (lenk. *Wacław I*). 1301 m. jis tapo Vengrijos karaliumi (vengr. *Vencel*).

XIII a. pabaigoje–XIV a. pradžioje Čekija tapo viena stambiausių ir galingiausių valstybių Europoje. Šalyje klestėjo žemdirbystė, pradėjo vystytis amatininkystė,



padidėjo gyventojų skaičius. XIII a. pabaigoje Kutna Horos miestelyje buvo aptikti sidabro telkiniai ir prasidėjo sidabro kasinėjimas. Ilgainiui ši vieta tapo vienu svarbiausių monetų kaldinimo centru Europoje. Apie 1300 m. čia pradėta kaldinti Prahos sidabrinius grašius (lot. *grossi Pragenses*)¹⁰. Aukso ir sidabro kasimas Iglavos ir Gavličkov Brodo srityse, taip pat Kutna Horos kasyklose labai prisidėjo prie šalies vystymosi. Čekų žemėse buvo įvykdyta pinigų reforma.

Nuo XIII a. antrosios pusės į Čekijos karaliaus ir žemvaldžių valdas atvyko vokiečiai valstiečiai. Teigiami ekonomikos pakitimai, žemės ūkio pakilimas bei suintensyvėjusi prekyba lėmė miestų vystymąsi. Greitai augo miestų skaičius: XIII a. pradžioje Čekijoje buvo 20 miestų, o amžiaus pabaigoje – jau daugiau nei 120, tarp jų karališkieji miestai Opava (1224), Gradec Kralove (1225), Litomeržicė (1230),

¹⁰ Prahos grašis buvo gausiausiai LDK XV a. cirkuliavusi užsienio moneta. Jis buvo kapojamas į tris ar keturias dalis ir tokiu pavidalu naudojamas atsiskaitant. Plačiau Prahos grašis paplito karaliaus Karolio I (IV) laikais (1346–1378). XV a. pradžioje, ypač po 1410 m., Prahos grašis tapo pagrindine didele LDK moneta. Iš apyvartos Prahos grašį pradėta išimti XV a. pabaigoje. Tai truko iki 1535 m., kai buvo išleisti LDK grašiai.

Brno (1240), Jiglava (1249), Olomoucas (1253), Kutna Hora (1289), Pilzenas (1295) ir kt. Miestuose įsivyravo vokiečių patriciatas. Daugėjo amatininkų, tarp jų ir vokiečių. Jie atnešė europietišką miestietišką kultūrą. Karaliaus rūmai pasižymėjo puošnumu, čia viešėjo svetimšaliai menininkai, poetai minezingeriai, mokslininkai. Didelį susidomėjimą kultūra rodo ir tai, kad Vaclovas II Prahoje ketino įsteigti universitetą, bet, deja, taip ir nespėjo.

Liuksemburgiečių giminės karalių valdymo pradžia: čekų karalius Karolis I, Šventosios Romos imperijos imperatorius Karolis IV (XIV a.)

1310 m. Čekijos karaliumi po ilgų vidinių kovų tapo Šventosios Romos imperijos imperatoriaus Henriko VII sūnus Jonas Liuksemburgietis (ček. *Jan Lucemburský*; vok. *Johann von Luxemburg*, 1310–1346), turėjęs „paskutinio viduramžių riterio“ reputaciją. Jis mažai rūpinosi Čekijos vidaus politika, per visus valdymo metus vos kelis kartus apsilankė savo karalystėje, bet aktyviai dalyvavo Europos karuose ir žygiuose ir tam išleido visus Čekijos turtus. 1329 m. kartu su Vokiečių ordino kariuomene jis surengė kryžiaus žygį į Žemaitiją, du kartus nesėkmingai bandė kariauti su Gediminu. Po Jono Liuksemburgiečio žemių prijungimo prie Čekijos Silezijos dalies Centrinėje Europoje valstybių sienų formavimasis faktiškai pasibaigė. 1346 m. Jonas žuvo mūšyje prie Kresi. Čekams svarbus įvykis jo valdymo metais buvo savarankiškos Prahos arkivyskupijos įsteigimas 1344 m.

Čekijos „aukso amžiumi“ laikomas Karolio I (ček. *Karel I.*, 1346–1378), pavadinto „čekų tautos tėvu“, vieno žymiausių vėlyvųjų viduramžių Vidurio Europos valdovų, valdymas. 1346 m. Karolis I buvo paskelbtas Šventosios Romos imperijos imperatoriumi Karoliu IV (karūnuotas 1355 m.). Būdamas išmintingas ir



pragmatiškas politikas, jis stengėsi visus užsienio politikos klausimus spręsti diplomatinio būdu¹¹. Pamaldusis Karolis palaikymo ieškojo tarp dvasininkų, dovanojo bažnyčioms ir vienuolynams žemės sklypus, turtus, visaip rėmė dvasininkiją, suteikdamas jai privilegijų, statydamas bažnyčias ir vienuolynus visoje Čekijoje.

Siekdamas centralizuoti valdžią ir tuo pat metu rūpindamasis valstybės gerove, imperatorius Karolis IV išleido daugybę teisės aktų, kurie sustiprino vietinę valdžią. Čekų aukštuomenė bijojo, kad šie teisės aktai gali apriboti jos valdžią, todėl ne visiems Karolio IV siūlomiems teisės aktams buvo pritarta.

Karolis IV įtvirtino privilegijuotą Čekijos padėtį Šventosios Romos imperijoje. Čekų kalba greta lotynų ir vokiečių kalbų buvo paskelbta oficialia imperijos kalba. Praha tapo ne vien Čekijos, bet visos Šventosios Romos imperijos sostine, jos politinio, ūkinio, kultūrinio gyvenimo centru, taip pat arkivyskupijos ir imperatoriaus buveine.



Stabili politinė situacija leido Čekijai sėkmingai plėtoti ekonomiką ir kultūrą. Buvo pagerinti susisiekimo keliai, ypač pagyvėjo prekyba, į Prahos mugės atvykdavo pirkliai iš Italijos, Vokietijos, Lenkijos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir kitų Europos šalių. Prahoje, kuri buvo laikoma trečiuoju po Romos ir Konstantinopolio miestu krikščioniškoje Europoje, buvo pastatytas įspūdingas akmeninis Karolio tiltas, nuostabi gotikinė šv. Vito bažnyčia ir t. t. Karolis IV pats sumanė Prahos naujamiesčio planą, vadovavo jo statybai. Viena gražiausių Čekijos pilių yra Karlšteinas, pastatytas 1348 m.

¹¹ 1358 m. Karolis IV siūlė LDK kunigaikščiams Algirdui ir Kęstučiui priimti katalikų tikėjimą. Algirdas pareikalavo atiduoti Lietuvai daugumą Vokiečių ordino užgrobtų baltų žemių, Ordiną iškelti iš Lietuvos pasienio ir pridūrė, kad „visa Rusija (*omnis Russia*) turi priklausyti lietuviams“ (Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergė. Livonijos kronikos. Vilnius: Mokslas, 1991. P. 185. – žr.: Z. Norkus. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija. Politologija, 2009/4(56)).

kaip karaliaus vasaros rezidencija, čia buvo saugomos karaliaus relikvijos. Karolio IV valdymo metais Praha tapo Europos vėlyvosios gotikos centru, kartu Europos viduramžių kultūros židiniu, miestu, kuriame svečiavosi žymūs Italijos meistrai, menininkai, poetai (pvz., humanistinės renesanso kultūros pradininkas Frančeskas Petrarka).

1348 m. imperatorius Karolis IV Prahoje įsteigė pirmąjį Vidurio Europoje universitetą su tokiomis pat teisėmis ir privilegijomis, kokias turėjo seniausi Bolonės ir Paryžiaus universitetai. Prahos universitetas netrukus tapo viena geriausių ir didžiausių Europos aukštųjų mokyklų. Jame buvo keturi fakultetai: teisės, menų, medicinos, teologijos. Jau XIV a. antrojoje pusėje čia studijavo apie 11 tūkst. studentų, nuo 1367 iki 1408 m. buvo išduoti 844 magistro ir 3 823 bakalauro diplomai. Prahos universitetas pavadintas Karolio IV vardu (ček. *Univerzita Karlova v Praze*).



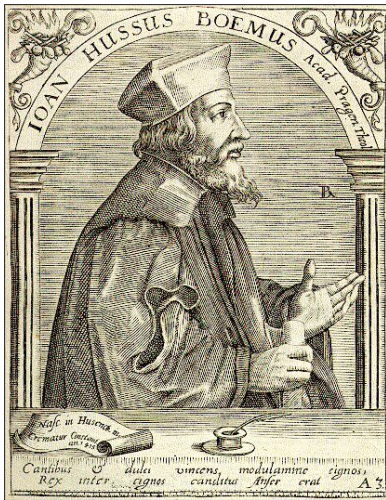
Karolio IV valdymo metais šalyje išaugo švietimo lygis: tuomet vien Prahoje buvo 25 mokyklos, be to, mokyklos buvo įsteigtos kiekviename karališkame mieste. Karolis IV rėmė istorikus, savo rūmuose sukaupė didelę biblioteką ir sutelkė istorikų būrį, kuriems pavedė kurti veikalus apie čekų istoriją. Pats Karolis IV buvo talentingas rašytojas, parašęs vieną pirmųjų viduramžių Europos autobiografių.

Janas Husas. Husitų karai ir jų pasekmės (XIV a. pabaiga–XV a. vidurys)

XV a. pradžioje Čekijos karalystė susidūrė su gilia ekonomine ir politine krize. XIV a. prasidėjo ekonomikos nuosmukis. Karaliaus autoritetas sumažėjo, nepasitenkinimas dvasininkija augo, dėl ekonominių, konfesinių, tautinių konfliktų šalyje kilo neramumų, nes nuo XIII a. į Liuksemburgų dinastijos valdomas čekų žemes pradėjo keltis vokiečių kolonistai – darbštūs ir stropūs amatininkai,

žemdirbiai, pirkliai. Miestų tautinė struktūra vis daugiau keitėsi, ir ekonominė krizė pagilino konfliktą tarp čekų ir atvykėlių vokiečių.

Feodalinė santvarka lėmė didelę socialinę diferenciaciją. Dauguma kaimo gyventojų buvo nuo žemvaldžių visiškai priklausantys valstiečiai baudžiauninkai. Valstiečius slėgė mokesčiai feodalams ir dešimtinė bažnyčiai. XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje katalikų bažnyčia tapo didžiausiu žemvaldžiu Čekijoje, ji valdė beveik pusę visų Čekijos žemių. Dvasininkų ydos, tikėjimo įstatymų pažeidimai mažino žmonių pasitikėjimą bažnyčia. Prie krizės prisidėjo čekiškų miestų miestiečių nepasitenkinimas miestų administracija, kurią dažniausiai sudarė vokiečiai ir suvokietėję čekai. Čekų dvasininkai savo pamoksluose gimtąja kalba pradėjo kritikuoti dvasininkų moralę ir bažnyčios gobšumą. Prasidėjo diskusijos apie bažnyčios pertvarkymą.



Čekų Reformacijos judėjimo lyderis Janas Husas (ček. *Jan Hus*, 1369 (?71)–1415), čekų tautos didvyris, kultūros, visuomenės ir bažnyčios veikėjas, teologijos profesorius, trumpai ėjęs Prahos universiteto rektorius pareigas, 1401 m. pradėjo pamokslauti Prahos Betliejaus bažnyčioje, įkurtoje 1391 m., kurioje pamaldos vyko čekiškai. Klausytis jo pamokslų ateidavo apie trys tūkstančiai žmonių. Jis reikalavo iš esmės reformuoti bažnyčią, smerkė jos turtus, prekybą indulgencijomis, siūlė sekuliarizuoti bažnyčios žemes valstybės reikmėms. Tikėjimo pagrindu jis laikė Bibliją, o ne bažnytinius nutarimus, smerkė iškreiptą dvasininkų moralę, skatino atsisakyti vokiečių dominavimo bažnyčioje, laikyti pamaldas gimtąja čekų kalba ir t. t. 1408 m. Janas Husas buvo atleistas iš universiteto ir ištremtas, bet nesiliovė viešumon kelti dvasininkų ydų – gobšumo, palaidumo ir t. t. Jis neigė Romos popiežiaus būtinybę ir tvirtino, kad čekų bažnyčia turi būti pavaldi karaliui.

Jano Huso pamokslų įtaka ir religinio įkvėpimo atgarsiai pasiekė visus Čekijos miestus ir miestelius. Čekijos karalius Vaclovas IV (ček. *Václav IV.*, 1378–1419), Karolio IV sūnus, politiniais sumetimais parėmė Jano Huso veiklą. Po 1409 m. karaliaus pasirašyto akto dėl vokiečių privilegijų panaikinimo Prahos universitete pasta-

raisis tapo husitų judėjimo centru. Žinios apie Prahoje vykstančius pokyčius pasiekė ir Romą. Popiežius 1410 m. Janą Husą ir visą Prahos miestą atskyrė nuo bažnyčios. 1414 m. Janas Husas buvo pakviestas į Konstancos visuotinį bažnytinį susirinkimą. Jo sprendimu Janas Husas buvo apkaltintas erezija, pasmerktas ir 1415 m. liepos 6 d. sudegintas ant laužo. Šiandien ši diena yra Čekijos valstybės šventė.

Jano Huso bendražygis Jeronimas Prahiškis¹² (ček *Jeronym Pražský*, 1378–1416) išgirdo apie reformatoriaus suėmimą, nekviestas atvyko į Romą, buvo suimtas, nu- teistas ir sudegintas 1416 m. gegužės 30 d.

Konstancos bažnytinio susirinkimo sprendimai sukėlė visų Čekijos visuomenės sluoksnių pasipiktinimą. 1415 m. Prahoje Jano Huso šalininkai – 452 Čekijos ir Mo- ravijos didikai surašė protestą prieš Konstanco teismo sprendimą (vad. *protestatio Bohemorum*). Praha tapo revoliucinio judėjimo centru, neramumų kilo įvairiuose Čekijos regionuose. Prasidėjo husitų karai, kurie tęsėsi iki 1434 m. Husitai sufor- mulavo savo reikalavimus „Keturiuose Prahos artikuluose“ (1417 m.): teikti visiems komuniją abiem pavidalais (duona ir vynu), laisvai leisti skelbti Dievo žodį, sekulia- rizuoti bažnyčios valdas ir už mirtinas nuodėmes bausti mirtimi.

1419 m. vasarą 40 husitų susirinko ant kalvos (apie 100 km nuo Prahos) ir laukė Kristaus atėjimo. Jie čia įkūrė stovyklą, pavadintą Taboru (ček. *Tábor*) pagal Tabo- ro kalną Galilėjoje. Įkurtos komunon nariai pasivadino *taboritais* (vėliau jie sudarė radikaliają husitų judėjimo kryptį: nuosaikiosios krypties šalininkai buvo pavadinti taurininkais, arba utrakvistais).

1420–1431 m. popiežius Martynas V ir Čekijos karalius Zigmantas Liuksem- burgietis (ček. *Zikmund Luceburský*, 1419–1437), Vokietijos karalius (1410–1437), Šventosios Romos imperijos imperatorius (1433–1437), surengė penkis kryžiaus žy- gius prieš husitų kariuomenę, kuriai sėkmingai vadovavo husitų vadai, tarp jų ir čekų tautos didvyris Janas Žižka (ček. *Jan Žižka*, 1360–1424), Žalgirio mūšio dalyvis.

1421 m., siekdami išsivaduoti iš Šventosios Romos imperijos gniaužtų, čekai atsisakė soste palikti Zigmantą Liuksemburgietį ir Čekijos karūną pasiūlė LDK di- džiajam kunigaikščiui Vytautui. Vytautas vietoj savęs į Čekijos sostą iškėlė sūnėno

¹² Jeronimas Prahiškis po studijų Prahos, Oksfordo ir Krokuvos universitetuose buvo pakviestas į Lietuvą (1395–1398 ar 1401–1404 m.) ir skleidė čia katalikybę. Dėl gyventojų nepasitenki- nimo fanatišku pagonių kulto vietų naikinimu jis buvo Vytauto išsiųstas iš Lietuvos. Grįžęs į Prahą ir sužinojęs apie Jano Huso apkaltinimą, Jeronimas Prahiškis išvyko į Konstancos susirinkimą apginti Huso.

Žygimanto Kaributaičio kandidatūrą. 1422 m. balandžio mėn. Žygimantas Kaributaitis išvyko į Čekiją su 5 tūkstančių samdinių ir savanorių kariuomene. Aštuonis mėnesius LDK kariuomenė kariavo prieš vokiečių ir vengrų kryžiuočius. Husitai buvo sumušti tik 1434 m.

Nors husitų judėjimas neturėjo didelių pasekmių, jis paliko gilų pėdsaką Čekijos ir visos Europos istorijoje. Dvasinės reformacijos ir moralinių idealų idėjos pasklido po visą Europą. Husitai yra Reformacijos Europoje pradininkai, nes bažnyčią kritikuojančios Liuterio (1483–1546) tezės pasirodė tik po šimto metų. Husitų judėjimas sustiprino Čekijos valstybinį savarankiškumą ir čekų tautinę savimonę. XVII a. pagal Prahos kompaktatus¹³ Čekija liko vienintelė konfesinės tolerancijos sala Europoje. „Čekų brolių“ tikinčiųjų bendruomenė gyvuoja Čekijoje iki mūsų dienų.

Jogailaičiai Čekijos soste (XV a. antroji pusė–XVI a. pabaiga)

XV a. antrojoje pusėje Čekijos ekonomika pamažu atsigavo. Ekonomiame ir politiniame gyvenime išaugo miestų reikšmė. Vidurio ir Rytų Čekijoje susikūrė miestų administracijų sąjunga, kuriai vadovavo Jurgis Podebradietis



(arba Podebradiškis) (ček. *Jiří z Poděbrad*, 1420–1471), 1448 m. pasiskelbęs „karalystės administratoriumi“. Netrukus po to jis buvo išrinktas Čekijos karaliumi (1458–1471).

Europoje nekatalikas Podebradietis buvo laikomas „husitų karaliumi“, ir Čekija atsidūrė tarptautinėje izoliacijoje. Nepaisant nepalankių išorinių aplinkybių, protingas ir nuoseklus politikas Jurgis Podebradietis sugebėjo išsaugoti šalį, aktyviai veikdamas tarptautinėje arenoje: dėl naujos Osmanų imperijos grėsmės jis pateikė Europos kon-

¹³ Prahos, arba Bazelio, kompaktatai (nuo lat. *Compaciscor* – susitariu) – susitarimas tarp saikingų husitų (taurininkų) ir katalikų dėl laisvės visiems teikti komuniją abiem pavidalais (duona ir vynas), laisvai leisti skelbti Dievo žodį, bažnyčios žemių ir turtų valdymo. Kompaktatai buvo panaikinti popiežiaus Pijaus 1462 m.

solidacijos planą – bendros Europos krikščioniškos sąjungos idėją su bendra pinigine sistema ir bendra konsistorija, kurioje dėl visų sprendimų turi būti balsuojama.

Čekijos seimas patvirtino Jurgio Podebradiečio reikalavimą, kad po jo mirties Čekijos karaliumi būtų išrinktas Lenkijos karaliaus Kazimiero IV Jogailaičio sūnus – Vladislovas II Jogailaitis, vėliau pavadintas Vladislovu Geruoju (ček. *Vladislav II.*, „*král Bene*“, 1471–1516), ir tokiu būdu užtikrino Čekijai Lenkijos paramą tarptautinėje arenoje.

1468–1478 m. prasidėjo karas su Vengrijos karaliumi Motiejumi Korvinu (ček. *Matyáš Korvín*, vengr. *Hunyadi Mátyás* 1458–1490), kuris pasiskelbė katalikų gynėju ir 1458 m. buvo formaliai paskelbtas Čekijos karaliumi, o 1464 m. karūnuotas. 1471 m. Čekijos seimas Čekijos karaliumi Kutna Horoje išrinko Vladislovą II, ir čekų žemės buvo padalytos Jogailaičiui, kuriam atiteko Čekijos žemės, ir Korvinui, gavusiam Sileziją, Moraviją ir abi Lužicas. Pagal Kutna Horos taikos sutartį 1485 m. patvirtinta tikėjimo laisvė bei vienodos konfesinės katalikų ir taurininkų (utrakvistų) teisės.

Paskutinis Jogailaičių dinastijos valdovas Čekijoje buvo Liudvikas II (ček. *Ludvík Jagellonský*, 1516–1526), kuris 1508 m. buvo karūnuotas Vengrijos karaliumi, o po metų – Čekijos karaliumi. 1522 m. jis vedė Austrijos kunigaikščio Ferdinando I Habsburgo seserį Mariją. Jo valdymo metai nebuvo sėkmingi Čekijai. Jau XV a. pabaigoje dėl priimtų baudžiamosios įstatymų ekonominė šalies padėtis pablogėjo. Prasidėjo valstiečių sukilimai, ypač gausūs Moravijoje. 1514 m. valstiečių sukilimas apėmė Čekijos pietus ir vakarus, 1525 m. prasidėjo naujas sukilimas Čekijos vakaruose. Kilo konfliktų tarp miestų ir feodalų. Europos pietuose siautėjo Osmanų imperija. Didelė Vengrijos dalis pateko į turkų imperijos sudėtį. 1526 m. Liudvikas II pralaimėjo turkams Mohačio mūšį.

Čekų žemės Austrijos imperijos sudėtyje. Kontrreformacija ir Švietimo epocha (XVI a. pirmoji pusė–XVIII a. pabaiga)

1526 m. po Čekijos karaliaus Liudviko II iš Jogailaičių dinastijos žūties Čekija tapo Austrijos monarchijos, tuometinės pietų ir vidurio Europos šalių gynėjos nuo Osmanų imperijos, sudėtinė dalis. Čekijos karūna buvo įteikta Austrijos

karaliui Ferdinandui Habsburgui (ček. *Ferdinand I. Habsburský*, 1526–1564). Habsburgai, paisydamis savo dinastijos interesų, pradėjo siaurinti vietines miesto ir teismo teises bei privilegijas, labai padidėjo vokiečių imigracija ir čekų vokietinimas. Čekai negalėjo eiti aukštų pareigų administracijoje ir teisme, buvo uždrausti čekų feodalų suvažiavimai ir miestų bendruomenės susirinkimai. Dėl šių Habsburgų valdžios veiksmų suaktyvėjo „čekų brolių“ veikla, padaugėjo liaudiškų mokyklų, kuriose buvo dėstoma čekų kalba, augo čekų tautinė savimonė, stiprėjo tautinės inteligentijos sluoksniš, plėtėsi Reformacijos idėjos. 1547 m. Čekijos miestuose prasidėjo sukilimai prieš Habsburgus ir jų Čekijos vokietinimo politiką.

1556 m. į Čekiją atvykę jėzuitai pradėjo steigti katalikiškas mokymo įstaigas. Olomouco mieste buvo įkurta Vatikano atstovybė. Savo pozicijas katalikų bažny-



čia sustiprino jėzuitų auklėtinio Habsburgų imperijos imperatoriaus Rudolfo II (ček. *Rudolf II. Habsburský*, 1576–1612) valdymo metais (1576–1612). Jis buvo tikras Renesanso žmogus, domėjosi menu, okultizmu, alchemija, prisidėjo prie Renesanso meno paplitimo Čekijoje, papuošė Prahą

naujais puošniais pastatais, rėmė mokslą ir meną. Jo valdymo metais Praha vėl tapo Europos mokslo ir kultūros židiniu (žr. pav.: *Jiljí Sadeler*. Prahos vaizdas. 1607 m.).

1602 m. buvo uždrausta „čekų brolių“ veikla, bet 1609 m. dėl protestantų sukilimo grėsmės Rudolfas II pasirašė vadinamąjį „Majestato raštą“ (vok. *Majestätsbrief*), pagal kurį Čekijos protestantai ir „čekų broliai“ gavo vienodas teises su katalikais. Rudolfo II įpėdinis Motiejus Habsburgietis (ček. *Matyáš Habsburský*, 1618–1628) patvirtino „Majestato raštą“, bet jo nesilaikė ir visais būdais stiprino karaliaus pozicijas čekų žemėse.

1618 m. Habsburgų priespauda sukėlė visuotinį Čekijos luomų sukilimą prieš Habsburgus. Prasidėjo Trisdešimties metų karas (1618–1648). 1619 m. prie sukilimo prisijungė Moravija ir Aukštutinė Austrija. 1619 m. Generalinis Čekijos žemių

seimas patvirtino naują Konstituciją, kuria paskelbė Čekų konfederaciją iš penkių lygiateisių žemių su silpna centralizuota valdžia. Sukilimas baigėsi 1620 m. lapkričio 8 d. Baltojo kalno mūšio netoli Prahos pralaimėjimu naujam Čekijos karaliui Ferdinandui II Habsburgiečiui (ček. *Ferdinand II. Štýrský*, 1617–1619).

Čekija, praradusi politinę nepriklausomybę, buvo galutinai sunaikinta: 4/5 čekų valdomų žemių buvo konfiskuota, imperatoriaus nuožniūra žemė buvo dalijama sukilimo malšintojams, daugiausia vokiečiams. 1620 m. prasidėjus kontrreformacijai, husitų ir kalvinistų dvasininkai buvo išvyti iš šalies. 30 tūkst. protestantų šeimų – amatininkų, bajorų, dvarininkų, ponų, inteligentijos atstovų apleido tėviškę. Dėl represijų prieš ne katalikus jie neteko savo turto, galėjo būti įkalinti arba tiesiog nužudyti. Po Trisdešimties metų karo Čekija neteko 800 tūkst. gyventojų, sodybos buvo ištuštėjusios, miestai sunaikinti, sumažėjo prekybos apimtis. Į apleistas žemes ir miestus kėlėsi gyventi vokiečiai kolonistai, čekų žemes pirkdavo vokiečių feodalai. Labai pablogėjo baudžiauninkų padėtis. Prasidėjo valstiečių sukilimai, kurie buvo žiauriai nuslopinti Habsburgų kariuomenės.

XVII a. antrojoje pusėje visose valstybės įstaigose buvo įvesta vokiečių kalba. Čekų ponų nutautėjimas, šviesuolių emigracija, vokiečių atsikėlimas pakeitė Čekijos etninę sudėtį. Čekai pradėjo prarasti tautinę savimonę. Dvasiškai pavergta tauta pradėjo vokietėti, čekų kalba virto prasčiokų kalba. Vokietinimą rėmė centralizuota Vienos valdžia. XVIII a. viduryje Čekijos karaliaus, Habsburgų imperijos imperatoriaus Karolio VI (ček. *Karel II.*, 1711–1740), įsakymu po visų čekiškų knygų patikrinimo jos buvo sudegintos tik todėl, kad buvo parašytos čekų kalba. Išliko tik 20 Biblijos čekų kalba egzempliorių.

Po jėzuitų ordino panaikinimo (1773 m.) švietimo lygis čekų žemėse labai nusmuko: gimnazijų skaičius nuo 42 sumažėjo iki 13. Moravijoje – nuo 15 iki 7. Liko tik vienas Prahos universitetas, kuriame XVIII a. 90-aisiais m. vokiečių kalba galutinai išstūmė lotynų kalbą. Čekijos autonomija, faktiškai panaikinta po pralaimėjimo Baltojo kalno mūšyje, visiškai išnyko Čekiją pradėjus valdyti Austrijos imperatorei Marijai Teresei (ček. *Marie Terezie*, 1743–1780).

Energinga, protinga Švietimo epochos valdovė Marija Teresė 1774 m. reformavo ekonomiką, gamybą, įvedė bendrą ilgio ir svorio matavimo ir pinigų sistemą, įgyvendino naują visuotinio švietimo modelį, pagal kurį pradinėje mokykloje mokymas

vyko gimtąja kalba, o gimnazijoje – vokiečių ir lotynų. Mokyklų skaičius pradėjo augti nuo 1500 – 1775 m. iki 2600 – 1790 m.

Marijos Teresės sūnus Juozapas II (ček. *Josef II.*, 1780–1890) įgyvendino daug radikalių reformų. 1781 m. buvo išleistas konfesinės tolerancijos ediktas (vad. *Tolerancijos patentas*), kuriuo pasibaigė katalikybės dominavimas ir buvo garantuotos lygios teisės visoms krikščionių bažnyčioms. 1791 m. Čekijos žemėse buvo panaikinta baudžiava. Vokiečių kalba paskelbta privaloma valstybės kalba. Prahos universitete pradėta dėstyti daugiau gamtos mokslų, buvo atsisakyta bažnyčios cenzūros. 1791 m. universitete buvo įsteigta čekų kalbos katedra.

Čekų tautinis atgimimas (XVIII a. pabaiga–XIX a. pirmoji pusė)

XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje Čekijos žemėse sparčiai klestėjo pramonė, manufaktūras pakeitė naujos gamyklos, buvo sutvarkyti keliai. Prahoje tuomet gyveno 79 tūkst. gyventojų. XIX a. buvo pastatytas pirmasis geležinkelis (1832 m.). Greitai augo gyventojų skaičius – nuo 4,8 mln. 1815 m. iki 6,5 mln. 1847 m. XIX a. viduryje buvo pastebimas Čekijos politikos ir ekonomikos pakilimas, kuris pagaliau leido Čekijai užimti pirmąsias išsivysčiusių Europos šalių gretas.

XVIII a. antroje pusėje–XIX a. pradžioje prasidėjo permainingos kultūros srityje. Pradėta steigti švietėjiškas ir nacionalines kultūrinės įstaigas ir draugijas. 1769 m. Prahoje buvo įsteigta „Mokslo bendrija“ (vok. *Gelehrte Gesellschaft*) – „Kara-

liškosios Čekijos mokslo bendrijos“ (ček. *Královská česká společnost nauk*, 1784) ir Čekijos mokslų ir meno akademijos (1890–1952) pirmtakė; 1796 m. – Čekijos menų akademija, 1798 m. – Prahos teatras, kuriame tam tikromis dienomis buvo rodomi mėgėjiški spektakliai čekų kalba (kitomis dienomis vaidinama vokiečių kalba). 1802 m. buvo įsteigtas Prahos technikos institutas, 1810 m. – antroji Europoje (po Paryžiaus) Prahos konservatorija.



Europietišku idėjų plėtra, mokslo, kultūros pasiekimai suteikė naujo įkvėpimo tautinės savimonės raidai, kurios veikėjais tapo jauna čekų kilmės inteligentija. Čekijoje prasidėjo tautinis atgimimas (XVIII a. pab.–1848 m.). Istorikai išskiria tris šio visuomeninio kultūrinio judėjimo etapus.

Pirmasis etapas (XVIII a. 90-ieji–XIX a. 20-ieji m.) buvo svarbus susidomėjimu tautos tradicijomis, istorija, kalba. Kultūros veikėjai – istorikai, filologai, rašytojai, leidėjai – sužadinę čekų tautą (dėl to vadinami ček. *buditelé* ‘žadintojai’) sukūrė ideologinius judėjimo pamatus. Istorikas F. M. Pelclas (ček. *František Martin Pelcl*, 1734–1801), pirmasis Prahos universiteto čekų kalbos ir literatūros profesorius (nuo 1792 m.), 1774 m. išleido trijų tomų čekų istoriją (iki husitų karų), parašė monografijas apie Karolį IV ir Václavą IV. G. Dobneris (ček. *Gelasius Dobner*, 1719–1790) kritiškai išanalizavo čekų istorines kronikas. F. Prohazka (ček. *František Faustin Procházka*, 1749–1809), 1786 m. paskirtas Prahos gimnazijų direktoriumi, 1807 m. tapęs visų Čekijos gimnazijų direktoriumi, rašė apie čekų ir moravų literatūros raidą, leido čekų literatūros paminklus. M. V. Kramerius (ček. *Václav Matěj Kramerius*, 1753–1808), laikomas moderniosios čekų žurnalistikos pirmtaku, 1786 m. leido laikraštį „Šionfeldo“¹⁴ naujienos“ (ček. *Schönfeldské císařské královské poštovské noviny*) čekų kalba, vėliau įkūrė savo laikraštį „Prahos naujienos“ (ček. *Pražské poštovské noviny*, 1789), 1790 m. įsteigė Prahoje leidyklą „Čekų ekspedicija“ (ček. *Česká expedice*), kurioje susitelkė čekų tautinio atgimimo atstovai. Vienas iš svarbiausių atgimimo veikėjų, filologas, literatūros kritikas, folkloristas, istorikas, švietėjas J. Dobrovskis (ček. *Josef Dobrovský*, 1753–1829) dalyvavo visuomeninėje veikloje ir slavų rašytinių paminklų leidybos darbuose, nemokamai dėstė slavų kalbas, palaikė kontaktus su kitų šalių slavistais, parašė pirmą čekų kalbos mokslinę gramatiką ir t. t.

Antrajame etape (XIX a. 20-aisiais–48-aisiais m.) tautinės savimonės suvokimas greitai plėtėsi. Buvo vystoma čekų literatūra, istoriografija, kalbotyra, vis labiau buvo suvokiama slavų kalbų ir kultūrų giminystė, siekiama pažinti savo tautos istoriją ir jos kultūros savitumą, iširti kalbą. Augo ir klestėjo kultūros ir mokslo įstaigos. Didelę reikšmę turėjo 1818 m. įkurtas Čekijos nacionalinis muziejus (ček. *Národní muzeum*), siekęs tapti čekų kultūros lobynu. Istorijos skyriui vadovavo istorikas F. Palackis (ček. *František Palacký*, 1798–1876), kurio iniciatyva nuo 1827 m.

¹⁴ Laikraštis buvo pavadintas pagal savininko pavardę (vok. *Johann Ferdinand Schönfeld*).

muziejuje pradėta skelbti mokslines publikacijas čekų kalba. Muziejaus bibliotekiniukas V. Hanka (ček. *Václav Hanka*, 1791–1861), filologas ir poetas, talentingas falsifikatorius. Jo falsifikuotos istorinės kronikos „Dvūr Kralovės rankraštis“ (ček. *Rukopis královédvorský*) ir „Zelena Horos rankraštis“ (ček. *Rukopis zelenohorský*) yra puikūs tautinės savimonės raidos paminklai.



1827 m. F. Palackis surengė čekų enciklopedijos paruošimą (ji buvo išleista tik 1860–1874 m.) ir tam sutelkė čekų mokslininkų būrį. 1831 m. F. Palackio ir kitų patriotų grupės iniciatyva buvo įkurta švietėjiška organizacija *Matice česká* (liet. „Čekų motinėle“), leidusi mokslinę, grožinę literatūrą čekų kalba, visuotinės literatūros vertimus, žurnalą „Čekų muziejaus kronika“ (ček. *Časopis Českého Muzeum*).

Trečiajam tautinio atgimimo etapui (1848 m. revoliucija–XIX a. 70-ieji m.) bū-

dingas masiškumas, tautinių politinių programų formavimasis. Labai išpopuliarėjo *taborai* (stovyklos), kuriuose buvo dainuojamos čekiškos dainos, deklamuojama čekų poezija. XIX a. 50–aisiais m. susiformavo čekų tautinio judėjimo politinė programa – *austroslavizmas*, su Austrijos pertvarkymo ir autonomijos suteikimo slavų žemėms pagrindiniais reikalavimais. Austroslavizmo ideologai buvo F. Palackis, F. Rigeras, A. Trojanas ir kt. Čekų politinių lyderių peticija imperatoriui Ferdinandui I dėl čekų žemių suvienijimo, pilietinių teisių suteikimo, spaudos, tikybos, susirinkimų laisvės 1848 m. Prahoje buvo atmesta. Prasidėjo Prahos sukilimas, kuris buvo nuslopintas 1849 m. Į politinį judėjimą įsitraukė vis daugiau čekų. Ėmė kurtis politinės partijos. 1860 m. buvo įsteigta svarbiausia iš jų – Čekijos nacionalinė partija.

Čekų istorijos naujausias periodas (XIX a. antroji pusė–XXI a.)

Po Austrijos pertvarkymo ir dualistinės Austrijos–Vengrijos monarchijos paskelbimo 1867 m. čekai siekė didesnės autonomijos savo gyvenamose

žemėse, bet jos negavo ir nesulaukė kitų pastebimų permainų. 1882 m. Prahos universitetas buvo padalytas į čekų ir vokiečių, šiek tiek pasikeitė rinkimų į vietines valdžios organus sistema. Švietėjiška veikla ir kultūros pasiekimai nulėmė čekų tautinės savimonės stiprėjimą. XIX a. antrojoje pusėje padaugėjo konfliktų tarp čekų ir vokiečių.

Po Pirmojo pasaulinio karo ir Austrijos–Vengrijos žlugimo 1918 m. spalio 28 d. buvo paskelbta Čekoslovakijos respublika. Lapkričio 14 d. prezidentu tapo T. G. Masarykas (ček. *Tomáš Garrigue Masaryk*, 1850–1937). 1935 m. jį pakeitė E. Benešas (ček. *Edvard Beneš*, 1884–1948).

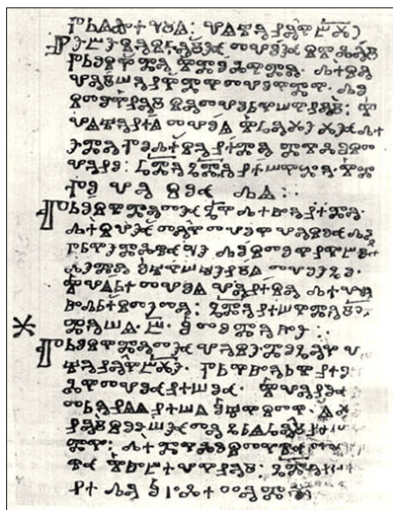
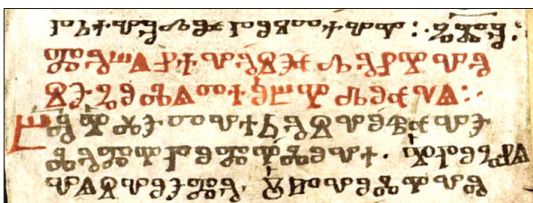
Po Miuncheno sutarties pasirašymo 1938 m. Vokietija užėmė Čekoslovakijos Sudetų regioną, kurio dauguma gyventojų buvo vokiečiai. 1939 m. kovo 14 d. Slovakija paskelbė nepriklausomybę, o kitą dieną Vokietija įsiveržė į Čekijos teritoriją. 1945 m. gegužės 5 d. Čekija pateko į Tarybų Sąjungos įtaką. Bandymai reformuoti politinę sistemą pasibaigė garsiuoju „Prahos pavasariu“ 1968 m. demokratinių reformų lyderis Aleksandras Dubčekas (ček. *Alexander Dubček*, 1921–1992) buvo priverstas atsisakyti Čekoslovakijos komunistų partijos pirmojo sekretoriaus posto, o Čekoslovakijos teritorija buvo okupuota Varšuvos sutarties kariuomenės.

XX a. pabaigoje Čekoslovakijoje prasidėjo *Aksominės revoliucijos* masiniai protestai ir demonstracijos. Visuotinis streikas pasibaigė politinės sistemos žlugimu. Šalyje prasidėjo demokratinės permainos. Nauju Čekoslovakijos prezidentu tapo dramaturgas, buvęs disidentas Vaclavas Havelas (ček. *Václav Havel*, 1936–2011). 1993 m. sausio 1 d. Čekoslovakija buvo padalyta į dvi nepriklausomas valstybes – Čekiją ir Slovakiją. Paskutinis Čekoslovakijos prezidentas V. Havelas 1993 m. buvo išrinktas Čekijos Respublikos prezidentu. 1999 m. Čekija tapo NATO narė, o 2004 m. – Europos Sąjungos narė. 2007 m. gruodžio 21 d. Čekija prisijungė prie Šengeno susitarimo šalių.

ČEKŲ RAŠTIJOS RAIDA

Senosios slavų kalbos rašytinė tradicija

Didžiosios Moravijos įkūrimas ir valstybės klestėjimo metai sudarė sąlygas čekų kultūros vystymuisi. Ypač didelę reikšmę turėjo Kirilo ir Metodijaus misija ir jos pasekmė – senosios bažnytinės slavų kalbos varianto formavimasis Moravijos žemėse. Pačiame seniausiame slavų rašytiniame paminkle, parašytame glagolica, vadinamajame „Kijevo misalu“ arba „Kijevo lapeliuose“ (ček. *Kyjevské listy*,



X a.),¹⁵ randama vakarų slavų fonetinių bruožų (vietoj senosios slavų kalbos *žd, št* čia vartojamos *z, c*). „Prahos glagolicos rankraščio fragmentuose“ (ček. *Pražské hlaholské zlomky*, XI a.) pastebėta dar daugiau vakarų slavų – čekų arba moravų kalbų – ypatumų. IX a. 90-aisiais m., išvijus Kirilo ir Metodijaus mokinius iš Moravijos ir Panonijos, senoji slavų kalba išsilaikė tik šv. Prokopijaus įsteigtame 1032 m. Sazavos vienuolyne. Čia iki 1097 m. pamaldos buvo laikomos slavų kalba.

¹⁵ Mokslininkų nuomone, paminklo tekstas (7 pergamento lapai) yra mišių ištraukų vertimas iš lotynų kalbos.

metu, vėliau iki XVIII a. jis buvo saugomas Prahos Višehrado pilyje. 2005 m. Višehrado kodeksas įtrauktas į Čekijos nacionalinės kultūros paminklų sąrašą.

Po Prahos vyskupijos įsteigimo X a. čekų žemėse lotynų kalba ėmė sparčiai plisti. Pradėtos kurti pirmosios mokyklos prie vienuolynų. XII a. jos buvo kuriamos ir miestuose. Vienuolynai Strachove (1142), Sedlece (1142), Velegrade (1205) ir kituose miestuose tapo iškiliais švietimo židiniais. Šie vienuolynai buvo glaudžiai susiję su Prancūzijos, Vokietijos, Italijos vienuolynais. XII–XIV a. lotyniškojo išsilavinimo centru tapo šv. Jurgio vienuolynas Prahoje.

Pirmieji čekų kalbos liudijimai

X–XII a. čekų žemėse sukurtuose seniausiuose lotyniškuos raštijos paminkluose yra pavienių čekiškų žodžių ir vietovardžių (vadinamųjų *bohemi-ku*), atskirų žodžių vertimų iš lotynų kalbos (vad. *glosų*). Pavyzdžiui, „čekų istoriografijos Herodoto“ Kosmo Prahiščio (lot. *Cosmas Pragensis*, apie 1045–1125) pirmajame seniausios čekų istorijos sąvade „Čekų kronika“ (lot. *Chronica Boemorum*, XII a.) aptikta apie 400 čekiškų vardų ir pavadinimų. Kozmos Prahiščio, šv. Vito bažnyčios dvasininko, „Čekų kronika“ remiasi plačiąja europietiška tradicija, prad



dedant nuo Antikos. Ji parašyta ritmine proza, pasižymi kalbos ir stilių turtingumu ir įvairove. Čia pasakojama apie mitinį Kroką ir jo dukteris – Kazi, Tetką ir išmintingą aiškiaregę Libušę, ištekėjusią už artojo Pršemislo, pirmosios valdančiosios Čekijos dinastijos įkūrėjo. Jodamas pas Libušę, jis pasiėmė savo vyžas ir krepšį, kurie tapo čekų valdovų karališkaisiais atributais, simbolizuojančiais tai, kad valdantieji nepamiršta savo valstietiškos kilmės.

Pirmieji sakiniai lotyniškais rašmenimis čekų kalba užfiksuoti XIII a. pradžioje rašte dėl Litomieržicės kapitulos¹⁶ įsteigimo (ček. *Zakládaci*

¹⁶ Kapitula – krikščionių bažnyčios vyskupijos patariamoji institucija. Liutomieržicės kapitula buvo įsteigta kartu su jai skirta šv. Stepono bažnyčia. Pašte patvirtintas 20 kaimų dovanojimas kapitulai.

listina litoměřické kapituly, 1057 m.): *Pauel dal geft plošcouchi zemu*, t. y. *Pavel dal jest Ploškovicich zem' u* (liet. „Pavel davė Ploškovicuose žemę“) ir *Wlah dalgeft dolaf zemu ifuiatemu ſcepanu ſeduema duſnicoma bogucea aſedlatu*, t. y. *Vlach dal jest Dolás zem' u i sv'atému ſčepánu se dvěma dušníkoma Bogučejú a Sedlatú*.

XIII–XIV a. pradžios raštija čekų žemėse

XIII–XIV a. pradžioje čekų žemėse buvo rašoma lotynų, čekų ir vokiečių kalbomis.

Lotynų kalba buvo suvokiama kaip aukštos kultūros ženklas. Ji buvo vartojama bažnyčios pamoksluose ir liturgijoje, mokyklose, ja buvo rašomi valstybės gyventojams skirti dokumentai (aktai, įsakymai), taip pat istorinės kronikos, grožinė literatūra. Lotynų kalba vienuolynuose buvo perrašomos ir puikiai iliustruojamos didelės apimties knygos, vadinamos kodeksais, saugomos vienuolynų bibliotekose.

Viena pirmųjų rankraščių bibliotekų buvo šv. Jurgio vienuolyno abatės, Pršemislo II Otakaro dukters Kungutos (ček. *Kunhuta Přemyslovna*, 1302–1321) biblioteka. Jos bibliotekos rašytiniuose paminkluose aptinkamos legendos, giesmės, skirtos garbinti čekų šventuosius – šv. Vaclovą, šv. Liudmilą, šv. Prokopą, šv. Kirilą, šv. Metodijų, šv. Jadvigą, Prahos vyskupą šv. Vaitiekų Adalbertą (956–997) ir kitus. Plačiai žinomas XIV a. pirmojoje pusėje šv. Jurgio vienuolyne sudarytas ir pavadintas „Abatės Kungutos pasionalu“¹⁷ (ček. *Pasionál abatyše Kunhuty*) kodeksas, meistriškai iliustruotas vienuolyno kanauninko Benešo.

Šiame puošniame rankraštyje yra penki dvasinio turinio tekstai. Du pirmuosius tekstus (alegorišką pasakojimą apie nenugalimą riterį ir dvi Kalėdų giesmes) 1312–1321 m. sukūrė dominikonas, teologinių raštų autorius Kolda iš Koldicų (ček. *Kolda z Koldic*), po jų 1321 m. įrašytas popiežiaus Levo pamokslas ir Marijos Magdalenos rauda.



¹⁷ Pasionalas (lot. *Passio* „kankinuosi“) – Viduramžių krikščioniškų legendų apie Kristų, Švč. Mergelę Mariją, apaštalus sąvadas (rinkinys).

Dauguma XIII a. rankraščių yra bažnytinio turinio tekstai su pavieniais poterių bei kitų bažnytinių veikalų vertimais į čekų kalbą, pvz., benediktinų vienuolyno Opatovicės miesto *homilijų rinkinyje* (133 pamokslai, tarp jų šv. Vaclovo ir šv. Vaitiekaus gyvenimo aprašymai) įrašyta malda „Tėve mūsų“ (ček. *Otčenaš*). Minėtinos XIII a. antroje pusėje surašytos dvi giesmės: 1260–1290 m. keturių posmų *Ostrovo giesmė*, vadinama pagal pirmosius žodžius „Pradžioje buvo žodis“ (ček. *Slovo do světa stvoření*), iš benediktinų šv. Jono Krikštytojo vienuolyno salos, netoli Davlės miestelio, ir XIII a. pabaigos religinės poezijos viršūne laikoma 38 posmų *Kungutos giesmė*, arba malda „Sveiki, karaliau visagalis“ (ček. *Vítaj kráľu všemohúcí*), iš Kungutos bibliotekos rankraščio. Apie dvasinių giesmių čekų kalba paplitimą ir ilgą tradiciją liudija XIV a. antrosios pusės Benešo kronikoje aptikta giesmė „Šventasis Vaclovas“ (ček. *Svatý Vaclave*), mokslininkų nuomone, sudaryta XII a.

XIV a. buvo tęsiama bažnytinio turinio tekstų čekų kalba tradicija. XIV a. pradžioje sudaryti šv. Jeronimo, Georgijaus, Aleksiaus, Anzelmo ir kitų šventųjų gyvenimų aprašymai čekų kalba. Išliko rimuotų legendinių pasakojimų apie Kristaus kančias, Švč. Mergele, apaštalus, Judą, Pilotą ištraukos, kuriose minimi XIV a. pradžios čekų istorijos įvykiai. Įdomu, kad pirmuosiuose hagiografinės literatūros¹⁸ lotyniškai parašytuose kūriniuose dažniausiai pasakojama apie čekų šventuosius, o čekų kalba parašyti tekstai sietini su Biblijos siužetais ir personažais, rytietiška aplinka, nuotykiiais. Į čekų kalbą buvo išversti šventųjų gyvenimų aprašymai iš „Aukso legendos“¹⁹.

XIV a. pradžioje svarbiausiu lotynų raštijos centru Čekijoje tapo cisterianų vienuolynas Zbraslave, įkurtas 1292 m. Čia 1305–1339 m. buvo parašytas vienas žymiausių čekų istoriografijos kūrinių – *Zbraslavo kronika* (ček. *Zbraslavská kronika*, lot. *Chronicon aulae regiae*). Kronikos autoriai – vienuoliai Ota Durinskis (ček. *Ota Durynský*) ir Peteris Žitavskis (ček. *Peter Žitavský*) aprašė Čekijos istorijos įvykius nuo 1278 m. iki 1338 m., kurių liudininkai buvo jie patys. Į kroniką įtraukti istoriniai dokumentai – popiežiaus, karaliaus raštai ir kt.

¹⁸ Religinės raštijos rūšis, perteikusi šventųjų ir kankinių gyvenimus.

¹⁹ *Legenda aurea* – „Šventųjų aukso legenda, arba Lombardiškoji istorija“, XIII a. antroje pusėje italų dominikono sukurtas šventųjų gyvenimo rinkinys.

XIII–XIV a. pradžios pasaulietinė literatūra vokiečių kalba čekų žemėse

XIII–XIV a. valdant Pršemislaus – Vaclovui I (1230–1253) ir ypač Pršemislui Otakarui II (1253–1278) bei Vaclovui II (1283–1305) – Čekijoje pradėjo plisti pasaulietiška kurtuazinė kultūra. Karališkajame dvare suklestėjo vokiečių minezingerių poezija, svečiavosi vokiečių poetai Tanheizeris, Reinmaras von Cvetenas, Ulrichas von der Turlinas ir kiti. Pradėjo sparčiai plisti vokiečių kalba, suvokiama kaip dvaro ir aristokratijos, aukštos europietiškos kultūros ženklas. Vokiečių kalba buvo kuriama originali poezija, į vokiečių kalbą verčiami Europos grožinės literatūros kūriniai: 1287 m. buvo išverstas romanas apie Aleksandrą Makedonietį „Aleksandreida“.

Čekų žemėse įsikūrus vokiečių amatininkams, smulkiesiems ūkininkams, valstiečiams, dvasininkams, vokiečių kalba pradėta vartoti plačiau, ne vien tik aukštuomenės, bet ir miestiečių.

Situacija pasikeitė XIV a. pradžioje, atėjus į valdžią Liuksemburgų dinastijai, kai patriotiškai nusiteikusi čekų aukštuomenė atsisuko į gimtąją kalbą.

XIV a. pradžios pasaulietinė literatūra čekų kalba

XIV a. pasirodė europietiškos grožinės literatūros kūriniai, ypač paplitusių visoje Europoje riterių ir istorinių romanų, vertimai į čekų kalbą. Lotynišką pagrindą turi čekiškas viduramžiuose išversto į daugelį Europos kalbų eiliuoto romano apie Aleksandrą Makedonietį vertimas „*Aleksandreida*“ (apie 1310 m.). Anoniminė „Aleksandreida“ laikoma pirmuoju grožinės literatūros kūkiniu čekų kalba. Romane, nukreiptame prieš vokiečius, pabrėžiama Čekijos politinė situacija, jame nėra mitologinių elementų, būdingų lotyniškam tekstui.

Prie pirmųjų istorinių kūrinių čekų kalba priskiriama prieš vokiečius nukreipta eiliuota Dalimilo kronika (*ček. Dalimilova kronika*, apie 1309–1314), susidaranti iš 106 skyrių, kuriuose aprašoma istorija nuo Babilono bokšto ir legendinių Čekijos valdovų. Teigiamai pavaizduoti Pršemislių giminės valdovai čia priešpastatomi naujai Liuksemburgų dinastijai. „Dalimilo kronika“ remiasi Kosmos Prahieškio kronika,



čekų legendomis bei šventųjų gyvenimų aprašymais ir parašyta aiškia, paprasta kalba. Šis veikalas buvo gerai žinomas lotynų kronikininkams. Paradoksalu, bet šis patriotiškas čekų istoriografijos kūrinys, prie kurio čekai grįždavo dramatiškomis istorinėmis aplinkybėmis, jau XIV a. viduryje buvo išverstas į vokiečių

kalbą (anksčiausias išlikęs vertimas datuojamas 1444 m.) ir tapo daugelio vokiečių eiliuotų ir prozos kūrinių pagrindu.

Karolio IV (1348–1378) valdymo metais čekų kultūra ir raštija suklestėjo. Imperatorius skatino čekų kalbos vartojimą visose sferose, taip pat ir imperatoriaus dvare. Kultūros ir mokslo raidai buvo svarbus Prahos universiteto įkūrimas. Jame dėstė Europos masto mokslininkai.

XIV a. Čekijos žemėse buvo tęsiama bažnytinės slavų kalbos tradicija. 1347 m. Prahoje Karolio IV įkurtame Emauso benediktinų vienuolyne (ček. *Emauzský klášter*, arba *Klášter na Slovanech*) iš Kroatijos pakviesti vienuoliai pamaldas laikė bažnytine slavų kalba, o rašyti naudojo glagolicą²⁰.

Vienu didžiausiu čekų pasiekimu buvo seniausios Centrinėje Europoje visos Biblijos vertimas į nacionalinę kalbą, atliktas čekų filologų grupės Karolio IV iniciatyva. Pradėta rengti pirmuosius lotynų–čekų kalbų žodynus. Šv. Vido bažnyčios kanauninkas, magistras Bartalamiejus iš Chlumco (ček. *Bartoloměj z Chlumce*, apie 1320–1370/1397), vadinamas Meistru Klaretu, vienas pirmųjų Prahos universiteto absolventų, sudarė mokyklų ir universiteto studentams skirtus lotynų–čekų kalbų žodynus, kuriuose pateikta apie 10 tūkst. lotyniškų gramatikos, muzikos, teologijos, gamtos mokslų terminų su čekiškais jų atitikmenimis. Kadangi žodžius reikėjo

²⁰ Su vienuolynu susijęs įdomus istorinis faktas: Karolis IV vienuolynui padovanojo glagolica parašytą „*Reimso evangeliją*“, kurią husitai, tikėdamiesi paramos, išvežė į Konstantinopolį. Po šimtmečio ji atiteko Lotaringijos kardinolui Karoliui, o pastarasis ją padovanojo Reimso katedrai, kurioje ji buvo saugoma nuo 1574 m. Karūnavimo ceremonijose Prancūzijos karaliai naudodavo šią evangeliją priesaikai. Rankraštis dabar yra saugomas Reimso miesto bibliotekoje.

išmokti atmintinai, žodynai buvo parašyti eiliuotai. Klareto žodynai yra pirmasis leksikografijos ir terminologijos pavyzdys, neturintis analogų viduramžių Europoje.

XIV a. antrojoje pusėje pradėta kurti originalius prozos kūriniai čekų kalba. Vienas pirmųjų čekų rašytojų, vertėjas, čekų literatūros klasikas Tomašas Štítnietis (ček. *Tomáš Štítný ze Štítného*, apie 1333–1401/1410) išgarsėjo raštais krikščioniškos moralės bei dvasinės kultūros temomis (pvz., „Šešios knygos apie krikščioniškus dalykus“, ček. *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*, 1376; „Pokalbiai“, ček. *Řeči besední*, apie 1390; „Sekmadieniai ir šventiniai pokalbiai“, ček. *Řeči sváteční a nedělní*, apie 1392, ir kt.). Visus veikalus jis rašė tik čekų kalba.

XIV a. pabaigoje didaktinę poeziją kūrė pirmas žinomas čekų poetas Smilius Pardubietis (ček. *Smil Flaška z Pardubic a z Rychmhurka*, 1340–1403). Išliko tik du jo kūriniai. Vienas jų yra alegorinė pasakėčia „Nauja Taryba“ (ček. *Nova Rada*, 1395, 2116 eilučių), pasakojanti apie liūtą, prašantį gyvūnų patarimo, kaip jam valdyti po tėvo mirties. 44 žvėrys ir paukščiai pataria, kaip turi elgtis tikras valdovas. Manoma, kad šis alegorinis kūrinys skirtas jaunam karaliui Vaclovui II. Apie pasakėčios populiarumą galima spręsti iš to, kad ji buvo išversta į lotynų kalbą. Smilius pirmasis pradėjo užrašinėti čekų liaudies patarles ir sudarė jų rinkinį (ček. *Sbírka přísloví*), vieną pirmųjų Europoje (pvz., pirmasis vokiečių patarlių rinkinys pasirodė tik XVI a.).

Pirmasis rašytinės čekų kalbos periodas patikimai užfiksuotas daugelyje rankraštinųjų paminklų. Tarp jų yra skirtingų žanrų, eiliuotų ir prozos, dvasinių ir pasaulietiškių kūrinių, kurie liudija apie gana išvystytą literatūrinę čekų kalbą laikotarpio pabaigoje. Manoma, kad aukšta XIII–XIV a. čekų literatūros kokybė remiasi ankstesne slavų raštijos tradicija (R. Jakobsonas).

Laikotarpio pradžioje čekiški tekstai parašyti dar nesuvienodinta grafika. Tekstai buvo rašomi vadinamąja *primityvia* abėcėle: specifiniams slavų garsams vartojamos lotyniškos raidės galėjo turėti skirtingą reikšmę, pvz., raidė *c* žymėjo *k*, *c*, *č* ir *pan*. Vėliau be jokių taisyklių buvo vartojamos dviraidės ir triraidės (vad. ček. *spřežkový pravopis*). Pvz., vienas garsas galėjo būti užrašytas raidėmis ir raidžių samplaika *c*, *cz*, *ch*, *czz*, *chz*, plg.: *Cziezzarsem domicianem = ciesařem Domiciánem, Tet gho chtye muchzity wzzady = Tet jho chtě mučiti, vsadi* (daugiau žr.: *Nejstarší české veršované legendy*, k vydání připravil Jiří Cejnar, Praha 1964, s. 72–73). Kalba pasižymėjo germanizmų gausa.

Janas Husas – čekų literatūrinės kalbos liaudies kalbos pagrindu pradininkas

Husitų judėjimas, čekų istorijos ir tautinės savimonės raidos lemtingas posūkis, iš esmės pakeitė čekų kalbos funkcijas visuomenėje. Pirmą kartą Europos istorijoje liaudies kalbą pradėta vartoti bažnyčioje, ji tapo bažnytinės liturgijos kalba. „Čekų brolių“ mokyklose pradėta mokyti čekų kalbos, ji pradėta vartoti karališkojoje kanceliarijoje. Išaugo čekų kalbos autoritetas tarp kaimyninių slavų tautų: nuo XIV a. pabaigos klestinčią čekų kalbą slovakai pradėjo vartoti kaip savo literatūrinę kalbą, jos poveikis buvo pastebimas ir lenkų rašytinės kalbos raidai. Kita vertus, dėl husitų askezės nutrūko čekų pasaulietinės literatūros vystymasis. Elitinė aukštuomenės literatūra nustojo egzistuoti tuomet, kai Europoje prasidėjo humanizmo plėtra. Antropocentrizmo, individualizmo, tikėjimo mokslo pažanga, kritinio mąstymo idėjos, būdingos Renesansui, sunkiai skverbėsi į husitų Čekiją.

Husitų ideologas Janas Husas (1371–1415) laikomas čekų literatūrinės kalbos liaudies kalbos pagrindu pradininku. Jis skatino vartoti gyvą čekų kalbą, atsisakyti archaizmų, ragino priešintis kalbos germanizacijai. J. Husas reformavo čekų rašybą. Savo veikale *De Orthographia behemica* (liet. „Apie čekų rašybą“, 1406) jis siūlė dviraides *sz* [š], *cz* [č], *zh* [ž], *rz* [r] pakeisti atitinkamai raidėmis *s*, *c*, *z*, *r*. Tokį žymėjimo būdą jis pasiūlė taip pat minkštiesiems [t] ir [n] žymėti: *t*, *n*. Vėliau taškas buvo pakeistas *hačeku*, t. y. kabliuku (žr. apie čekų abėcėlę, čekų kalbos aprašyme). Taip atsirado dabartinės raidės *š*, *č*, *ž*, kurios vartojamos ne tik čekų, slovenų, slovakų, bet ir lietuvių bei latvių rašyboje.

J. Husas teologinius raštus rašė lotynų ir čekų kalbomis. Pamokslų Betliejaus koplyčioje juodraščiai buvo rašomi gimtąja čekų kalba (1405–1411). Čekų kalba parašyti taip pat ir raštai, skirti paprastiesiems krikščionims – didaktiniai traktatai „Duktė, arba Apie tikrojo išganymo kelio pažinimą“ (ček. *Dcerka*, 1412), „Tikėjimo išdėstymas, dešimt Dievo įstatymų ir Poteriai“ (ček. *Výklad viery, Desatera a Páteře*, 1412), „Postilė, arba Šventųjų sekmadieninių skaitymų aiškinimas“ (ček. *Postila, tj. výklad svatých čtení nedělních*, 1413). Darbus, skirtus popiežiui, bažnyčios hierarchams, teologams, Janas Husas rašė lotyniškai. Lotyniškai parašyti, pavyzdžiui, poleminiai teologiniai traktatai „Apie Kristaus kraują“, „Apie Kristaus kūną“, prieš popiežiaus politiką nukreipti traktatai „Indulgencijų klausimas“

ir „Prieš popiežiaus bulę“ (1412). Reikšmingiausiame veikle „Apie bažnyčią“ („De ecclesia“, 1413) buvo išdėstyti 44 punktai, dėl kurių Janas Husas ketino gintis Konstanco susirinkime.

Husitų literatūra visų pirma yra poleminė literatūra. Politinius poleminius traktatus čekų kalba be Jano Huso kūrė jo bendramintis Jeronimas Prahiškis, Jakoubekas iš Stršiboro (ček. *Jakoubek ze Stržebra*, 1375–1429). Lotyniškai parašyta husitų judėjimo dalyvio Vavržineco iš Bržezovos (ček. *Vavřinec z Březové*, apie 1370–1437) „Husitų kronika“. Iki mūsų dienų išliko tik XV–XVI a. rankraštinės kopijos, seniausia jų, alikta 1467 m., saugoma Vroclavo miesto bibliotekoje (Lenkija). Talentingas poetas, rašęs eilėraščius čekiškai, Vavržinecas yra vienas iš ryškiausių senosios čekų literatūros autorių. Tarp talentingų husitų literatūros kūrėjų, puikių Šventojo Rašto žinovų, negavusių universitetinio išsilavinimo, ypač garsus buvo „čekų brolių“ ideologas, husitų judėjimo dalyvis ir kronikininkas Peteris Chelčickis (ček. *Peter Chelčický*, 1390–apie 1460), poleminių raštų, parašytų šnekamąja kalba, autorius. Jo pagrindiniame veikle „Tikėjimo tinklas“ (ček. *Siet' viery*, 1455, išspausdinta 1521 m.) matoma demokratinė pozicija: bažnyčios ydų kritiką jis derino su krikščioniška kantrybe, romumu, nuolankumu, smurto neigimu.

Knygų spausdinimo Čekijoje pradžia

XV a. (apie 1440 m.) pradėjus spausdinti knygas Vokietijoje prasidėjo naujas čekų kalbos ir raštijos etapas. Čekija buvo trečioji šalis Europoje, kurioje pradėta spausdinti knygas, ir pirmoji – iš slaviškų šalių. XV a. antrojoje pusėje išleistos pirmosios spausdintos čekiškos knygos, pradedant nuo populiarus prancūzų romano „Trojos kronika“ vertimo (ček. *Kronika Trojanská*, 1468), išleisto Pilzene.

Skirtinguose Čekijos knygų spausdinimo centruose (Brno, Prahoje, Pilzene, Vimerke ir Olomouce, Kutnos Goroje) iki 1500 m. išleistos 39 knygos, ir tik 5 iš jų buvo parašytos lotynų kalba. 1475 m. išleista Evangelija, o 1488 m. Prahoje pasirodė pirmoji spausdinta Biblija čekų kalba – vadinamoji *Prahos Biblija* (ček. *Pražská bible*). 1515 m. Mikulašius Konačius (ček. *Mikuláš Konáč z Hodiškova*, 1480–1546), vienas žymiausių čekų leidėjų, vertėjų, išvertęs Lukiano, Dekameroną, Petrarkos ir kitus kūrinius, išleido pirmąjį laikraštį čekų kalba.

XVI a. pirmojoje pusėje labai pagausėjo spaudinių čekų kalba. Buvo spausdinama mokslo populiarinimo, politinė, grožinė, istoriografinė literatūra. Knygos buvo spausdinamos Prahoje, Pilzene, Kutna Horoje. Kadangi po husitų karų Prahos universitetas prarado savo autoritetą ir buvo laikomas utrakvistų įstaiga, jaunieji čekai studijuoti vykdavo į Italijos, Vokietijos, Prancūzijos universitetus, iš kurių į Čekiją parsiveždavo Renesanso idėjų ir naujų žinių. Jie ėmė į čekų kalbą versti Europos masto rašytojus ir poetus. Ržegoržas Grubas iš Jelenės (ček. *Řehoř Hrubý z Jelení*, apie 1460–1514) išvertė Petrarkos poeziją ir Erazmo Roterdamiečio „Pagiriamąjį žodį kvailybei“, Lorenco Vallos ir Cicerono traktatus ir išleido juos su komentarais. „Čekų brolių“ idėjų šalininkas Viktorinas Kornelius iš Všehrdų (ček. *Viktorin Kornel ze Všeherd*, 1460–1520), rašęs lotynų ir čekų kalbomis, Jono Auksaburnio veikalų vertimų pratarmėje išdėstė čekų humanistų programą, kurios esmė yra čekų kalbos puoselėjimas.

Kralicos Biblija. Pirmosios čekų kalbos gramatikos

XVI a. viduryje čekų visuomenė diskutavo dėl dviejų čekų kalbos raidos modelių. Vieni laikėsi nuomonės, kad čekų kalba turi būti vystoma lotynų kalbos pavyzdžiu (dauguma katalikų); kiti teigė, kad reikia tobulinti pačią čekų kalbą, atsižvelgiant į jos prigimtį („čekų broliai“, protestantai).

Patriotiškai nusiteikę „čekų broliai“ aktyviai plėtojo švietėjišką veiklą. Jie įkūrė mokyklų tinklą, kuriame mokomoji kalba buvo čekų, rašė teologinius traktatus ir istorinius veikalus. Moravijoje, Kralicos mieste, iš graikų ir hebrajų kalbų į čekų kalbą buvo išverstas visas Šventasis Raštas – šešių tomų Kralicos Biblija (ček. *Bible kralická*, 1579–1593), kurios kalba buvo laikoma pavyzdinga ir ilgainiui tapo rašytinės čekų kalbos pagrindu.



Labai populiaru buvo Vaclavo Hajeko (ček. *Václav Hájek z Libočan, ?–1553*) „Čekų kronika“ (ček. *Kronyka Czeská, Praha, 1541*), apimanti čekų istoriją nuo mitinio protėvio Čeho atėjimo laikų 644 m. iki 1526 m. „Čekų kronikoje“ yra daug fantazijų ir prasimanymų, bet ji ilgai buvo laikyta patikimu istorijos aprašymu. Kronika tris kartus buvo išversta į vokiečių ir vieną kartą į lotynų kalbą, kol XIX a. pradžios istorikai neatskleidė jos turinio falsifikacijų.

XVI a. pabaigoje pasipriešinimas Habsburgų vokietinimo politikai virto čekų tautinio judėjimo sustiprėjimu. Šio laikotarpio aukštas čekų literatūros ir kalbos lygis leidžia vadinti šį periodą „aukso amžiumi“. Jis yra svarbus čekų literatūros rūšių vystymuisi: pasirodė satyra, kelionės aprašai, epistolografija ir t. t. Sparčiai vystėsi teisinė ir istorinė literatūra čekų kalba. Kalbos puikumu ir turtingumu pasižymi knygų leidėjo, rašytojo, žodnyų sudarytojo, humanisto Danelio Adomo iš Veleslavino (ček. *Daniel Adam z Veleslavína, 1546–1599*) vertimai ir originalūs kūriniai. Mėnėtini jo veikalai: „Istorijos kalendorius“ (ček. *Kalendař Historický, 1578, 1590*), lotynų–vokiečių kalbų žodynas „*Dictionarium linguae latinae*“ (1579) bei čekų, lotynų, graikų, vokiečių kalbų žodynas „*Silva quadrilingua*“ (1598). Pagrindiniai Danelio iš Veleslavino nuopelnai yra čekų kalbos stilistinis puoselėjimas ir tobulinimas leidžiant įvairiarūšę istorinę literatūrą čekų kalba, aukštos kokybės vertimų parengimas, pratarinių, kuriose išdėstyti jo požiūriai, rašymas bei gimtosios kalbos populiarinimas. Nepriekaištingas Danelio Adomo iš Veleslavino kalbos jausmas padarė didelę įtaką čekų kalbos formavimuisi.

XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje „Kralicos biblijos“ ir Danelio Adomo iš Veleslavino kūrinių pagrindu susiklostė čekų kalbos fonetinė ir morfologinė sistema. Sintaksė pasižymi didele lotynų kalbos įtaka, o leksikoje yra daugybė lotynų, vokiečių ir romanų kalbų skolinių.

Pirmoji čekų kalbos (ir apskritai slavų) praktinė gramatika *Gramatyka česka v dvoji strance, Orthographia predkem, Etymologia potom*, skirta vertėjams į čekų kalbą, pirmą kartą buvo išleista 1533 m. Namešti nad Oslavou mieste, o iki 1643 m. ji buvo išleista dar septynis kartus. Lotynų kalbos klasikinių gramatikų pagrindu ją parašė protestantai dvasininkai, tuomet dirbę prie Evangelijos vertimo – Benešas Optatas (ček. *Václav Beneš Optát, ?–1551*), Peteris Gzelis (ček. *Peter Gzel, ?–po 1564*) ir Vaclovas Filomates (ček. *Václav Filomates, 1470–?*). Gramatikoje jie gretina skirtingus Evangelijos čekiškų vertimus, siūlo suvienodintą rašybą re-

miantis Jano Huso idėjomis ir jo rašybos reforma ir vartoja savo sukurtus čekiškus lingvistinius terminus (pvz., *pravepis* – ‘rašyba’, *slovočtena* – ‘gramatika’ ir pan.).

Šios gramatikos komentarai, pataisymai, paaiškinimai surinkti 1571 m. rankraštiniėje Jano Blahoslavo (ček. *Jan Blahoslav*, 1523–1571) gramatikoje (ček. *Gramatika česká*), kurią autorius rašė 20 metų ir kurioje pabrėžė čekų kalbos grožį ir privalumus, aptarė stilistikos problemas ir sociolingvistinius klausimus. Jano Blahoslavo gramatika nebuvo išspausdinta, bet buvo plačiai žinoma ir naudojama kaip mokyimo priemonė „čekų brolių“ mokyklose. Jano Blahoslavo gramatika buvo išleista tik 1857 m. Vienoje.

1577 m. Matoušas Benešovskis (ček. *Matouš Benešovský*) išleido čekų kalbos gramatiką *Gramatica bohémica*, kurioje pagal pavyzdinę lotynų kalbos Donato gramatiką pateikė čekų kalbos linksniavimo paradigmas.

Čekų kalbos nuosmukis XVII a. Čekų kalbos apologetika

XVII a. pradžioje po čekų reformacijos judėjimo prieš Habsburgų imperiją žlugimo prie Baltojo kalno (1620 m.) prasidėjo čekų kalbos ir kultūros nuosmukis. Daugelis čekų inteligentijos atstovų, paveiktų plačiai paplitusių „čekų brolių“ idėjų, turėjo emigruoti.

Prie husitų idėjų šalininkų priskiriamas Janas Amosas Komenskis (ček. *Jan Amos Komenský*, 1592–1670), žymus pedagogas, rašytojas, visuomenės veikėjas, naujųjų laikų pedagogikos kūrėjas, kurio raštai nusipelnė pasaulinio pripažinimo. Po Baltojo kalno mūšio jis emigravo ir išeivijoje rašė čekiškai, vokieškai ir lotyniškai, pedagogikos veikalus kartais kūrė čekų kalba, o vėliau juos vertė į lotynų kalbą arba iš jos. Janas Amosas Komenskis iš viso parašė apie 250 veikalų. Čekų kalba parašė raštus apie čekų poeziją (ček. *O poezii české*), iš vokiečių ir lenkų kalbų vertė dvasinę poeziją, redagavo senas „čekų brolių“ dainas, kurė eilėraščius, ragino steigti čekišką mokyklą, parašė vadovėlį „Kalbos vartai“ (lot. *Janua lingvarum*, 1631, ček. *Dvěře jazyků otevřené*, 1633), kalbų mokymosi vadovą, pavadintą „Naujausias kalbų metodas“ (lot. *Linguarum methodus novissima*, 1649). Visą gyvenimą jis sudarinėjo čekų kalbos žodyną (*Poklad jazyka českého*).

XVII a. Habsburgų valdomojoje Čekijoje įsitvirtino vokiečių ir čekų kalbų dvikalbystė. Valstybės įstaigose buvo vartojama tik vokiečių kalba, tapusi valdininkų,

dvaro, aukštuomenės kalba. Sustiprėjo vokietinimo procesai. Iki XVIII a. pabaigos Čekijos miestuose buvo kalbama vokiškai, o diskredituota čekų kalba buvo laikoma žemesnių visuomenės sluoksnių kalba. Bažnyčiose vėl pradėta vartoti tik lotynų kalbą. Prie lotynų kalbos buvo sugrįžta ir literatūroje. XVII a. čekų literatūros raida sulėtėjo. Katalikų čekų literatūros kalba buvo priartinta prie šnekamosios kalbos, o išvystytos Kralicos Biblijos čekų literatūrinės kalbos tradicijas tęsė tik protestantai išėiviai už Čekijos žemių.

Šiomis nepalankiomis aplinkybėmis čekų tautinė savimonė galėjo reikštis rašant filologinius veikalus, visų pirma rengiant gramatikas ir žodynus. XVII–XVIII a. pasirodė daug naujų čekų kalbos gramatikų ir žodynų. Viena pirmųjų išpopuliarėjo slovako, Prahos universiteto filosofijos profesorius, klasikinių kalbų, fizikos ir matematikos dėstytojo Benedikto (Laurencijaus) iš Nudožerų (ček. *Vavřinec Benedikt z Nudožer*, 1555–1615) 1603 m. išleista pirmoji sisteminė čekų kalbos gramatika (lot. *Grammatica Bohemica*). 1667 m. jėzuito Georgijaus Konstanco (ček. *Jiří Konstanc*, 1607–1673) išleista praktinė čekų kalbos gramatika *Lima linguae Bohemicae*, parašyta lotyniškai, o 1672 m. pasirodė didelės apimties (apie 500 puslapių) Venceslavo Jano Rozos (ček. *Václav Jan Rosa*, 1620–1689) keturių dalių lotyniška čekų kalbos gramatika *Čechorečnost seu Grammatica Linguae Bohemicae*, kurioje vartojama čekų lingvistinė terminija. Ketvirtoje dalyje yra daug vertimų į čekų kalbą. Šioje gramatikoje yra pasiūlyta kai kurių čekų rašybos pakeitimų: vietoj raidės *ů* rašyti *ú*, vietoj *dia*, *tia*, *nia* ir *ie* – *d'a*, *t'a*, *ňa* ir *ě*, o vietoj *ř* – *rz*.

Dviejų ir trijų kalbų žodynus parengė F. Kropfas ir J. Ronas, yra išlikęs rankraštinis V. Rozos keturių kalbų žodynas, sudarytas Jano Amoso Komenskio žodyno pagrindu.

Čekų kalba, stipriai paveikta vokiečių kalbos, negalėjo laisvai vystytis. Pasi-priešinimas kalbos vokietizacijai pasireiškė purizmu, t. y. kalbos grynumo principo įsitvirtinimu. Čekų kalbos gynėju prieš Habsburgų vykdomą čekų vokietinimo politiką tapo istorikas, rašytojas, jėzuitas Bohuslavas Balbinas (ček. *Bohuslav Balbín*, 1621–1688). Čekų istorijos ir kalbos savitumui skirta jo knyga *Miscellanea historica regni Bohemiae* („Istorinė Čekijos karalystės įvairovė“, 1679) ir ypač populiarus, plačiai žinomas rankraštinis veikalas *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica praecipue Bohemica* („Slavų kalbos, ypač čekų, apologetinis gynimas“), kuris buvo išleistas lotynų kalba tik 1775 m., o čekų kalba – dar vėliau, t. y. 1869 m.

Čekų tautinio atgimimo filologiniai aspektai. Pirmasis tautinio atgimimo etapas

XVIII a. paskutiniame trečdalyje radikaliai pasikeitė čekų visuomenės pozicija kalbos, istorijos, tradicijų atžvilgiu. Prasidėjo tautinis atgimimas – visuomeninis kultūrinis judėjimas, orientuotas į tautiškumą, etninės savimonės žadinimą. Judėjimo pradininkai buvo čekų istorikai, archeologai, etnografai, filologai Gelasijus Dobneris, Františekas Martinas Pelclas, Jozefas Dobrovskis, Vaclavas Durichas ir kiti tautos „žadintojai“. Jie skatino domėtis ir didžiuotis čekų tautos praeitimi, siekė grąžinti čekų kalbai svarbios visuomenei kalbos statusą.

Susidomėjimas čekų kalba pasižymėjo įvairių čekų kalbos gramatikų gausa: 1775–1825 m. jų buvo išleista apie 30. 1782 m. Jozefo Dobrovskio šalininkas Františekas Janas Tomsa (ček. *František Jan Tomsa*, 1753–1814) išleido vokiečių kalba parašytą vokiečių, čekų ir lotynų kalbų vadovėlį. Viena iš nuosekliai plėtojamų F. Tomsos minčių buvo humanistinio lotynų raidyno vartojimas čekų knygoje (vietoj vokiečių naujų gotikos raidžių – švabacherio ir fraktūros). Siūlymas vartoti lotynų raidyną rodo pirmojo atgimimo etapo panslavistinį pobūdį, nes per bendrų raidžių vartojimą, pasak čekų panslavistų, galima pasiekti slavų savitarpiskumo. Po metų pasirodė kalbininko, leksikografo Karelo Tamo (ček. *Karel Ignác (Hynek) Thám*, 1763–1816) čekų kalbos gramatika, kurios pavadinimas prasideda žodžiais: „Čekų kalbos gynimas nuo pikty jos naikintojų“ (ček. *Obrana Jazyka Českého proti zlobivým jeho utrhačům, též mnohým vlastencům v cvičení se v něm nedbalým a liknavým sepsaná*). Nors gramatika sulaukė J. Dobrovskio kritikos dėl nenuoseklumo, jos parengimas liudija didelį čekų visuomenės susidomėjimą gimtosios kalbos klausimais. K. Tamas taip pat parengė vokiečių–čekų (1788) ir dviejų tomų čekų–vokiečių (1808) kalbų žodynus.

Žymiausia pirmojo tautinio atgimimo etapo figūra buvo kalbininkas, kalbos istorijos tyrinėtojas Jozefas Dobrovskis, vėliau vadinamas „slavistikos tėvu“, daug padaręs dėl čekų kalbos populiarinimo, pirmas pradėjęs Čekijoje leisti mokslui ir literatūrai skirtą žurnalą. Jis rašė raštus vokiečių ir lotynų kalbomis apie čekų kalbos ir literatūros raidą, taip pat atliko senosios slavų kalbos rašytinių paminklų tyrinėjimo darbus, rašė hebraistikos ir bibleistikos temomis ir pan. Iš jo svarbiausių veikalų minėtinas „Geschichte der böhmisch. Sprache und Literatur“ (1791; 1792), kuriame

jis aprašo literatūros istoriją kalbos raidos požiūriu; taip pat dviejų tomų „*Scriptores rerum Bohemicarum*“ (1783), parašytas kartu su Pelsclu, kuriame pateikta čekų istorijos paminklų kritinė analizė; „*Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*“ (1822), kuriame pateikta senosios slavų kalbos gramatika, ir kt. 1809 m. Jozefas Dobrovskis išleido čekų kalbos gramatiką, parašytą vokiečių kalba (*Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*) Kralicos Biblijos ir Adamo iš Veleslavinios tekstų pagrindu. Mokslininkas buvo įsitikinęs, kad po Baltojo kalno mūšio čekų kalba patyrė didžiausią nuosmukį, todėl tobulos čekų kalbos reikia ieškoti ankstesniame laikotarpyje. Šis kodifikacijos veikalas užfiksavo čekų bendrinės kalbos orientaciją į archaiškesnes kalbines formas.

Antrasis čekų tautinio atgimimo etapas

Antrajame tautinio atgimimo etape Čekijos žemėse daugėjo kultūros ir istorijos bendrijų. 1818 m. buvo įsteigtas Nacionalinis muziejus (ček. *Národní muzeum*), sumanytas kaip tautinės kultūros ir istorijos židiny, tapęs mokslinių tyrinėjimų centru. 1831 m. jame buvo įsteigta švietėjiška bendrija *Matice česká*, iki 1880 m. turėjusi didelę įtaką čekų kultūros, mokslo vystymuisi. Ji rėmė čekų rašytojus, vertimus į čekų kalbą, leido žurnalą (ček. *Časopis Českého Muzeum*). Muziejaus ir *Maticos* veikla prisidėjo prie čekų kalbos mokslinio ir mokslinio populiarinio stilių vystymosi.

Antrosios čekų tautinio atgimimo kartos žymiausias atstovas yra Jozefas Jungmanas (ček. *Josef Jungmann*, 1773–1847), kalbininkas, rašytojas, Gėtės, Šiliero ir Miltono vertėjas, aktyvus diskusijų apie naują čekų rašybą dalyvis (*Dvojí rozmlouvání o jazyce českém*, „Pokalbiai apie čekų kalbą“, 1806), stilistikos vadovėlio (*Slovesnost*, 1820) ir čekų literatūros istorijos (*Historie literatury české aneb Soustavný přehled spisů českých, s krátkou historií národu, osvícení a jazyka*, 1825) autorius. Svarbiausias Jungmano veikalas yra penkių tomų čekų–vokiečių žodynas (*Slovník česko-německý*, 1834–39, 120 000 žodžių), į kurį įtraukti ne tik istoriniai čekų kalbos leksikos variantai, bet ir naujadarai, sukurti remiantis tiek čekų tarmine leksika, tiek giminingų slavų kalbų žodžiais. Jungmano žodyne buvo kodifikuota čekų kalbos leksika.

Antrojo čekų tautinio atgimimo etapo veikėjai yra taip pat rašytojai ir kalbininkai: penkių tomų slavų tautosakos chrestomatijos rengėjas (1817–1826), trumpos slavų tautų istorijos autorius (1818) Vaclovas Hanka (ček. *Václav Hanka*, 1791–1861); Europos poezijos vertėjas, etnografas, išleidęs slavų dainų (*Slovanské narodni písně*, I–III, 1822–27) ir patarlių rinkinius (*Mudrosloví národa slovanského v příslovích*, 1852) Františekas Čelakovskis (ček. *František Ladislav Čelakovský*, 1799–1852); šiuolaikinės čekų istoriografijos pradininkas Františekas Palackis (ček. *František Palacký*, 1798–1876), parašęs čekų tautos istoriją *Dějiny narodu českého v Čechách a v Morave* (išleista čekų kalba 1877–1878 m., vokiečių kalba 1836–1874 m.).

Čekų tautiniame atgimime dalyvavo slovakai – poetas Janas Kolaras (ček. *Ján Kollár*, 1793–1852), parašęs poemą „Slavos duktė“ (ček. *Slavy Dcera*, 1832 m.; daugiau kaip 600 sonetų), ir slavistas Pavelas Juozapas Šafarikas (ček. *Pavel Josef Šafařík*, 1795–1861), kurio darbai (vok. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, 1826; *Elemente der altbohmischen Grammatik*, 1847 ir kt.) skirti įvairiems slavų kalbų, literatūrų, istorijos aspektams. Slavų vieninimo idėjų šalininkai ir skleidėjai Kolaras ir Šafarikas yra keturių slavų literatūrinių kalbų teorijos autoriai: rusų, lenkų, čekų ir slovakų ir pietų slavų – ilirų. Kartu jie gynė kiekvienos kalbos savitumą ir teisę vystytis savarankiškai.

Trečiasis čekų tautinio atgimimo etapas

Nuo 1848 m. čekų kalba tapo mokymosi kalba gimnazijose. 1860–1874 m. išleista pirmoji čekiška Rigro enciklopedija (ček. *Riegrův slovník naučný*, apie 80 000 straipsnių), pavadinta vieno iš jos redaktorių, čekų tautinio atgimimo aktyvaus dalyvio Františeko Riegero (ček. *František Ladislav Rieger*, 1818–1903) vardu. 1888–1909 m. pasirodė didžiausia enciklopedija čekų kalba (ček. *Ottův Slovník naučný, Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, apie 150 000 straipsnių, 28 912 puslapių), prie kurios rengimo prisidėjo 1100 autorių. Šie mokslo veikalai paspartino mokslo terminologijos atnaujinimą ir raidą. Sparčiai vystėsi žurnalistika, publicistikos žanrai. XIX a. pradžioje čekų kalba tapo bendrine kalba, vartojama politikoje, moksle, kultūroje, visuomeniniame gyvenime.

XIX a. antroje pusėje čekų literatūroje pasirodė tokie autoriai, kaip poetas ir trumpų apysakų autorius Janas Nepomukas Neruda (ček. *Jan Nepomuk Neruda*, 1834–1891), skirtingų poezijos ir prozos žanrų kūrinių autorius Svatoplukas Čekas (ček. *Svatopluk Čech*, 1846–1908) ir kt. Iš prozos autorių išsiskiria istoriją ir kasdienį gyvenimą aprašančių romanų ir apysakų autoriai Aloizijus Jirasekas (ček. *Alois Jirásek*, 1851–1930), šiuolaikinės čekų prozos pradininkė, realistinių kūrinių autorė Božena Nemcova (ček. *Božena Němcová*, 1820–1862) ir kt. XIX a. antrosios pusės sparti grožinės literatūros raida labai prisidėjo prie čekų kalbos stilistikos tobulėjimo.

Keli žodžiai apie XIX a. pabaigos– XXI a. pradžios čekų kalbos padėtį

XIX a. pabaigoje čekų kalboje prasidėjo atnaujinimo procesai. Daugiausia šiuo atžvilgiu padarė žurnalo *Listy filologické* („Filologijos raštai“) redaktorius, istorinės čekų kalbos gramatikos autorius (ček. *Historická mluvnice jazyka českého*, 1994–1929) Janas Gebaueris (ček. *Jan Gebauer*, 1838–1907). Jis parašė čekų kalbos gramatikos vadovėlius (ček. *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské I, II*, 1890; *Krátká mluvnice česká*, 1900), kurie buvo leidžiami daug kartų. Gebaueris yra naujų rašybos principų kūrėjas (1903, 1913). Čekų raštijos istorijai labai svarbus buvo jo senosios čekų kalbos žodynas (ček. *Slovník staročeský*; T. 1, 1903).

XX a. pradžioje slavistas, orientalistas, 1919–1920 m. ėjęs Prahos universiteto rektoriaus pareigas, nuo 1923 m. tapęs Čekoslovakijos mokslo akademijos prezidentu, Jozefas Zubatas (ček. *Josef Zubatý*, 1855–1931), daug rašęs čekų kalbos norminimo klausimais, ragino puoselėti gimtąją kalbą, skirti daugiau dėmesio kalbos kultūrai, stilistikai, įsigilinti į bendrinės čekų kalbos raidos savitumą, iškelti tai, kas čekų kalbos raidos procese buvo svarbu.

1918 m. po Čekoslovakijos respublikos sukūrimo čekų kalba gavo naujų funkcijų ir vystymosi galimybių. Reikėjo apsispręsti, ar eiti tradicinių rašytinės čekų kalbos stabilizavimo ir grynumo keliu, vengti kitų, kad ir giminingų, kalbų poveikio, ar pasirinkti suartėjimą su slovakų kalba. Pirmą tendenciją palaikė žurnalas „Mūsų kalba“ (ček. *Naše řeč*), leidžiamas nuo 1916 m. Antrosios pozicijos šalininkai buvo Čekoslovakijos valdžios atstovai.

Nuo XX a. antrosios pusės pasikeitė socialistinės Čekoslovakijos ideologija, susiklostė naujos istorinės sąlygos kalbai vystytis. Buvo įsteigta Čekoslovakijos mokslo akademija, susiformavo naujos čekų kalbos gramatikos ir leksikos normos. 1948–1949 m. išleista Františeko Travniceko (ček. *František Trávníček*, 1888–1961) dviejų tomų gramatika (ček. *Mluvnice spisovné češtiny*), 1951 m. – Havraneko ir Jedličkos gramatikos, 1986–1987 m. – akademinė gramatika (3 tomai), 4 tomų aiškinamasis čekų kalbos žodynas ir kt.

Po 1989 m. lapkričio revoliucijos ir Čekoslovakijos suskaldymo 1993 m. prasidėjo autonominis čekų kalbos vystymosi etapas, kalbos švarinimas nuo sovietizmų ir slovakizmų. Čekų kalba nuo 1993 m. yra oficialioji (bet ne valstybinė) Čekijos Respublikos kalba. Modernizuojamos čekų kalbos normos priartėjo prie šnekamosios kalbos. Išleista „Trumpa čekų kalbos gramatika“ (1995), „Bendrinės čekų kalbos žodynas mokykloms ir visuomenei“ (1990), Čekų kalbos enciklopedija (2002). Bendrinėje čekų kalboje vyksta esminiai pakeitimai, keičiasi leksika, atsiranda naujų žodžių reikšmių, sudaromi nauji žodžiai, frazeologiniai junginiai, naujos prielinksninės konstrukcijos. Sintaksė tampa lengvesnė, atsisakoma sudėtingų konstrukcijų.

Čekijos mokslo akademijoje veikia Čekų kalbos institutas, visuose Čekijos universitetuose yra čekų kalbos katedros. Lietuvoje čekų kalba buvo dėstoma Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Slavų filologijos katedroje (1989–2004), kurioje buvo sukurta čekų kalbos ir literatūros programa. Vilniaus universiteto absolventai prisidėjo prie čekų literatūros vertimo darbų.

Rekomenduojama literatūra

Čekija, in *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001–2014. T. IV: Chakasija–Diržių kapinynas, 2003. Psl. 275–292.

Havránek B., Jedlička A. *Česká mluvnice*. Praha, 1981.

Lamprecht A. *Historický vývoj češtiny*. Praha, 1977.

Večerka R. *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů. 2., upravené a doplněné vyd.* Linguistica ONLINE. Brno: Masarykova univerzita, 2008, roč. 2008, č. 1.

Історія західних і південних слов'ян з давніх часів до XX ст. Курс лекцій. Ред. В. Яровій. Київ, 2009.

- Дуличенко А. Д. *Введение в славянскую филологию*. Москва: Флинта; Наука, 2015.
- История литератур западных и южных славян*. Т. 1: От истоков до середины XVIII века. А. В. Липатов (отв. ред.) и др.; Т. 2: Формирование и развитие литератур Нового времени. Вторая половина XVIII века–80-е годы XIX века. С. В. Никольский (отв. ред.) и др.; Т. 3: Литература конца XIX–первой половины XX века (1890-е годы–1945 г.). Л. Н. Будагова (отв. ред.) и др. Москва: Индрик, 1997 (Interneto svetainė: <http://inslav.ru/publication/istoriya-literatur-zapadnyh-i-yuzhnyh-slavyan-v-3-h-tt-m-1997-2001-t-1-3>).
- История южных и западных славян*. В 2-х тт. / Под ред. Г.Ф. Матвеева и З.С. Ненашевой. Москва, 2001.
- Лаптева Л. П. *Письменные источники по истории Чехии периода феодализма*. Москва, 1985.
- Сальков А. П. (ред.). *История культуры южных и западных славян: пособие для студентов ист. фак. В 3-х частях. Ч. 1 С древнейших времен до начала XVII в.* Минск: БГУ, 2008.
- Скорвид С. С. *Чешский язык*, in *Языки мира: Славянские языки*. Москва, 2005. С. 234–273.
- Супрун А. Е., Калюта А.М. *Введение в славянскую филологию*. Минск, 1981.
- Широкова А. Г., Нещименко Г.П. Становление литературного языка чешской нации, in *Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков*. Москва, 1978. С. 9–85.
- Шушарина И. А. *Введение в славянскую филологию*. Учебное пособие. 2-е издание, стереотипное. Москва: Флинта, 2011.
- Шушарина И. А. *Слависты*. Материалы к курсу «Введение в славянскую филологию». Курган, 2014.

Slovakai



Slovakai – Vidurio Europos vakarų slavų tauta, kalbanti slovakų kalba ir gausiausiai gyvenanti Slovakijos Respublikoje. Iš viso slovakų yra 6,2–6,94 mln. Apie 5,7 mln. slovakų gyvena Slovakijoje (2011 m. duomenys; pagal 2009 m. surašymą daugiau nei 4,6 mln.). Slovakai gyvena taip pat kitose Europos šalyse: Čekijoje apsigyveno apie 150–350 tūkst. slovakų, Didžiojoje Britanijoje – apie 90 tūkst., Serbijoje – apie 59 tūkst., Lenkijoje – 10–47 tūkst., Austrijoje – 25 tūkst., Rumunijoje – 18 tūkst., Vengrijoje – 17,7 tūkst., Prancūzijoje – 13 tūkst., Ukrainoje – 7–17 tūkst., slovakai gyvena taip pat ir Amerikos žemyne: JAV – apie 1200 tūkst., Kanadoje – 100 tūkst. ir t. t.

Tautos pavadinimas – *Slováci*, vyr. g. vns. *Slovák*, mot. g. vns. *Slovenka*. Pavadinimo kilmė sietina su bendru slavų pavadinimu, plg. slavų pavadinimus skirtingose slavų kalbose: *slaviane* (rus., bgrus. славяне), *sloviane* (lenk., mk. Słowianie), *slovani* (blg. Славяни), slvn. *Slovani*, ček. *Slované* ir t. t. Iki XV a. slovakai save vadino *Slovensi*. Pavadinimas *Slovák* sudarytas pakeitus priesagą praslavų kalbos žodyje **slověnitъ* 'slavas', o mot. g. pavadinimas *Slovenka* kilęs tiesiogiai iš praslavų **slověňka* 'slavė'.

Slovakų valstybė – Slovakija



Slovakų dauguma gyvena Vidurio Europos valstybėje – Slovakijoje. Šalies oficialus pavadinimas yra Slovakijos Respublika (svk. *Slovensko* arba *Slovenská Republika*). Pietvakariuose ji ribojasi su Austrija, šiaurės vakaruose – su Čekija, šiaurėje – su Lenkija, rytuose – su Ukraina, pietuose – su Vengrija. Šalies teritorijos plotas – 49 035 km².

Slovakijos sostinė – Bratislava (svk. *Bratislava*, 460 tūkst. gyventojų). Kiti Slovakijos miestai: Košicė (svk. *Košice*, 240,6 tūkst.), Prešovas (svk. *Prešov*, 91,2 tūkst.), Banská Bistrica (svk. *Banská Bystrica*, 83 tūkst.), Nitra (svk. *Nitra*, 81,3 tūkst.), Trnava (svk. *Trnava*, 65,7 tūkst.), Trenčinas (svk. *Trenčín*, 56,5 tūkst.), Žilina (svk. *Žilina*, 81,1 tūkst.). Apie 77 % Slovakijos gyventojų yra miestiečiai. Ypač tankiai apgyvendinti šalies rytai.

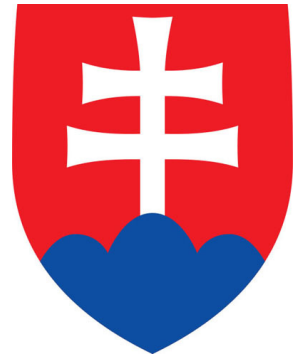
Tautinė Slovakijos sudėtis: slovakai (apie 85,8 %, 2001 m. surašymas), vengrai (9,7 %), romai (1,5 %), čekai (1 %). Slovakijoje taip pat gyvena ukrainiečiai, vokiečiai, rusenai, lenkai, žydai, rusai ir kt.

Dažniausiai slovakai save priskiria Romos katalikų bažnyčiai (apie 62 % Slovakijos gyventojų, 2015 m. duomenimis), bet yra slovakų protestantų (10,8 %), unitų (4,1 %), liuteronų, dauguma jų priklauso Slovakijos Evangelikų bažnyčiai.

Slovakijos valstybės simbolika (vėliava, herbas, himnas) buvo įteisinta 1992 m. rugsėjo 3 d.

Vėliava – stačiakampio formos audeklas, padalytas į vienodo aukščio horizontalias juostas: baltą viršuje, mėlyną per vidurį ir raudoną apačioje. Kairėje pusėje įkomponuotas Slovakijos herbas.

Herbas – raudoname skydo lauke sidabrinis kryžius, kylantis iš mėlynos kalvos su trimis viršūnėmis skydo papėdėje. Dvigubas kryžius Slovakijos herbe kilęs iš Bizantijos imperijos. Jis stovi ant trijų kalnų, kurie simbolizuoja tris kalnynus: Tatus, Fatrus ir Matrus²¹. XV a. herbas buvo naudojamas kaip Aukštutinės Vengrijos heraldinis ženklas. Kryžius herbe atsirado nuo Nitros kunigaikštystės laikų.



Slovakijos himnas prasideda žodžiais „Virš Tatrų žaibuoja“ (svk. *Nad Tatrou sa blýska*). Tekstas sukurtas 1844 m. Bratislavos evangelikų liuteronų licėjaus studentų protesto eisenos metu, kai studentai surengė demonstraciją prieš vieno žymiausių slovakų tautinio atgimimo veikėjo, slovakų bendrinės kalbos kūrėjo Liudovyto Štūro (svk. *L'udovit Štúr*, 1815–1856) įkalinimą. Žodžius parašė slovakų poetas vertėjas, žurnalistas Janka Matuška (svk. *Janko Matúška*, 1821–1877), melodija yra liaudies dainos. Daina 1993 m. paskelbta Slovakijos himnu.

Slovakijos himnas prasideda žodžiais „Virš Tatrų žaibuoja“ (svk. *Nad Tatrou sa blýska*). Tekstas sukurtas 1844 m. Bratislavos evangelikų liuteronų licėjaus studentų protesto eisenos metu, kai studentai surengė demonstraciją prieš vieno žymiausių slovakų tautinio atgimimo veikėjo, slovakų bendrinės kalbos kūrėjo Liudovyto Štūro (svk. *L'udovit Štúr*, 1815–1856) įkalinimą. Žodžius parašė slovakų poetas vertėjas, žurnalistas Janka Matuška (svk. *Janko Matúška*, 1821–1877), melodija yra liaudies dainos. Daina 1993 m. paskelbta Slovakijos himnu.

Slovakų kalba

Slovakų kalba (oficialus pavadinimas svk. *slovenský jazyk*, dažniausiai vartojamas pavadinimas – *slovenčina*, *slovenská reč*; angl. *Slovak*, vok. *slovakische Sprache*, pranc. *le slovaque*) priskiriama indoeuropiečių šeimos vakarų slavų grupei, čekų–slovakų pogrupiui. Ją vartoja daugiau nei 5 mln. žmonių (2013), iš jų Slovakijoje – 4,34 mln. (2011). Ji yra Slovakijos Respublikos valstybinė kalba, turi regioninės arba tautinės mažumos kalbos statusą Vengrijoje (110 tūkst.), Serbijoje (60 tūkst.), Ukrainoje (17 tūkst.), Kroatijoje (6 tūkst.). Didelės diasporos yra Čekijoje (300 tūkst. kalbančiųjų), Lenkijoje (47 tūkst.), Austrijoje (10 tūkst.), Rumunijoje (18 tūkst.), JAV (1,2 mln.), Kanadoje (apie 100 tūkst.) ir kitur. Slovakų kalba yra viena iš oficialių Europos Sąjungos kalbų. Ji artima čekų kalbai, bet vystėsi

²¹ Tatrų kalnų grandinė tęsiasi palei Slovakijos ir Lenkijos sieną; Fatrų kalnynas yra Slovakijos šiaurėje; Matrų kalnai – Vengrijos šiaurėje, vakarų Karpatuose.

visai kitomis sąlygomis nei čekų kalba, nes slovakų žemės nuo XI a. buvo Vengrijos dalis. Slovakų kalba taip pat artima kitoms vakarų slavų kalboms – lenkų, kašubų, lužitėnų.

Slovakai turi abėcėlę, kurioje yra net 46 rašmenys. Kaip ir čekai, slovakai rašybai naudoja diakritinius ženklus: (ˇ) vartojamas priebalsiams *č, dž, š, ž* bei minkštajam *ň* žymėti: *čas* ‘laikas’, *šest’* ‘šeši’, *deň* ‘diena’, taip pat ir didžiųjų raidžių *Ť, Ď* minkštumą: *Ťanšan* ‘Tian Šanis’; apostrofas (‘) žymi minkštą priebalsės *l’*, mažųjų raidžių *d’, t’* tarimą: *byť* ‘būti’, *l’úbit’* ‘mylėti’; du taškai virš *a (ä)* žymi balsį, panašų į lietuvių kalbos *e*: *mäkký* ‘minkštas’, *mäso* ‘mėsa’. Dar vienas diakritinis ženklas – stogelis (^) vartojamas diftongui *uo* žymėti: *nôž* [nuoš] ‘peilis’; *stôl* [stuol] ‘stalas’. Ženklas (‘) parodo balsio ilgumą: *nový* [novī] ‘naujas’, *hláska* [hlāska] ‘raidė’.

Kaip ir čekų, slovakų kalboje yra skiemeniniai *l, r*: *mlč* [mlč] ‘tylėk’, *štvrt’* [štvrt] ‘ketvirtis’; jie gali būti ilgieji: *vřba* ‘gluosnis’. Slovakų kalboje visada kirčiuotas pirmasis žodžio skiemuo. Jeigu žodyje yra daugiau nei trys skiemenys, atsiranda papildomas kirtis: *‘oby, vatel* ‘gyventojas’, *‘deva, desati* ‘devyniasdešimtas’.

Slovakų kalboje, kaip ir kitose slavų kalbose, yra trys giminės: vyriškoji, moteriškoji ir bevardė; du skaičiai: vienaskaita ir daugiskaita. Skirtingai nuo čekų kalbos, slovakų kalboje yra 6 linksniai, šauksmininko nėra. Vyriškosios giminės daiktavardžiai ir būdvardžiai turi gyvumo kategoriją. Daiktavardžių linksniavimo sistema labai daugiafleksė: žodžiai linksniuojami pagal 12 linksniuocių. Būdvardžiai turi kietąją ir minkštąją linksniavimo paradigmą.

Įvardžiai turi ilgą ir trumpą formą, pvz.: vns. K.: *mňa* ‘mane’ – *ma, teba* ‘tave’ – *ta, jeho* ‘jo’ – *ho, seba* ‘save’ – *sě*; Naud.: *mne* ‘mane’ – *mi, tebe* ‘tave’ – *ti, jemu* ‘jam’ – *mu, sebe* ‘sau’ – *si*. Skiriami keturi veiksmažodžių laikai: esamasis, būsimasis, būtasis ir pliuskvamperfektas. Būtasis laikas sudaromas su pagalbiniu veiksmažodžiu, pvz., veiksmažodžio *nest’* ‘nešti’ būt. I.: vns. 1. *nesl, -a, -o som*, 2. *nesl, -a, -o si*; 3. *nesl, -a, -o*; dgs.: 1. *nesli, -y, -a sme*, 2. *nesli, -y, -a ste*, 3. *nesli, -y, -a*. Pliuskvamperfektas sudaromas su pagalbinio veiksmažodžio *byť* ‘būti’ būtojo laiko formomis, pvz., veiksmažodžio *urobit’* ‘padaryti’: vns. 1. *bol, -a som urobit, -a*; 2. *bol, -a si urobit, -a*; 3. *bol, -a urobit, -a*.

Slovakų kalboje daug skolinių. Slovakų kalbos žinovas M. Smirnovas aptiko skolinių iš 30 kalbų. Daugiausia skolinama iš lotynų, vokiečių, vengrų, kitų slavų kalbų. Seniausi skoliniai iš lotynų kalbos yra, pvz.: *diabol* ‘velnias’, *omša* ‘mišios’, *sobota*

‘šeštadienis’, *škola* ‘mokykla’, *tabul’a* ‘lenta’, iš vokiečių kalbos – *kňaz* ‘dvasininkas, kunigas’, *peniaz* ‘pinigas’, dgs. *peniaze* ‘pinigai’. Tarpininkaujant vokiečių kalbai, jau X–XI a. į slovakų kalbą atkeliavo lotynų kalbos žodžiai *kláštor* ‘vienuolynas’, *kostol* ‘bažnyčia’, *mních* ‘vienuolis’, *olej* ‘aliejus’, *žehnat* ‘krikštyti; žegnoti’. Daug skolinių pasisemta XII–XIV a.: *gróf* ‘grafas’, *rytier* ‘riteris’, *cech* ‘cechas’, *farba* ‘dažai’, *majster* ‘meistras’, *handel* ‘prekyba’, *jarmok* ‘mugė’, *krám* ‘krautuvė’. Iš vengrų kalbos paskolinti *bíreš* ‘samdinys’, *bosorka* ‘ragana’, *cifrovat* ‘puošti’ ir kt.

Dėl kai kurių fonetinių, leksinių savybių slovakų kalba panaši į lenkų kalbą: pvz., priešdėliu *pre-*, kuris atitinka čekų kalbos priešdėlį *pro-*, plg.: svk. *predat* ‘, lenk. *sprzedać* ‘parduoti’ – ček. *prodat*; svk. *prechádzat’ sa*, lenk. *sprzechadzać się* ‘vaikščioti’ – ček. *prochazet se*. Kai kurių žodžių, kuriuos galima aptikti slovakų ir lenkų kalbose, čekų kalboje nėra, pvz., *teraz* ‘dabar’, *pivnica* ‘rūsysis’ ir kt.). Kitos slovakų kalbos savybės, pvz., veiksmažodžių vns. 1. asm. galūnė *-m* (*rozumím* ‘suprantu’, *pracujujém* ‘dirbu’, *vidím* ‘matau’ ir t. t.), daiktavardžių dgs. vard. priebalsių kaita *k – c*, *ch – s* (*vojak* ‘kareivis’ – *vojaci*, *Čech* ‘čekas’ – *Česi*) turi paralelių pietų slavų – serbų, kroatų – kalbose.

SLOVAKŲ ISTORIJA

Pirmosios vakarų slavų kunigaikštystės. Nitros ir Pribino kunigaikštystės

V a. pabaigoje į dabartinės Slovakijos teritoriją, kurioje prieš tai jau gyveno keltai (nuo III a. pr. Kr.), germanai kvadai (I–II a. po Kr.), II a. išvyti romėnų, atkeliavo slavų gentys. VI a. viduryje į Dunojaus žemumą įsiveržė klajokliai avarai. Nuo jų priklausę slavai VI a. sukėlė kelis maištus. Viename jų dalyvavęs frankų pirklys Samo dėl savo drąsos ir karinių gebėjimų tapo genčių sąjungos, pavadintos *Samo kunigaikštyste* (623–658), vadu. Valstybė išsiplėtė nuo dabartinės Austrijos iki Šprės upės ir Oderio vidurio. Vadui mirus, Samo valstybė iširo. Nuo VII a. vidurio slavų gentys mokėjo duoklę Avarų kaganatui.

VIII a. slavų gentys vėl pradėjo vienytis. Pirmojoje IX a. pusėje dabartinėje Slovakijos teritorijoje susikūrė Moravijos (svk. *Moravské kniežatstvo*) ir Nitros kunigaikštystės (svk. *Nitrianske kniežatstvo*). Nitros kunigaikštystėje jau 828–833 m. buvo pastatyta pirmoji slavų žemėse istoriniuose šaltiniuose minima krikščioniška bažnyčia, pašventinta Zalcburgo arkivyskupo Adalramo.

833 m. Moravijos kunigaikštis Moimiras I išvijo iš Nitros kunigaikštystės jos kunigaikštį Pribiną (svk. *Pribina*, 805?–860) ir kunigaikštystes sujungė. Taip pradėjo kurtis viena didžiausių ir garsiausių slavų viduramžių valstybių – Didžioji Moravija. Pribina persikėlė į Panonijos lygumą²² prie Balatono ežero, ten įkūrė miestą ir pilį Blatnohradą, o vėliau tapo Panonijos kunigaikštystės (svk. *Panónske kniežatstvo*;

²² Panonijos lyguma – didelė lyguma Dunojaus baseine, sutampanti su istoriniu Panonijos regionu; buvusi Romos imperijos provincija.

kiti pavadinimai: *Blatenské kniežatstvo*, *Zadunajské kniežatstvo*, *Pribinovo kniežatstvo*) kunigaikščiu.

Didžiosios Moravijos augimas sukėlė Rytų frankų karalystės pasipriešinimą. IX a. pradžioje į slovakų žemes atvyko pirmieji misionieriai iš Bavarijos miesto Pasau. Siekdamas atsikratyti Rytų frankų, moravų kunigaikštis Rastislavas 861 m. kreipėsi į popiežių Mikalojų I, prašydamas atsiųsti vyskupą dvasininkijai mokyti. Negavęs popiežiaus paramos, jis sulaukė Bizantijos imperatoriaus Mykolo III pagalbos, kuris 863 m. iš Bizantijos į Moraviją nukreipė tikėjimo mokytojus šv. Konstantiną ir Metodijų. Konstantinas (prieš mirtį priėmęs vienuolio vardą *Kirilas*) ir Metodijus iškart po atvykimo į Moraviją įkūrė pirmąją slavų mokyklą, pradėjo vartoti senąją slavų kalbą liturginėse apeigose. Istorikų nuomone, jie vykdė švietėjišką veiklą Rastislavo įkurtoje Dunojaus ir Moravos santakoje, Devino pilyje-tvirtovėje, kuri minima istoriniuose šaltiniuose nuo 864 m. Slovakų istorijoje jų misija užima ypatingą vietą, nes 880 m. Nitros mieste Metodijaus pastangomis buvo įsteigta pirmoji vyskupija slovakų žemėse.

Po Arpado klajoklių madjarų (vengrų protėvių) vadovaujamų genčių atsikėlimo 895–896 m. į Dunojaus vidurupio lygumas ir jų užpuolimų Didžioji Moravija pamažu subyrėjo. X–XI a. vakarinės ir centrinės slovakų teritorijos pakaitomis priklausė Lenkijos Piastams ir Čekijos Pržemislams, kol 1018 m. Lenkijos karalius Boleslovas I Narsusis (967–1025, karūnuotas 992) galutinai atsisakė siekio užvaldyti slovakų žemes.

Slovakų žemės Vengrijos karalystės sudėtyje (XI–XIV a.)

XI a. pradžioje slovakų žemės buvo įtrauktos į besikuriančios Vengrijos valstybę. Daug slovakų žemių buvo integruota į Vengrijos karalystę iki XII a., jų šiaurės rytų kraštai – apie XIV a. Slovakijos teritorija beveik tūkstančiui metų tapo Vengrijos karalystės dalimi – iki 1918 m. Ilgą laikotarpį ji buvo vadinama Aukštutine Vengrija.

Pirmasis Vengrijos karalius Steponas I Šventasis (svk. *Svätý Štefan I.*, *Štefan Velký*, vengr. *István / Szent István király*, 979 (?)–1038; Nitros kunigaikštis 995–997) slovakų ir vengrų žemėse aktyviai plėtojo krikščionybę. Nitros kunigaikštys-

tėje, tuomet jau priklausančioje Vengrijai²³, jis įsteigė Estergomo (svk. *Ostrihom*)²⁴ arkivyskupiją.

Tuo metu Vengrijos slovākų žemės buvo ekonomiškai derlingesnės už vengrų žemes, nes Slovakijoje buvo gausu svarbių pirminių žaliavų: aukso, sidabro, vario, geležies ir druskos. XI a. slovākų žemėse buvo sparčiai vystoma amatininkystė, kalnakasyba, taip pat ir prekyba. Vengrijos sudėtyje slovākai patyrė vengrų priespaudą, neturėjo visų valstybės gyventojų teisių, dėl to iš dalies nutautėjo arba buvo sunaikinti, kiti iškeliavo svetur. Nuo XI a. į slovākų pietines žemes kėlėsi vengrai, XII a. viduryje – vokiečiai ir prancūzai kolonistai – amatininkai ir pirkliai, XII a. pabaigoje dar ir amatininkai italai.



Apie 1083 m. (kitais duomenimis, 1100 m.) Nitros vyskupija buvo atnaujinta Arpadų dinastijos Vengrijos karaliaus Kalmano I Išmintingojo (svk. *Koloman, zvaný Učený*, 1095–1116). XI–XII a. buvo įsteigti nauji vienuolynai, statomos pilys ir bažnyčios, taip pat didingi rūmai, dažniausia romaninio stiliaus. Šio stiliaus gražiausi pavyzdžiai yra iki mūsų dienų išlikusi Arkangelo Mykolo bažnyčia netoli Nitros (XI a. vid.; žr. paveiksluką) ir pilis Spišo mieste (XI–XII a.).

Nuo XII a. slovākų žemėse buvo sparčiai statomos pilys, taip pat padaugėjo miestų skaičius. XII–XIII a. etninė slovākų miestų sudėtis buvo labai įvairi. Juose daugiausia gyveno vokiečiai, vengrai ir vakarų bei pietų slavai (slovākai, serbai, kroatai), nuo XIII a. yra žinių apie žydus Bratislavoje, Pezinoke.

Po Vengrijos karaliaus Andriaus II Jeruzaliečio (svk. *Ondrej II.*, 1205–1235) nesėkmingo valdymo šalyje prasidėjo anarchija, vengrų bajorų ir didikų savivaliavimas: jie privertė karalių paskelbti Aukso bulę, suteikusią jiems daug teisių ir privilegijų.

²³ Steponas I laikomas Vengrijos šventuoju globėju ir gerbiamas katalikų ir stačiatikių bažnyčiose.

²⁴ Vienas seniausių miestų Vengrijos šiaurėje, įkurtas keltų. Romos imperijos laikais – Salvio Mansio tvirtovė, vėliau – Nitros kunigaikštystės tvirtovė Streg.

1238 m. Andriaus II įpėdinis, Vengrijos karalius iš Arpadų dinastijos Belos IV (svk. *Belo IV.*, 1235–1270), kuris siekė centralizuoti valdžią ir sustiprinti savo pozicijas karalystėje, suteikė miesto savivaldos teises Trnavos ir Krupinos miestams. Tais pačiais metais karališkojo miesto statusą gavo Banska Štiavnicos²⁵ miestas, XIII a. Europoje garsėjęs savo aukso ir sidabro dirbtuvėmis, 1248 m. jį gavo Nitra. Kiek vėliau miesto savivaldos teises gavo Stary Tekovo miestas (1240 m.).

1241–1242 m. į Vengriją įsiveržė mongolai. Daug slovakų vietovių lygumoje iki Banska Štiavnicos miesto buvo suniokota. Valstiečiai dėl užpuolimų nesėjo laukų, prasidėjo badas ir kitos nelaimės, beveik milijonas žmonių neteko gyvybės. Miestai ir pilys buvo sugriauti, tik kelios slovakų tvirtovės – Nitra, Trenčinas, Filiakovas – išlaikė mongolių užpuolimus. Mažiau naikinimų buvo kalnuose, kuriuose gyveno slovakai. Slovakų žemėse labai sustiprėjo vokiečių kolonizacija.

Bela IV (svk. *Belo IV.*, 1235–1270) atstatė valstybę po mongolų užpuolimų, įkūrė naujų pilių ir tvirtovių. (žr. pav.: Oravos tvirtovė, pastatyta 1267 m.). Paskutine valia jis perdavė Vengrijos sostą savo žentui, Čekijos karaliui Pržemislui Otokarui II, bet sostą užvaldė Belos sūnus Ištvanas (svk. *Štefan V.*, 1270–1272). 1271 m. Pržemislus Otokaras II užėmė kai



kuriuos slovakų miestus (Bratislavą, Deviną ir kt.) pietvakariuose ir sudegino Nitrą, bet po Ištvano pergalės sugrąžino juos Vengrijos karaliui. Pržemislus Otokaras II 1278 m. žuvo mūšyje Moravijos lauke kovodamas prieš Habsburgų Rudolfą I ir vengrų karalių Vladislovą IV Kumanį (svk. *Ladislav IV.*, vengr. *László IV. (Kun)*, 1262–1290).

Šalyje prasidėjo kovos tarp feodalų, kurių kiekvienas siekė pastatyti pilį ir taip susitvirtinti savo pozicijas. XIII a. pabaigoje ypač didelį vaidmenį turėjo dvi gimi-

²⁵ 1993 m. Banska Štiavnicos senamiestis dėl didelės istorinės vertės įtrauktas į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą.

nės: Amabe Aba rytuose ir Motiejaus Čako pietvakariuose. Jie nepriklausomai valdė savo teritorijas, kol 1311 m. Amabę Abą nužudė Košicės miesto piliečiai, o Motiejų Čaką, kuris valdė iš Trenčino tvirtovės, nugalėjo Vengrijos karalius Karolis I Rober-tas (svk. *Karol Róbert*, vengr. *Károly Róbert*, 1308–1342) iš Anžu dinastijos, pradė-jęs valdyti Vengriją po Vladislavo IV nužudymo ir skirtingų Europos dinastijų ginčų dėl Vengrijos karūnos. Jam pavyko suvienyti Vengrijos žemes, priversti didikus jam paklusti ir atkurti karalystę, šalies ūkį, reformuoti finansus ir muitus, atgaivinti pre-kybą su Lenkija ir Čekija, įvesti naują pinigų sistemą – auksinį floriną.

Atstatyti miestus ir pilis buvo pakviesti svetimšaliai, pirmiausia vokiečiai, ku-rie apsigyveno šalies šiaurės miestuose. Vokiečių skaičius sparčiai augo ir greitai sudarė iki 20 % visų miestų gyventojų, o Bratislavoje, Spiše ir kai kuriuose ki-tuose miestuose vokiečiai sudarė miesto gyventojų daugumą ir ėmė pretenduoti į pagrindines vietas miesto savivaldoje. 1381 m. Liudvikas I Didysis iš Anžu di-nastijos (svk. *Eudovít I., Eudovít Velký z Anjou*; vengr. *Lajos I. Nagy*, 1342–1382), siekdamas sustabdyti miestuose etninius konfliktus, slovakų kilmės miestiečiams dovanojo vienodas teises su vokiečiais (vad. *Privilegium pro Slavis*, 1381 m.) ir patvirtino jų vienodą skaičių miesto savivaldybės tarybose. Dauguma miestų gavo teisę siųsti deputatus į karalystės dvarų asamblėjas. Miestas Košicė, kultūros, ama-tų ir prekybos centras Viršutinėje Vengrijoje, svarbus miestas prekybos keliuose tarp Baltijos šalių ir Balkanų, tapo antruoju karalystėje miestu ir turėjo vienodas teises su sostine Budinu. 1369 m. gavo seniausią Europoje istoriniais dokumentais patvirtintą miesto herbą.

XIV a. pabaigoje slovakų kalnuose prasidėjo vlachų – atvykėlių iš Karpatų – ko-lonizacija.

XIV a. laikomas Vengrijos, taip pat ir slovakų žemių jos sudėtyje, ekonominio ir kultūrinio klestėjimo laikotarpiu. Slovakų žemės dėl brangių metalų (aukso, sidabro) kasyklų greitai vystėsi. Vengrija turėjo didelį vaidmenį Europos ekonomikoje, ypač svarbios buvo slovakų žemės, nes XIV–XV a. jų dalis sudarė daugiau kaip 40 % aukso ir 30 % sidabro gavybos Europoje. Slovakijos svarbą Vengrijos karalystėje liudija tas faktas, kad iš 39 karališkų miestų 24 buvo slovakų.

Sparčiai augo slovakų miestai (Žilina, Ružomberokas, Modra, Badejovas ir kt.), buvo pastatytos kelios naujos pilys, nutiesti nauji keliai. Buvo įkurta pranciš-konų, dominikonų, bernardinų vienuolynų, pastatyta daug naujų puikių bažnyčių.

XIV–XV a. architektūroje vyravo gotikinis stilius, kurį jau XIII a. pirmojoje pusėje atsinešė vokiečiai atvykėliai. Pavyzdžiui, Pranciškonų bažnyčia ir šv. Kotrynos koplyčia Bratislavoje, bažnyčios Banska Štiavnicoje, Šv. Jelenos ir Šv. Mykolo bažnyčios Trnavoje, Spišo Švč. Mergelės Marijos Įžengimo į dangų bažnyčia (XIII a. antroji pusė), Trenčino, Oravos, Spišo, Zvoleno, Kežmaroko pilys. Slovakijos miestai tapo dailės ir meno centrais. Ypač garsėjo slovakų sakralinės tapybos ir drožybos meistrai. Įvairiuose Slovakijos miestuose pradėta statyti mokyklas, kurias išlaikydavo patys miestiečiai. Siekdami aukštojo išsilavinimo, slovakai keliavo į Prahos, Vienos, Krokuvos universitetus.

Husitų judėjimas slovakų žemėse. Slovakų valdovai – Habsburgai ir Jogailaičiai (XV–XVI a.)

XV a. slovakus pasiekė žinios apie čekų žemėse prasidėjusius husitų karus. Vengrijos slovakų žemėse atsidūrė čekai pabėgėliai, kai kur husitai puolė vietinius gyventojus, reikalavo maisto, pinigų, ieškojo paramos ir prieglobsčio. 1432–1433 m. husitai užėmė visus miestus vidurio Slovakijos žemėse. Šventosios Romos imperijos imperatorius, Vokietijos ir Čekijos karalius Zigmantas Liuksemburgas (svk. *Žigmund Luxemburský*, vengr. *Zsigmond*, Vengrijos karalius 1387–1437) bandė sustabdyti husitų judėjimą, bet stiprios taboritų pajėgos sėkmingai kovėsi ir dažnai persekiojo karaliaus kariuomenę.

Vengrijos karalius Albrechtas II (vok. *Albrecht II*, vengr. *Albert*, svk. *Albrecht II*, 1437–1439), Zigmanto Liuksemburgo žentas iš Habsburgų giminės, vienu metu buvo Vengrijos, Čekijos, Austrijos ir Vokietijos valdovas, kurio pagrindinis tikslas buvo pasipriešinti turkų agresijai. Jo valdymo metais Vengrijos karalystėje vėl pradėjo klestėti bajorai, o centralizuota valdžia susilpnėjo. Jam mirus, Vengrijos karūna tapo Europos dinastijų ginčų objektas. Į ją pretendavo Austrijos Habsburgų šeima ir Lenkijos valdovai – Jogailaičių dinastija, kurią palaikė Vengrijos didikai.

1440 m. po karaliaus Albrechto mirties netoli Varnos kovoje su Osmanų imperija gimė jo įpėdinis Ladislovas I Postumas (svk. *Ladislav Pohrobok Habsburský*, vengr. *Utószülött László*). Keturių mėnesių jis buvo karūnuotas šv. Stepono karūna Vengrijos karaliumi, bet tais pačiais metais jau po mėnesio Vengrijos didikai karūnavo Ven-

grijos karūnos kopija Jogailos ir Sofijos Alšeniškės sūnų Vladislovą III Varnietį iš Jogailaičių giminės (svk. *Ulaslo I*, vengr. *I. Ulászló*, Vengrijos karalius 1440–1444).

Prasidėjo pilietinis karas. Jogailaičiui valdyti Vengrijoje padėjo karvedys Janošas Huniadis (svk. *Ján Huňady*, vengr. *Hunyadi János*, 1387/1400/1407–1456) iš Transilvanijos, sėkmingai kariavęs su Ladislovo I Postumo kariuomene, kuriai vadovavo husitų kariuomenės karvedys, Habsburgų šalininkas Janas Jiskra (svk. *Ján Jiskra*, vengr. *János Giskra*, 1400–1468), pasamdytas karalienės Elžbietos iš Luksemburgo giminės (svk. *Alžbeta Luxemburská*, Vengrijos regentė 1439–1440 m.) už Fridricho III pinigus. Per trumpą laiką jis užėmė Levočą, Kremnicą, Banską Štiavnicam Prešovą ir Kežmaroką, pradėjo kalti pinigus su užrašytu Ladislovo Postumo vardu, pastatė tvirtovių ir pilių ir pakvietė amatininkų iš Moravijos ir Čekijos. 1451 m. jis nugalėjo Huniadzio kariuomenę ir pradėjo valdyti beveik visą Aukštutinę Vengriją. 1452 m. Vengrijos seimas konfiskavo jo žemes ir jis emigravo.

Žuvus Vladislovui III Jogailaičiui kovoje prie Varnos, Vengrijos karaliumi turėjo tapti Ladislovas I Postumas su sąlyga, kad Fridrichas III, kuriam Elžbieta perdavė visas Vengrijos karališkąsias regalijas ir pas kurį gyveno Ladislovas, gražins Vengrijos karališkuosius simbolius. Šis atsisakė, Vengrijos regentu buvo paskirtas Janošas Huniadis. 1453 m. Vengrijos seimas vėl paskelbė trylikametį Postumą Vengrijos karaliumi. Janošas Huniadis, sėkmingai kariavęs su Osmanų imperija, 1456 m. žuvo, jo vyresnysis sūnus buvo nužudytas, jaunesnysis sūnus Motiejus buvo suimtas ir 1457 m. Ladislovas, šalyje prasidėjus Huniadi šeimos šalininkų maištui, išvyko į Prahą.

Husitų idėjos šiuo metu plačiai paplito slovakų žemėse, jos įkvėpė slovakus įsijungti į kovą prieš vokiečius ir vengrus feodalus bei katalikų dvasininkus. 1440–1450 m. rytų slovakų žemėse, kuriose apsigyveno daug husitų pabėgėlių, prasidėjo vadinamasis „brolelių“ (svk. *bratriki*) judėjimas, pagrįstas husitų ideologija. „Brolelių“ stovyklos slovakų žemėse vienijosi į Jano Jiskros būrius. 1453–1458 m. „broleliai“ užėmė 36 miestus ir pilis slovakų žemėse, o jų kariuomenėje buvo iki 20 tūkst. karių – čekų, slovakų ir lenkų. Tik 1458 m. sujungta karališkoji ir vengrų magnatų kariuomenė pirmą kartą nugalėjo sukilėlius, o 1471 m. „brolelių“ judėjimas buvo galutinai numalšintas.

Motiejaus Korvino valdymo metai (XV a.). Gotika Slovakijoje

Šaliai atsigavus po turkų užpuolimų ir vidinių karų, pirmuoju Vengrijos karaliumi ne iš valdančiųjų Europos dinastijų tapo Transilvanijos vaivados Janošo Huniadžio jaunesnysis sūnus, šešiolikmetis Motiejus Korvinas (svk. *Matej Korvín*, vengr. *Hunyadi Mátyás* arba *Mátyás király*, 1458–1490), 1464 m. karūnuotas atgauta iš Habsburgų tikra Vengrijos karūna.

Motiejaus Korvino valdymo metai laikomi Vengrijos aukso amžiumi. Jis buvo protingas valdovas, menų ir mokslo rėmėjas, kartu narsus karvedys, sėkmingai kovojantis su turkais. Jis greitai išsprendė karališkosios valdžios sustiprinimo problemą, atgavo karaliui daug pilių iš užsieniečių. Jo kariuomenėje, pavadintoje „Juodoju legionu“, kariavo visada žygiams parengti samdiniai – apie 20–30 tūkst. karių. Po mūšių su



turkais Motiejus Korvinas visą dėmesį sutelkė į artimiausias Europos šalis. 1463 m. Austrijos imperatorius Fridrichas III grąžino jam šv. Stepono Vengrijos karūną. Laimėjęs karą su Čekija (1466–1478), jis sugrąžino Vengrijai Moraviją ir Sileziją. 1482 m. pradėjo karą su Austrija, 1485 m. užkariavo Vieną ir perkėlė čia savo rezidenciją.

Motiejus Korvinas taip pat buvo vienas pirmųjų Renesanso tipo valdovų Vidurio Europoje. Jis globojo dailininkus, poetus, jo dvaras garsėjo tikru Renesanso puošnumu. Korvino valdymo metais Vengrijos kultūra, taip pat ir Slovakijos kultūra, suklestėjo. Karališkoji biblioteka (vad. *Biblioteka Corviana*), kurioje buvo saugoma apie 2500 kodeksų, garsėjo kaip didžiausia Europoje. Knygos bibliotekoje buvo ne tik saugomos, bet ir perrašomos, puošiamos geriausių miniatiūrų meistrų iliustracijomis ir iliuminacijomis. Buvo daug verčiama iš senosios graikų kalbos į lotynų,

tuometinės Vengrijos oficialią kalbą. Motiejaus Korvino žmona Beatričė Aragonietė iš Neapolio kvietė į Vengriją italus – amatininkus, meistrus, menininkus, architektus, mokslininkus. 1465 m. Korvinas įkūrė pirmąjį slovakų universitetą Bratislavoje (lot. *Universitas Istrapolitana*²⁶) – slovakų aukštojo išsilavinimo raidos išeities tašką. Po karaliaus mirties universitetas buvo uždarytas. Pirmieji jo dėstytojai buvo Vienos, Italijos, Lenkijos universitetų profesoriai. Universitetas nustojo veikti po Motiejaus Korvino mirties.

Mirus Motiejui Korvinui, į Vengrijos sostą pretendavo Habsburgų, Korvino ir Gediminaičių giminės atstovai. Vengrijos didikai karaliumi išrinko Vladislovą Jogailaitį (svk. *Vladislav II. Jagelovský*, vengr. *II. Ulászló*, 1490–1515). Jis buvo silpnas valdovas, nedrįso priešintis Vengrijos aukštuomenei ir į visus jos pasiūlymus atsakinėdavo: „Bene“, t. y. ‘gerai’. Vengrijos didikai ir bajorai gavo dar daugiau privilegijų, karaliaus autoritetas sumažėjo, buvo panaikinti kai kurie valstybės mo-

kesčiai, dėl įvestų papildomų prievolių baudžiauninkams labai pablogėjo valstiečių padėtis, valstiečiai buvo galutinai įbaudžiovinti.

XV a. Slovakijos didikai ir bajorai statė puošnius rūmus, buvo statoma daug bažnyčių ir vienuolynų. XIV–XV a. perstatyta šv. Benedikto vienuolyno bazilika Bratislavoje. Plačiai žinomi gotikos paminklai: Belko, Vrbovo, Liubicos miestelių bažnyčios, Košicės katedra (1378–1440), Spišo Zapolijų koplyčia (1473–1488). Vėlyvosios gotikos stilius su Renesanso elementais pastebimas XVI a. pirmosios pusės bažnyčiose ir kituose pastatuose. Ypač išpūdingas yra Levočios šv. Jokubo bažnyčios altorius,



²⁶ Miesto pavadinimas *Istropolis* verčiamas „Miestas ant Isteros upės“ (Istera yra senovinis Dunojaus pavadinimas).

sukurtas meistro Pavelo iš Levočios (svk. *Majster Pavol z Levoče*, 1470–1537/42, žr. pav.), Spišo, Vybornos, Gemerijos miestų bažnyčių freskos. Miestų rotušės dažniausia pasižymėjo ryškiais Renesanso stiliaus bruožais, pvz., Badejove (1505–1506), Banska Bistricoje (1510), Levočoje (1550–1615), Bratislavoje²⁷.



XVI–XVII a. Reformacija ir kontrreformacija slovakų žemėse

XVI a. 30-aisiais m. slovakų žemes pasiekė Reformacijos idėjos. Jas skelbdavo Vitenbergo universitete studijavę vengrai ir slovakai, iš Silezijos atvykę dvasininkai, o Liuterio knygas iš Vokietijos atveždavo pirkliai. Liuterio mokslas, miestuose vadinamas „vokiškuoju tikėjimu“, dėl didelės vokiečių diasporos Vengrijoje, ypač slovakų žemėse, greitai išpopuliarėjo. Kiti protestantizmo variantai – baptistų, kalvinistų, „čekų brolių“ tikėjimai – buvo mažiau populiarūs. Slovakai, daugiausia valstiečiai ir neturtingi miestų gyventojai, daugiausia laikėsi katalikybės, nors ir keitė tikėjimą. Vengrijos didikai iš pradžių priešinosi Reformacijos judėjimui. 1525 m. Vengrijos seimas uždraudė reformatų tikėjimą šalyje, ir jo šalininkai turėjo būti išvyti iš Vengrijos, bet šis įstatymas nebuvo įvykdytas dėl Osmanų imperijos užpuolimų.

Vengrijos karalius Liudvikas II Jogailaitis, paskutinis Vengrijos karalius iš Jogailaičių giminės (slv. *Ludovít II. Jagelovský*, vengr. *II. Lajos*, 1516–1526) žuvo Mohačo (vengr. *Mohacso*) mūšyje prieš osmanų įsiveržimą. Po šio vengrų pralaimėjimo prasidėjo nuolatiniai turkų puolimai, kurie truko 175 metus.

Vengrų didikai Tokaji miesto seime naujuoju karaliumi paskelbė Transilvanijos vaivadą Janošą Zapojaį (svk. *Ján Zápoľský*, vengr. *Szapolyai János Zsigmond*, 1526–1540). Į sostą taip pat pretendavo iš Habsburgų dinastijos kilęs Ferdinandas.

²⁷ Žr. daugiau: История европейской архитектуры XV-XIX вв.: Архитектура эпохи Возрождения в западноевропейских странах (вне Италии). Архитектура Словакии эпохи Возрождения. <http://classic.totalarch.com/renessans/slovakia>.

Kai kurie vengrų didikai, Habsburgų šalininkai, pasipriešino sprendimui dėl Janošo, laikomo „slovakų karaliumi“ (nes didžioji jo valdų dalis buvo slovakų žemėse), karūnavimo. Po mėnesio savo seime Bratislavoje jie Vengrijos monarchu paskelbė, o 1527 m. karūnavo Vengrijos karaliumi Ferdinandą I (slv. *Ferdinand I. Habsburský*, 1527–1564), kuris tuo metu jau buvo Čekijos karalius.

Ferdinandas puolė Zapojažo kariuomenę ir išvijo Janošą iš šalies. Ferdinandas labai praplėtė Habsburgų valdas, įtraukė į jas Kroatijos, Slavonijos, Vengrijos žemes už Dunojaus ir slovakų žemes. Pabėgęs į Lenkiją, Janošas kreipėsi į Osmanų imperiją prašydamas padėti jam kovoje su Habsburgais. Osmanai įsiveržė į Vengriją ir priėjo iki Vienos, atkūrė Janošo valdžią, bet jis turėjo pripažinti save Osmanų imperijos vasalu (1529) ir tik po to jam buvo sugražintas karaliaus titulas.

Dviejų Vengrijos karalių kova tęsėsi iki 1538 m., kol jie pasirašė slaptą taikos sutartį. Janošas Zapojažis ir Ferdinandas I iš esmės pasidalijo Vengriją: Habsburgams atiteko Kroatija, Vengrijos vakarai, beveik visos slovakų žemės (be Košicės ir rytinių Slovakijos žemių, kurias perėmė Zapojažis kartu su Transilvanija ir rytine Vengrija). 1539 m. Janošas vedė Žygimanto Senojo ir Bonos Sforcos dukterį Izabelę Jogailaitę, o savo seserį Barborą ištekino už Lenkijos karaliaus ir LDK didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo. Tokiu būdu tarp Transilvanijos ir Lietuvos valdovų užsimezgė giminystės ryšiai.

1541 m. turkai užėmė Vengrijos sostinę Budą ir pradėjo statyti tvirtoves Slovakijos teritorijoje. Ferdinandas I pasirašė negarbingą sutartį su Osmanų imperija. Vengrija buvo padalyta į tris dalis: vadinamoji Karališkoji Vengrija šalies vakaruose atiteko Habsburgams, vidinė ir pietinė dalis (beveik visos slovakų žemės su Buda) –

Osmanų imperijai (Portai), o rytinė Vengrija – Transilvanijai, patekusiai į turkų protektoratą. Taigi, XVI–XVII a. pietų slovakų žemės priklausė turkams, o kita Slovakijos dalis pateko Habsburgų įtakon.

Vengrams praradus Budą, valstybės sostine buvo paskelbta Bratislava



(tuometinis pavadinimas svk. *Prešporok*, vok. *Pressburg*, vengr. *Pozsony*). Čia buvo perkeltas ir valstybės išdas, vyko seimo posėdžiai, iki XVIII a. buvo saugomi karališkieji valdžios simboliai, Bratislavos šv. Martino katedroje buvo karūnuojami Vengrijos karaliai. 1543 m. turkai užėmė Romos katalikų centrą Vengrijoje – tvirtovę Estergomą, ir senas slovakų miestas Trnava tapo religiniu šalies centru. Arkivyskupas ir kapitulas sugrįžo į Estergomo rezidenciją tik po 1820 m. Egero, Pečo, Varado vyskupai taip pat persikėlė į slovakų žemes, į Košicės miestą.

Ferdinando I bandymas susigrąžinti Vengrijos žemes pasibaigė 1551 m. Habsburgų kariuomenės pralaimėjimu. Tūkstančiai žmonių pateko nelaisvėn, Vengrijos teritorijos buvo nuolat niokojamos turkų, nepaisant Habsburgų ir Osmanų imperijos pasirašytų taikos sutarčių.

Dėl nesibaigiančių konfliktų ir karų XVI–XVII a. slovakų žemės buvo sunaikintos, nuniokotos, neteko gyventojų. Osmanų užpuolimai ir šalies padalijimas paveikė etninę sudėtį šiaurinėse slovakų žemėse. Daug vengrų, norėdami išsigelbėti nuo turkų, persikėlė į slovakų miestus – Bratislavą, Trnavą, Košicę. Kad išvengtų turkų žiaurybių, į slovakų žemių pietvakarius persikėlė keli tūkstančiai kroatų šeimų. Kroatai dažniausia įkurdavo savo atskiras gyvenvietes ir taip išvengė asimiliacijos. Vengrų bajorai ir didikai iš vidinio Vengrijos regiono taip pat kėlėsi į slovakų žemes. Slovakai, savo ruožtu, iš lygumų ir upių slėnių persikėlė į sunkiai pasiekiamas kalnuotas vietas. Tik XVII a. antroje pusėje, po Osmanų imperijos 1683 m. pralaimėjimo Habsburgų kariuomenei mūšyje prie Vienos, turkai buvo išstumti iš Vengrijos, o 1686 m. vengrai susigrąžino Budą.

XVI–XVII a. pirmojoje pusėje dėl Vengrijos karalystės padalijimo ir osmanų užpuolimų šalies politinis ir visuomeninis gyvenimas pasistūmė į šiaurę ir šiaurės vakarus. Vengrai apsigyveno Nitroje, Trnavoje, Vago upės slėnyje. Slovakijos šiaurės rajonuose apsigyveno vokiečiai anabaptistai. Šalies rytuose ir pietryčiuose tęsėsi vlahų kolonizacija. Vakarų Slovakijoje apsigyveno žydai iš Vienos.

Slovakų miestuose kilo etninių konfliktų. Jiems sustabdyti karalius Ferdinandas I suvienodino slovakų, vokiečių ir vengrų teises. Pagal paskelbtą tvarką vietinei miesto administracijai paeilui turėjo vadovauti skirtingų etninių grupių atstovai. Šie procesai paveikė slovakų etninės tapatybės atsiradimą. Pietinėse žemėse, kurios įėjo į Osmanų imperijos valdas (vadindamasis *Budišino pašalykas*), slovakai patyrė didelę turkų spaudimą, privalėjo mokėti milžinišką duoklę ir pan.

XVI a. antrojoje pusėje Reformacijos idėjų šalininkais tapo Vengrijos aukštuomenės dalis, siekianti politinių tikslų – pasipriešinti Habsburgams, kurie rėmė Romos katalikybę ir stengėsi sustabdyti protestantizmo plitimą. Dar viena priežastis buvo vengrų didikų noras užimti katalikų dvasininkų valdas. XVI a., 40–50-aisiais m., Košicės, Prešovo, Levočos, Sbinovo, Bardejovo karališkieji miestai rytų Slovakijoje, taip pat ir Trenčino, Žilinos miestai vakarų Slovakijoje, centrinės Slovakijos kalnakasybos miestai, Liptovas ir Spišas ir kt. atsisakė katalikybės ir perėjo į reformatų tikėjimą.

1576 m., į Vengrijos sostą atėjus Rudolfui II (svk. *Rudolf II. Habsburský*, vok. *Rudolf II.*, 1572–1608), situacija pradėjo keistis. Jo kariuomenei laikinai išvijus turkus iš didžios šalies teritorijos, prasidėjo kontrreformacija, arba katalikiškoji reformacija²⁸. Rudolfas II bandė prievarta grąžinti miestus į katalikybę, bet sulaukė vietinės miestų valdžios protestų. 1606 m. jis pasirašė aktą, kuriuo užtikrino konfesinę laisvę protestantams.

Konfesinės laisvės laikotarpis Vengrijos slovakų žemėse truko visą XVI a. Nepaisant valdžios pastangų grąžinti magnatus į Romos katalikų bažnyčią, reformatai iš vengrų ir slovakų aukštuomenės ilgai turėjo stiprias pozicijas valstybėje, centrinėse ir vakarinėse slovakų žemėse kūrė vietinius konfesinius centrus, bendrijas, statė bažnyčias, steigė protestantų mokyklas ir pan. Slovakijos žemėse susikūrė protestantų bažnytinė sistema.

Husitų karai ir sukilimai prieš Habsburgus paveikė slovakų prestižą miestuose, pakelė jų tautinę savimonę. XVI a. antrojoje pusėje pradėta vartoti pavadinimą *Slovakija*. Slovakai pradėjo suvokti savo apgyvendintas žemes kaip Vengrijos atskirą sudėtinę dalį. Ypač didelį vaidmenį slovakų savimonės raidai turėjo „brolelių“ judėjimas. Reformacija suartino slovakus ir čekus. Slovakai aktyviai bendradarbiavo su čekų protestantais, priėmė čekišką Kralicos Bibliją ir kitą protestantų literatūrą ir pradėjo vartoti čekų rašytinę kalbą kaip kultūrinį dialektą, išsilavinusių žmonių kalbą.

XVI a. pabaigoje Vengrijoje įsikūrę jėzuitai aktyviai polemizavo su husitais ir kitais protestantizmo šalininkais. XVII a. pradžioje jėzuitai pradėjo plėsti katalikų dvasininkų paruošimo sistemą, steigė miestuose mokyklas, į kurias buvo priimami

²⁸ Kontrreformacija, arba katalikiškoji reformacija – XVI a. vid.–XVII a. pab. judėjimas Romos katalikų bažnyčioje, inspiruotas popiežiaus, siekęs sustabdyti protestantizmo plitimą.

turtingesnių šeimų vaikai. Tokiu būdu į katalikybę sugrįžo daug žymių Vengrijos giminių, kurios rūpinosi savo vaikų išsilavinimu.

Jėzuitas Peteris Pazmanis (svk. *Peter Pázmaň*, 1570–1637), 1603–1607 m. Austrijos Graco universiteto profesorius, o 1616–1637 m. – Estergomo arkivyskupas, pasirūpino Vienos universiteto Teologijos



fakultete įsteigti bendrabutį studentams iš Vengrijos, o 1635 m. pagal Graco universiteto pavyzdį įkūrė Trnavos universitetą, kuriame iš pradžių buvo tik du fakultetai – filosofijos ir teologijos; pirmajame fakultete (dar vadinamame laisvųjų menų – logikos, fizikos, metafizikos, matematikos – fakultetu) reikėjo studijuoti trejus metus, antrajame – ketverius. 1669 m. buvo įkurtas teisės, o 1769 m. – medicinos fakultetas. Trnavos universitetas tapo katalikybės gynimo centru slovakų žemėse. 1777 m. jis buvo perkeltas į Budą, o 1784 m. – į Peštą ir pavadintas Vengrijos universitetu.

Nepaisant aktyvių jėzuitų veiksmų plečiant katalikybę, iki XVII a. vidurio reformatų padėtis slovakų žemėse buvo kur kas geresnė už padėtį kitose Europos šalyse, nes Habsburgai nuolat turėjo saugotis Osmanų imperijos užpuolimų ir vidinės nesantaikos Vengrijos karalystėje. Į Vengriją kėlėsi protestantai – atvykėliai iš kitų Europos kraštų, daugiausia iš čekų žemių, ypač po husitų pralaimėjimo mūšyje prie Baltojo kalno 1620 m. Taip į Slovakiją atvyko Janas Amosas Komenskis, žymus čekų pedagogas ir švietėjas. XVII a. viduryje po unijos tarp katalikų ir stačiatikių (1646) reformatų vaidmuo rytinėse slovakų žemėse sumažėjo. Bandymai priverstinai grąžinti reformatus į katalikybę vakarų žemėse išprovokavo daug konfesinių sukilimų.

Švietimo epocha slovakų žemėse (XVIII a.)

XVIII a. pradžioje vengrų, slovakų bei Transilvanijos žemėse prasidėjo sukilimai prieš austrus ir katalikus. Protesto judėjimui vadovavo vengras Pranciškus II Rakoci (svk. *Ferenc II Rakoci*, vengr. *Rákóczi Ferenc*, 1676–1735), kurį sukilėliai išrinko būsimu karaliumi. Po sukilimo numalšinimo 1711 m. pasira-

šyta Satmaro sutartis patvirtino Habsburgų dinastijos „amžiną“ valdymą Vengrijos karalystėje.

Slovakams šie karai ir sukilimai atnešė daug nelaimių: apie 80 tūkst. slovakų (1/10) žuvo karuose ir bado bei maro metu. Slovakija prarado savo politinio ir kultūrinio Vengrijos karalystės centro vaidmenį, tapo valstybės periferija. Vengrai pradėjo keltis į Vengrijos žemes. Vėl pasikeitė slovakų žemių etninė sudėtis. Dėl nesibai giančių karų, sukilimų, epidemijų daugelis slovakų žemių ištuštėjo, prasidėjo ekonominis nuosmukis. Slovakai turėjo mokėti mokesčius tiek Habsburgams, tiek vengrų magnatams. Mokesčiai buvo imami net ir už namų statymą. Bado metai, nederlius, milžiniški mokesčiai sukėlė slovakų pasipriešinimą, daug jų pabėgo į miškus ir jungėsi į plėšikų gaujas.

1740 m. Šv. Romos imperijos imperatore tapo Habsburgų monarchijos paveldėtoja Marija Teresė (vok. *Maria Theresia*, svk. *Mária Terézia*, 1717–1780; Vengrijos karalienė svk. *Mária II. Terézia*, 1741–1780). Ji įvykdė reformas šalies kariuomenėje, taip pat ūkio, teismo, mokesčių rinkimo, švietimo reformas. Buvo sušvelnintos kai kurios bausmės, įdiegtas visų piliečių formalus lygumo prieš teismą principas, įvestas visuotinis privalomas pradinis mokslas, suformuoti aukštesnio lygio švietimo pagrindai (1777 m. reforma), pakilo švietimo lygis. Iki XVIII a. pabaigos slovakų žemėse buvo įkurta daug naujų mokyklų. Lotynų kalba buvo mokoma tik vidurinėse mokyklose, o pradinėse vartojama gimtoji kalba. Vokiečių kalba buvo dėstoma kaip „ypač naudinga“. Trnavos universitetas buvo perkeltas į Bratislavą. 1762 m. Banska Štiavnicoje įkurta pirmoji technikos kolegija.

Slovakijoje susidarė geresnės sąlygos ekonomikai vystytis. Atsigavo amatinin kystė (audimas, keramika), metalų (sidabro, vario) kasinėjimai – XVIII a. viduryje slovakų teritorijoje buvo iškasta 12 % visos Europos vario. Prasidėjo naujų popieriaus malūnų, keramikos ir kailių manufaktūrų steigimas.

Marijos Teresės sūnus Juozapas II (svk. *Jozef II.*, vok. *Joseph II.*, 1741–1790) tęsė radikalias reformas. 1781 m. jis paskelbė vadinamąjį „tolerancijos patentą“, kuriuo garantavo lygias teises visoms krikščionių bažnyčioms, suteikė protestantams ir unitams tam tikrų religinių laisvių: jie gavo teisę statyti mokyklas, kurti konfesines bendrijas ir t. t. 1785 m. Vengrijos karalystėje buvo panaikinta baudžiava. Juozapas II apribojo dvarininkų jurisdikciją, skelbė visų luomų teisinę lygybę. 1784 m. vokiečių kalba buvo paskelbta visiems privaloma valstybine kalba. Socialinės reformos ir konfesinė tolerancija teigiamai paveikė slovakų tautinę savimonę.

XVIII pirmojoje pusėje slovakai pradėjo aktyviai domėtis savo istorija ir kalba. Adomas Kolaras (svk. *Adam František Kollár*, 1718–1783), vadintas „slovakų Sokratu“, savo veikale apie įstatymų leidžiamosios valdžios istoriją (1764) įrodinėjo būtinybę apriboti vengrų magnatų privilegijas bei panaikinti baudžiavą. Būdamas Marijos Teresės patarėju, Kolaras dalyvavo rengiant švietimo reformą, ragino slovakus mylėti savo tėvynę ir gimtąją kalbą. Bansko Bistricos evangelikų mokyklos direktorius Matas Belas (svk. *Matej Bel*, 1684–1749), tapęs Bratislavos licėjaus rektoriumi, daugelio Europos akademijų (tarp jų Londono, Berlyno, Sankt Peterburgo) ir mokslo draugijų narys, parašė keturių tomų Vengrijos istoriją (lot. *Hungariae antiquae et novae Prodromus, cum specimine quomodo in Singulis operis partibus elaborandis, versari constituerit*, 1735–1742), kurioje slovakai buvo pavaizduoti kaip Didžiosios Moravijos slavų palikuonys. Jurajus Sklenaras (svk. *Juraj Sklenár*, 1744–1790) veikale „Seniausia Moravijos padėtis ir pirmas vengrų atėjimas bei Moravijos užpuolimas“ (lot. *Vetustissimus Magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus* 1784) lygina slovakus ir vengrus, pabrėždamas taikų atvykėlių vengrų apsigyvenimą slovakų žemėse bei slovakų indėlį į Vengrijos karalystės raidą. Jo teiginiai išprovokavo aštrias diskusijas tarp vengrų ir slovakų istorikų. XVIII a. antrojoje pusėje pasirodė Jurajaus Papaneko (svk. *Juraj Papánek*, 1738–1802) lotynų kalba parašyta slovakų istorija (lot. *Historia gentis Slavae*, 1780), kurioje Didžioji Moravija aprašoma kaip pirmoji slovakų valstybė, daug dėmesio skiriama Kirilo ir Metodijaus veiklai, įrodinėjama, kad slovakai yra Slovakijos senbuviai. Šie švietėjiško pobūdžio darbai šiandien vertinami gana kritiškai, bet jie liudija apie to meto naujo slovakų tautinės savimonės etapo pradžia.

Slovakų žemėse daugėjo švietėjiškų draugijų. Viena pirmųjų buvo 1792–1800 m. veikusi švietėjiška „Slovakų mokslo draugija“ (remiantis kitais duomenimis, draugija veikė 1750–1811).

Slovakų tautinis atgimimas (XVIII a. pab.–XIX a.)

XVIII a. pabaigoje po Marijos Teresės ir Juozapo II reformų Slovakijoje prasidėjo tautinis atgimimas, kuris tęsėsi iki XIX a. 80-ųjų m. Šis procesas slovakų žemėse vyko vangiai dėl vengrų bajorų priespaudos, vengrų nacionalizmo ir represijų prieš slovakus. Pirmieji tautiniai veikėjai buvo negausi slovakų inteli-

gentija, daugiausia kunigai – katalikai ir evangelikai reformatai. Atgimimo pradžia paskatino istorikų darbai bei švietėjiškų draugijų veikla.

XVIII a. pabaigoje slovakai dar neturėjo bendrinės kalbos. Kontrreformacijos pasekmė buvo inteligentijos suskilimas į dvi stovyklas – protestantų ir katalikų. Protestantai rašė čekų kalba, o katalikai – slovakų. 1785 m. pradėta leisti slovakų laikraštį „Prešporko naujienos“, 1785 m. – pirmą žurnalą, skirtą literatūrai.

Slovakų tautinis atgimimas prasidėjo XVIII a. pabaigoje–XIX a. pirmojoje pusėje. Pirmajame jo etape (iki XIX a. 40-ųjų m.) pasirodė pirmosios knygos, skirtos slovakų istorijai, slovakų bendrinės kalbos kūrimui. Iki XIX a. vidurio buvo įvykdytas slovakų kalbos kodifikavimas, prasidėjo grožinės literatūros raida, susiformavo gausnis slovakų inteligentijos būrys. Buvo sukurtos pradinės mokyklos programos, padėti techninio ir profesinio švietimo pagrindai.

Po Napoleono karų Vengrijoje įvyko nacionalinio pobūdžio pasikeitimų, vengrų kalba buvo paskelbta oficialia, prasidėjo slovakų mokyklų uždarymas.

1848 m. revoliucijos išvakarėse paaiškėjo dideli prieštaravimai tarp vengrų ir slovakų nacionalinių judėjimų programų. 1848 m. slovakų tautinio judėjimo lyderiai parengė peticiją Austrijos imperatoriui su reikalavimais dėl slovakų kalbos vartojimo įstaigose ir švietimo sistemoje, slovakų seimo sukūrimo, visuomeninio ir politinio gyvenimo demokratizavimo, visuotinių rinkimų teisių ir t. t. Vengrijos valdžia nepriėmė slovakų rezoliucijos ir ketino įkalinti jos autorius. Slovakų lyderiai buvo priversti persikelti į Prahą, vėliau į Vieną. Čia buvo įsteigta Slovakų tautinė taryba.

Numalšinus Vengrijos revoliuciją, Vienos centralizuota valdžia sustiprėjo. Vokiečių kalba buvo paskelbta valstybine. Ketindamas suskaldyti Vengriją iš vidaus, Ferdinandas leido vartoti slovakų kalbą valstybės įstaigose Vengrijos Bratislavos ir Košicės regionuose, o mokyklose dėstyti „bibličtiną“, priimtą slovakų inteligentijos čekų protestantų rašytinę kalbą. Slovakų tautinis politinis judėjimas suaktyvėjo.

1861 m. tautiniame susirinkime Martino miestelyje buvo surašytas vadinamasis *Memorandumas* su išvardytais pagrindiniais slovakų reikalavimais: slovakų žemių autonomija, kalbos vartojimas visose sferose, savarankiškos tautos pripažinimas ir nekliudomas vystymasis. Kirilo ir Metodijaus tūkstantmečio minėjimo metais (1863) Slovakijoje paskelbta apie kultūrinės bendrijos *Matica slovenska* įsteigimą. Ši bendrija tapo pagrindiniu slovakų kultūros centru: leido knygas ir kitus veikalus, rėmė mokslą ir švietimą, organizavo slovakų kultūrinį gyvenimą. Jai vadovauti buvo

išrinkti dviejų konfesijų atstovai – katalikų vyskupas Štefanas Mojzes (svk. *Štefan Moyzes*, 1797–1869) ir evangelikų dvasininkas K. Kuzmani (svk. *Karol Kuzmány*, 1806–1866). Miestas Martinas, kuriame veikė *Matica Slovenska*, tapo slovakų tautinio judėjimo centras.

Dėl vengrų separatistų aktyvios veiklos Austrijos imperatorius buvo priverstas su Vengrijos magnatais sudaryti sandėrį, vadinamą 1867 m. kompromisu, pagal kurį valstybė buvo reorganizuota į dualistinę Austrijos–Vengrijos monarchiją. Vengrų kalba tapo valstybine Vengrijos kalba. Šalyje prasidėjo madjarizacija, nukreipta prieš ne vengrų gyventojus. Vengrijos kalbos politika lėmė slovakų mokyklų ir gimnazijų uždarymą, kultūrinių organizacijų spaudimą. XX a. pradžioje tik 16 % slovakų vaikų mokėsi pradinėse mokyklose slovakų kalba. Madjarizacija sukėlė išeivijos bangą: XX a. pradžioje iš Slovakijos į JAV emigravo apie 600 tūkst. slovakų.

XIX a. pabaigoje slovakai susivienijo su čekais kovoje prieš Vengrijos politiką. Daug slovakų studijavo Prahos, Vienos, Berlyno ir kituose Europos universitetuose kartu su čekais, diskutavo dėl tuomet spaudos sąlygomis gyvavusių giminingų slavų tautų ateities. Pamatę kultūrinės autonomijos Austrijos–Vengrijos valstybėje ir imperijos feralizacijos idėjų ideališkumą, slovakų lyderiai XX a. pradžioje, I pasaulinio karo išvakarėse ir jam prasidėjus, sudarė dvi susivienijimo su čekais koncepcijas: T. G. Masaryko (svk. *Tomáš Garrigue Masaryk*, 1850–1937) slovakų ir čekų nepriklausomo nuo išorinių veiksnių politinio sąjūdžio (Čekoslovakijos) koncepciją ir jo oponento Karelo Kramaržo (svk. *Karel Kramář*, 1860–1937) bendros valstybės, kuriai sukurti jis tikėjosi paramos iš Rusijos imperijos, koncepciją.

Slovakų naujausios istorijos laikotarpis (XX–XXI a.)

Po Austrijos–Vengrijos suskilimo karo pabaigoje 1918 m. nacionalinis komitetas Prahėje patvirtino nepriklausomą Čekoslovakijos respubliką²⁹, susidariusią iš čekų Bohemijos ir Moravijos, Silezijos dalies ir Slovakijos, Užkarpatės Ukrainos srities.

1920 m. priimta valstybės konstitucija paskelbė čekų kalbą valstybine Čekoslovakijos kalba. Nuo 1920 m. slovakai siekė Slovakijos autonomijos, kuri buvo su-

²⁹ Kartais vadinama Pirmąja Čekoslovakijos Respublika (1918–1938).

teikta tik 1938 m. Čekų dominavimas respublikoje kėlė slovakų pasipiktinimą ir nepasitenkinimą. 1938 m. slovakai pareikalavo Čekoslovakijos federalizavimo, ir nuo rudens iki 1939 m. pavasario Slovakija tapo federacine respublika. Hitlerio kariuomenei užėmus Prahą 1939 m., slovakai sukūrė satelitinę valstybę (1939–1945), kurios prezidentu tapo katalikų dvasininkas, teologas, profašistinės Liaudies partijos lyderis Jozefas Tiso, rėmęs fašistinę Vokietiją.

Po Antrojo pasaulinio karo Slovakija ir Čekija vėl sudarė bendrą valstybę – Čekoslovakiją, kuriai didelę įtaką turėjo Sovietų Sąjunga. 1968 m. Čekoslovakijos komunistų partijos centro komiteto pirmasis sekretorius Aleksandras Dubčekas pradėjo ekonominės, socialinės ir politinės sferos liberalizacijos procesą (vad. „Prahos pavasaris“). Varšuvos pakto kariuomenė okupavo Čekoslovakiją, Dubčeką pakeitė slovakas Gustavas Husakas. Čekoslovakijoje įsitvirtino federacinis valdymas, čekai ir slovakai gavo lygias teises parlamente.

1989 m. Čekoslovakijoje prasidėjo „Aksominė revoliucija“ – protesto demonstracijos ir kitos akcijos prieš komunistų partijos valdžią. 1990 m. įvyko pirmi laisvi rinkimai, o 1992 m. susitarta padalyti Čekoslovakiją. 1993 m. sausio 1 d. paskelbta nepriklausoma Slovakijos Respublika.

Politinės ir ekonominės reformos padėjo Slovakijai 2004 m. įstoti į NATO ir Europos Sąjungą, o 2009 m. sausio 1 d. Slovakija įvedė eurą.

SLOVAKŲ RAŠTIJOS RAIDA

Slovakų raštija iki XIV a. pabaigos

Didžiosios Moravijos sukūrimas (VII–VIII a.) ir klestėjimo metai sudarė sąlygas slovakų kultūros ir kalbos vystymuisi. Slovakų kalbos pamatu galima laikyti rekonstruotos Didžiosios Moravijos kalbos atšaką. Ši kalba buvo suskaidyta į skirtingas tarmes, bet perteikė vienos kultūros vaizdą. Ypač didelę reikšmę šiam procesui turėjo Kirilo ir Metodijaus misija Moravijoje ir senosios bažnytinės slavų kalbos formavimasis (IX a.). Apie ilgą kirilicos tradicijos išlaikymą slovakų žemėse byloja XII–XIII a. rašytinis paminklas „Spišo Evangelijos ištraukos“.

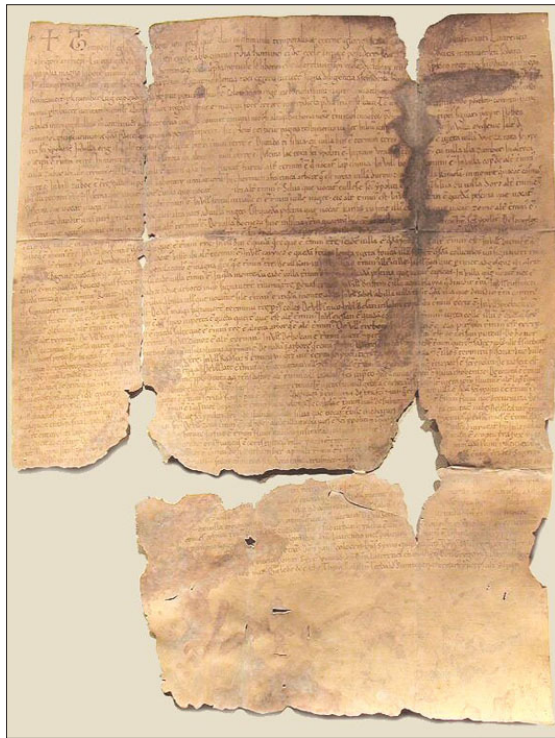
Nuo XI a. gyvenę Vengrijos karalystės sudėtyje slovakai neturėjo gerų sąlygų savo kalbos ir kultūros raidai. Kaip ir kitose Europos šalyse, Vengrijoje XI–XIV a. administracinės kalbos funkcijas turėjo lotynų kalba. Ji buvo vartojama taip pat vakarinėje dalyje bažnytinėje liturgijoje. Šios kalbos buvo mokomasi vienuolynuose, bažnytinėse ir miestų mokyklose. Lotynų kalba buvo rašomi bažnytinio turinio tekstai, tarp jų šventųjų gyvenimai, bažnytinės legendos ir pan.

Kai kurie hagiografinio žanro tekstai susieti su slovakų žemėmis, pvz., legenda apie šv. Svoradą ir Benediktą, parašyta vyskupo Moraus XI a. viduryje: joje pasakojama apie kankinį Svoradą, kuris atkeliavo iš Lenkijos ir įstojo į šv. Benedikto vienuolyną prie Nitros, vėliau iki pat mirties gyveno asketišką gyvenimą uoloje netoli Trenčino miesto ir išgarsėjo savo stebuklais. Jo mokinys Benediktas buvo nužudytas plėšikų. Abu šventieji palaidoti Nitros bazilikoje.

Čekų tradicijos įtaka pastebima slovakų žemėse sukurtoje legendoje apie šv. Steponą (XI a.), kurioje pasakojama apie Prahos vyskupo šv. Vaitiekaus pakvietimą pas vengrų karalių Steponą, kad jis padėtų įtvirtinti krikščionybę Vengrijos žemėse, ir

apie karaliaus Stepono veiklą skleidžiant tikėjimą, statant bažnyčias ir vienuolynus, ginant žemes nuo pagonių. XIII–XIV a. miesto teisės dokumentai buvo rašomi lotyniškai: *Štiavnicos teisė*, *Kremnicos kasybos teisės aktai* (1328) ir pan. Lotynų kalba vartojama veikalams filologijos, astronomijos, astrologijos mokslų. Lotyniškai buvo parašytos seniausios Vengrijos kronikos. Pirmoji kronika, parašyta vengrų karaliaus Belos II laikais (XIII a. pradžia), yra anoniminė *Gesta Hungarorum*, kurioje kaip skirtingos tautos minimi slovakai ir čekai.

XI–XIII a. rašytinių paminklų slovakų kalba neturime. Slovakiški vietovių, upių, kalnų pavadinimai aptinkami slovakų žemėse sukurtuose lotyniškuose tekstuose.



Pavyzdžiui, XII a. teisės dokumente iš Zoboro miesto, pavadintame *Zoboro aktai*³⁰ (svk. *Zoborská listina*, 1111 m. ir 1113 m., žr. pav.), paminėta apie 150 vietovardžių, pvz.: *Bollerat* (dab. Boleráz), *Golguz* (dab. Hlohovec), *Pescan* (dab. Piešťany), *Scitar* (dab. Štitáre), kalnas *Zubur* (dab. Zobor), upė *Olesca* (dab. Holeška) ir kt. Senų užrašų rašyba yra primityvi, be diakritinių žeklų. Vėliau slovakų kalbos fonetiniai ypatumai perteikiami dvigubomis raidėmis, pvz.: *ss = š*, *cz = č* ir pan.

Gana anksti prasidėjus vokiečių imigracijai (nuo X a.) slovakų žemėse atsirado vokiečių kalba. Ypač

daug pakviestų vokiečių amatininkų, statybininkų atvyko XIII a. viduryje po totorių užpuolimo. Slovakų miestuose pradėta vis daugiau šnekėti vokiečių kalba, turėjusia aukštesnį statusą. Slovakų žemių vokietinimas trumpam sustojo XVI a.

³⁰ Aktai parašyti karaliaus Kolomano (1070–1116) laikais, siejami su seniausiu Slovakijoje benediktinų šv. Hipolito vienuolynu prie Zoboro kalno netoli Nitros. Jų originalai saugomi Nitros vyskupijos archyve.

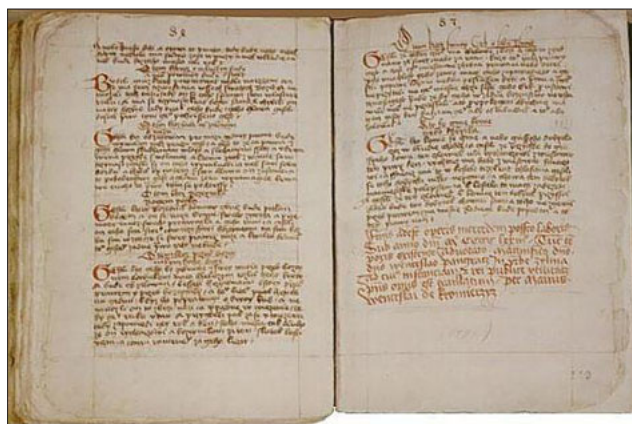
Čekų rašytinės kalbos etapas slovakų žemėse (XIV a. antroji pusė–XVI a. pirmoji pusė). Čekų, vengrų, vokiečių ir slovakų kalbų vartojimas

Nuo XIV a. antrosios pusės Vengrijos slovakų žemėse paplito čekų rašytinė kalba. Jos paplitimą lėmė keli kultūriniai, politiniai, ekonominiai veiksniai: a) 1348 m. įsteigtame Prahos universitete studijavo daug slovakų, kurie vėliau sudarė slovakų inteligentijos sluoksnį; b) husitų judėjimas ir husitų išseivijos apsigyvenimas Vengrijoje; c) kiek vėliau, karaliaus Motiejaus Korvino valdymo metais (XV a. antrojoje pusėje), labai suaktyvėjo Vengrijos ekonominiai ryšiai su Čekija ir Moravija ir pradėjo plisti renesanso ir humanizmo idėjos. Čekų kalba iš pradžių buvo vartojama kanceliarijoje, teismo dokumentuose, o vėliau – protestantų bažnytinėje literatūroje, poleminiuose raštuose, mokslinėje ir grožinėje literatūroje, korespondencijoje. Nuo XVI a. ji tapo slovakų protestantų oficialioji rašytinė kalba ir buvo vartojama slovakų protestantų iki XIX a. pabaigos.

Lotynų kalba, iš dalies praradusi savo funkcijas, kontrreformacijos laikais vėl sustiprino savo pozicijas. Slovakų žemėse taip pat buvo vartojamos vokiečių ir vengrų kalbos. Vokiečių kalba ypač paplito XVII–XVIII a. po Habsburgų atėjimo į Vengrijos sostą.

Šio laikotarpio svarbus bruožas – slovakų regioninių kalbinių variantų, t. y. kultūrinių interdialektų, atsiradimas XV amžiuje. Viršdialektinio pobūdžio kalbiniai variantai (vakarų, rytų ir vidurio), kurie susiklostė čekų literatūrinės kalbos ir vietinių slovakų šnektų pagrindu, buvo vartojami miestuose tarp slovakų inteligentijos (Smirnovas 1978)³¹. Seniausi žinomi rašytiniai paminklai čekų kalba su slovakiškais elementais yra XIV a. eiliuota malda *O vern kresane* („O ištikimasis krikščioni“), giesmė *Vitaj, mil Spasiteu* („Garbinu tave, gailestingasis Išganytojau“) ir XIV a. pabaigos maldaknygė su slovakiškais užrašais, vadinamasis Vaclovo Bzeneckio giesmynas. Slovakų elementų yra viename iš seniausių slovakų kalbos paminklų „Spišo maldos“ (1479 m.), užrašytų Spišo dvasininko Gašparo Bako.

³¹ Vakarų interdialektas vėliau, XVIII a. pabaigoje, katalikui Antonui Bernolakui tapo slovakų kalbos kodifikavimo pagrindu, vidurio Slovakijos interdialektas – XIX a. pirmojoje pusėje Šturo atlikto slovakų kalbos kodifikavimo baze. Rytų slovakų interdialektas pasižymėjo tuo, kad jame buvo daugiau lenkiškų ir ukrainietiškių elementų ir mažiau bohemizmų.



Svarbus XIV–XVI a. slovakų raštijos paminklas yra rankraštinė *Žilino miesto knyga* (1380–1524) – miesto administracijos teisiškai privalomų aktų sąvadas su įrašais, kuriuose slovakų kalbinių elementų ypač gausu teismo protokoluose su surašytais teismų dalyvių žodžiais. Šiame paminkle

slovakizmai atlieka teisės terminų vaidmenį, pvz.: *božba* 'priesaika', *rokovati* 'susitarti', *vidiek* 'liudininkas', *dlh* 'skola' ir t. t.

Kito pobūdžio tekstams atstovauja XV a. pradžioje čekiškai parašyti septyni buvusio Prahos universiteto studento, vėliau Nitros dvasininko, Jano Huso draugo, *Jano Vavrineco iš Račicės* (svk. *Ján Vavrinec z Račíc*) poleminiai teologiniai traktatai Janui Husui apginti. Dar vienas husitų judėjimo šalininkas, dvasininkas Lukošius iš Nove Mesto nad Vagom, taip pat rašė traktatus čekų kalba. Slovakų žemėse taip pat kūrė ir čekų protestantų išeivija.

XV a. slovakų žemėse dar labiau paplito čekų kalba su slovakiais kalbiniais elementais, pamažu išstumianti lotynų ir vokiečių kalbas korespondencijoje ir administraciniuose tekstuose. Ji apibūdinama kaip slovakizuota arba suslovakinta čekų kalba. Nepaisant plataus čekų kalbos vartojimo, slovakai į ją nuo pat pradžių žiūrėjo tik kaip į rašytinę ir niekada nepriėmė jos kaip savosios kalbos.

XVI–XVII a. rašytinėje čekų kalboje vis labiau daugėja slovakų fonetikos, morfologijos, leksikos elementų, kurie įvairavo skirtinguose regionuose. Vidurio slovakų regione slovakizacija buvo stipresnė dėl reliatyviai silpnų kontaktų su čekų kalba. Daugiau čekiškų bruožų buvo vakaruose.

XV–XVII a. pirmojoje pusėje lotynų kalba buvo rašomi teologiniai, politiniai, filosofijos traktatai, dvasinė ir pasaulietinė poezija, satyros ir dramos ir t. t. Svarbu, kad humanizmo idėjos paplito slovakų žemėse ir slovakai klasikine forma prabilo apie savo tautą ir meilę tėvynei. Poetas Pavelas Rotnas (1515–1577) lotyniškai rašė eilėraščius, kuriuose skambėjo patriotiniai motyvai. Viena žymiausių asmenybių yra XVI a. studijavęs Vitenberge, gyvenęs Prahoje ir po to sugrįžęs į Slovakiją humanis-

tas Martynas Rakovskis (svk. *Martin Rakovský*, 1535–1579), epigramų, satyrų, elegijų, taip pat ir eiliuotų politinių veikalų autorius. Lotyniškuose Jano Filickio (svk. *Ján Filický*, 1580–1622) proginiuose eilėraščiuose ir satyroje taip pat kalbama apie slovakų tautą, etninę slovakų tapatybę.

XVI a. pradžioje atsirado slovakų lyrinė poezija. Pirmas slovakų lyrinis poetas Janas Silvanas (svk. *Ján Silván*, 1493–1573) kūrinis rašė prisotinta slovakizmu čekų kalba. Panašiai poleminius ir humanistinius tekstus bei mistikos ir eschatologinių motyvų prisotintą poeziją rašė evangelikas Eliašas Lani (svk. *Eliáš Láni*, 1570–1618). Dramaturgas Pavelas Kyrmezeris (svk. *Pavol Kyrmezer*, ?–1589) pasiekė Renesanso dramaturgijos aukštumą savo eiliuotose pjesėse, parašytose Biblijos siužetais (apie Lozorių, Eliją ir t. t.). Jis sukūrė ir daug lotyniškų pjesių; pirmuosius slovakiskus epinės poezijos kūrinius čekiškai rašė Martinas Bošnjakas (svk. *Martin Bošňák*, ?–1566).

Didaktinius ir bažnytinius eilėraščius slovakų ir vengrų kalbomis rašė Peteris Benickis (svk. *Peter Benický*, 1603–1664). Slovakiškų giesmių randame katalikų giesmyne *Cantus catholici* („Katalikų giesmės“, 1655), sudarytame jėzuito Benedikto Siološi (svk. *Benedikt Szöllösi*, 1609–1656). Čekiški tekstai rinkinyje labai slovakizuoti. Lotyniškame giesmyno įvade sudarytojas prisimena Kirilo ir Metodijaus tradiciją ir su pagarba atsiliepia apie slovakus, kurie vartoja bažnyčioje savo gimtąją kalbą.

Knygų spausdinimo pradžia Slovakijoje (XVI a. antroji pusė)

XVI a. antrojoje pusėje Slovakijoje prasidėjo knygų spausdinimas. Protestantai spausdino knygas vokiečių ir čekų kalbomis, katalikai – nekodifikuota slovakų (arba suslovakinta čekų) kalba. Pirmosios spaustuvės buvo įsteigtos liuteronu Dovydo Gutgezelio Bardejovo miestelyje Slovakijos rytuose (1577) ir kataliko Miklošo Telegdi Trnavoje Slovakijos vakaruose (1578). Vėliau buvo įsteigta katalikų Trnavos universitetinė spaustuvė ir spaustuvės Bratislavoje, Trenčine ir Žiline.

Slovakų vartojamoje *bibličtinis* (vad. „čekų brolių“) rašyboje buvo naudojami diakritiniai ženklai, ji rėmėsi etimologiniais, funkciniais ir morfologiniais rašybos

principais. Katalikų vartojamoje slovakizuotoje formoje čekų raidės ir dviraidės *ě, au, ř* buvo pakeistos slovakiškomis *e, ú, r*, pvz., vietoj ček. *pěna, twář, swau* – svk. *pena, twár, swú*.

1581 m. Bardejove buvo išspausdintas Liuterio *Mažojo katekizmo* vertimas į *bibličtiną* – vadinamąją čekiškos Kralicos Biblijos kalbą, kuri nuo tada pradėta laikyti slovakų liturgine ir literatūrine kalba. XVII a. Bardejove išleistų knygų skaičius sumažėjo, daugiau knygų pradėta leisti Košicės ir Levočos protestantų spaustuvėse.

Katalikų spaustuvėse daugiausia buvo leidžiama psalmynų, giesmynų, poleminių literatūros, bažnytinės ir pasaulietinės poezijos, kalendorių, gramatikų. 1625 m. buvo išleistas pirmas veikalas vidurio slovakų kalbos interdialektu (Rusijos mokslininko K. Lifanovo nuomone) „Estergomo ritualas“, sukurtas arkivyskupo buveinėje, katalikybės centre Estergome (svk. *Ostrigom*), viename seniausių miestų Vengrijoje.

XVII a. pradžioje *bibličtina* parašytos slovakų žemėse literatūros žanrų spektras dar labiau prasiplėtė. Atsirado memuarinė ir kelionių literatūra, pasirodė skirtingų mokslo šakų veikalų, ypač svarbių filologinių rašinių.

Slovakų kalbos apologetika. Pirmosios slovakų kalbos gramatikos (XVII–XVIII a. pirmoji pusė)

XVII a. pradžioje vienas žymiausių slovakų mokslininkų, filologas ir matematikas, humanistas Benediktas (Laurentijus) iš Nedožerių (svk. *Vavrinec Benedikt Nedoženský*, 1555–1615) parašė pirmąją čekų gramatiką lotynų kalba *Grammaticae Bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo* (1603), kurioje atkreipė dėmesį į skirtumus tarp slovakų ir čekų kalbų ir ragino jaunimą vartoti gimtąją kalbą. Slovakizuota čekų kalba rašė XVII a. rašytojas, evangelikų pamokslininkas, Danielius Horčička (svk. *Daniel Sinapius–Horčička*, 1640–1688), viešai prabilęs apie slovakų kultūros savarankiškumą bei grožį veikalo „Neoforum latino–slovenicum“ („*Slovakų ir lotynų mugė*“, 1678) įvade, kuriame teigiama, kad slovakų kalba nėra niekuo prastesnė už kitas slavų kalbas, tokia pat sena ir joms gimininga. Jo veikale surinkta daugiau kaip 500 lotyniškų ir slovakiškų priešodžių ir patarlių.

Vienas svarbiausių šio laikotarpio veikėjų yra vertėjas, leidėjas, rašęs lotyniškai ir čekiškai teologinius ir istorinius veikalus ir memuarus Danielius Krmanas (svk.

Daniel Krman, 1663–1740). 1722 m. jis išleido Bibliją normalizuota čekų kalba, pritaikyta slovakams evangelikams, ir parašė čekų kalbos gramatiką slovakams (*Grammatica Slavico–Bohemica* 1704; *Rudimenta Grammaticae Slavo–Bohemicae* 1729)³². Jo nuomone, slovakų kalba yra slavų kalbų motina, rusų ir lenkų – jos dukterys.

Slovakų protestantų rašytinės kalbos variantas čekų gramatinės sistemos pagrindu su slovakiškais elementais buvo kodifikuotas keliems dešimtmečiams spausdintoje evangeliko Pavelo Doležalo (svk. *Pavel Doležal*, 1700–1778) gramatikoje *Grammatica Slavico–Bohemica* (1746), kuri kai kurių mokslininkų laikoma pirmąja slovakų kalbos gramatika (Rizman). Keturių skyrių (rašyba, žodžių daryba, sintaksė, prosodija) veikale kalbininkas aprašė skirtumus tarp slovakų ir čekų kalbų.

Doležalo gramatikos įvadą parašė slovakų enciklopedistas, visapusiškai išsilavinęs žmogus, turintis žinių iš daugelio mokslo šakų, Motiejus Belas (svk. *Matej Bel*, 1684–1749). Jis yra daugiau kaip 50 studijų, straipsnių, knygų, parašytų skirtingomis kalbomis (lotynų, vokiečių, vengrų, čekų), istorijos, geografijos, etnografijos, vengrų literatūros ir kultūros, kalbotyros, ekonomikos ir gamtos mokslų temomis, autorius, skelbęs savo mokslo darbus ne tik Vengrijoje, bet ir užsienyje, susirašinęs su užsienio mokslininkais, Londono, Berlyno, Sankt Peterburgo akademijų narys. Savo svarbiausiame veikale „Istorinės ir geografinės žinios apie dabartinę Vengriją“ (4 tomai, 1735–1742 m.) kritiškai išanalizavo šaltinius. Jo nuomone, slovakai yra Didžiosios Moravijos autochtonų (senbuvių) palikuonys. Be to, jis sukūrė daugybę dvasinių giesmių ir eilėraščių. Vadinęs save *lingua Slavus, natione Hungarus, eruditione Germanus* („slavas pagal kalbą, vengras pagal tautybę, vokietis pagal erudiciją“), Belas daug prisidėjo prie slovakų tautinės savimonės raidos.

XVIII a. pirmojoje pusėje išpopuliarėjo slovakų kalbos apologijos – knygos, straipsniai, skirti slovakų kultūros ir kalbos savitumui ir grožiui apginti. Vienas pirmųjų tokio pobūdžio raštų yra katalikų istoriko Jano Baltazaro Magino (svk. *Ján Baltazár Magin*, 1681–1735) poleminis veikalas, parašytas lotynų kalba: *Murices Nobilissimae et novissimae diaetae Posoniensis scriptori sparsi, sive Apologia pro inclito comitatu Trenchiniensi* (1728). J. B. Magino pastebėjimai apie slovakų teritorijas ir jų ribas, slovakus – senbuvius Vengrijos karalystėje, garbingą slovakų

³² Pirmasis gramatikos veikalas lotynų kalba, parašytas Slovakijoje, yra Benedikto Vavrineco iš Nedožierės čekų kalbos gramatika (*Grammaticae Bohemicae... libri duo*, 1603).

praeitį, Kirilo ir Metodijaus paveldą prisidėjo prie slovakų tautinio tapatumo formavimosi.

XVIII a. viduryje daugėjo rašytojų, rašiusių slovakų vakarų kultūriniu interdialektu. Vienas iš jų yra žymus poetas Hudolinas Gavlovičius (svk. *Hugolín Gavlovič*, 1712–1778), savo kūryboje siekęs žmogaus dvasinio auklėjimo, išgarsėjęs švietėjiška „Piemenų mokykla – įpročių aruodas“ (*Valaská škola mravív stodola*, 1755).

XVIII a. pasirodė pirmas žinomas viso Šv. Rašto vertimas į slovakų kalbą – vadinamoji Kamaldulių Biblija (svk. *Kamaldulská Biblia*). Manoma, kad vertimas buvo atliktas apie 1756–1760 m. kamaldulių³³ vienuolyne netoli Nitros arba rytinėje Slovakijoje, Kežmaroko apylinkėse.

Kultūrinių interdialektų įtraukimas į visas slovakų visuomenės sferas rodė tautinės savimonės augimą, nepaisant nepalankių istorinių aplinkybių (Habsburgų slovakų žemių vokietinimo ir Vengrijos magnatų vykdomos slovakų madjarizacijos). Susiklostė sąlygos slovakų bendrinei kalbai sukurti.

Slovakų tautinio atgimimo pradžia. Bernolako slovakų kalbos kodifikacija (XVIII a. pabaiga–XIX a. pradžia)

XVIII a. antroje pusėje slovakų žemėse prasidėjo tautinis atgimimas. Jis pasireiškė susidomėjimu savąja istorija, kalba, tautosaka, kultūros tradicijomis. Didelį rezonansą visuomenėje turėjo lotyniškai parašytos Jurajaus Papaneko „Slovakų tautos istorija“ (1780) ir J. Sklenaro „Didžiosios Moravijos seniausia padėtis“ (1784), kuriose slovakai pavaizduoti kaip viena iš slavų tautų, turėjusių svarbų vaidmenį Vengrijos istorijoje. Bratislavoje pradėta leisti laikraščius ir almanachus. Tarp pirmųjų periodinių leidinių minėtini laikraštis „Bratislavos naujienos“ (svk. *Prešporské noviny*, 1783–1787), Banska Bystricos literatūrai ir švietimui skirtas „Senas literatūros laikraštis“ (svk. *Staré noviny literárniho umění*, 1785–1780).

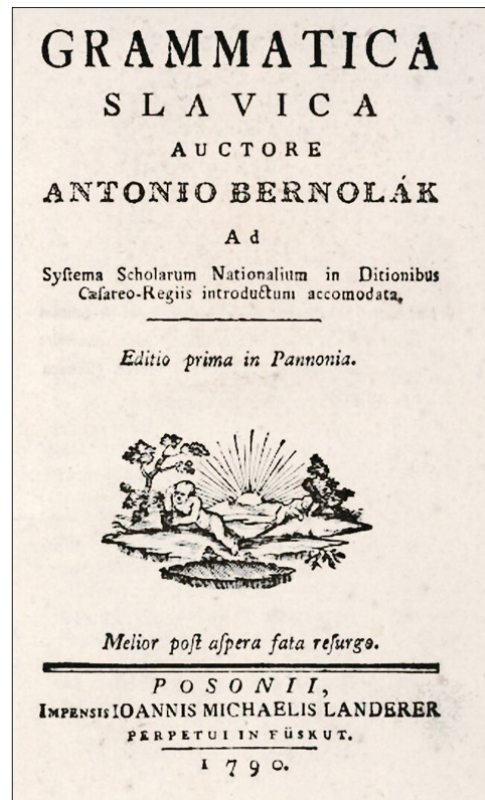
Svarbiausias slovakų intelektijos rūpestis tuomet buvo tautos švietimas, neįmanomas be bendrinės (literatūrinės) kalbos. 1783 m. katalikų klebonas Jozefas

³³ Kamalduliai (arba *kamenduliai*, lot. *Congregatio Monachorum Eremitarum Camaldulensium*) – katalikų vienuolių ordinas, benediktinų ordino šaka; susikūrė apie 1012 m. Italijoje, Kampo maldolyje, vėliau pavadintame Kamaldoliu (Camaldoli).

Ignacas Baiza (svk. *Jozef Ignác Bajza*, 1755–1836) išleido pirmąjį švietėjišką slovakų romaną „Jaunuolio Renė nuotykių ir išbandymai“ (svk. *René mlád'enca prihodi a skusenost'i*, 1783–1785), parašytą slovakų šnekamąja kalba. Pats autorius apibūdino save kaip žmogų, kuris „į slovakiškas knygas ledą laužė“. Jo romanas laikomas pirmuoju stichiniu ir neturėjusiu pasekmių bandymu įvesti bendrinę slovakų kalbą. Baizos kalbinė forma nebuvo nusistovėjusi ir jo pasiūlymas neprigijo.

Katalikų Trnavos dvasininko *Antono Bernolako* (svk. *Anton Bernolák*, 1762–1813) slovakų kalbos kodifikavimas buvo sėkmingesnis. 1790 m. jis išleido lotyniškai parašytą slovakų kalbos gramatiką (lot. *Grammatica Slavica*) vakarų slovakų kalbos (interdialekto) pagrindu su įtrauktais vidurio slovakų tarmių bruožais. Jo gramatika pasirodė jau po pirmojo veikalo su išdėstytomis slovakų kalbos rašybos taisyklėmis „Filologiniai kritiniai pamąstymai dėl slavų raidžių“ (lot. *Disseratio philologico-critica de literis Slavovum*, 1787). Žodžių darybai skirta Bernolako „Slavų žodžių etimologija“ (lot. *Etymologia vocum Slavicarum*, 1791). Slovakų kalbos leksika pristatyta Bernolako parengtame penkių kalbų (slovakų, čekų, lotynų, vokiečių, vengrų) žodyne *Slowár Slowenski Češko-Lat'insko-Nemecko-Uherski* (6 tomai), kuriame yra daugiau nei 80 000 žodžių. Žodynas buvo išleistas 1825–1827 m. jau po Bernolako mirties jo bendraminčio J. Palkovičiaus pastangomis. Šie darbai sudarė pirmąjį slovakų kalbos sisteminį taisyklių sąvadą.

Rašyba Bernolako kodifikuotoje slovakų kalboje, vadinamoje *bernalakovčina*, yra suvienodinta ir supaprastinta fonetiniu principu. Atsisakyta raidės *y*, nes slovakų kalboje *y* ir *i* nesiskiria; raidės *q* ir *x* pakeistos raidžių samplaikomis *kw*, *ks*; priebalsių minkštumas žymimas diakritiniais ženklais: *t'*, *d'*, *ň*, *l'*; garsas *j* žymimas raide *g*,



o priebalsis *g* – raide *ǣ*; prielinksni *s/z* pasiūlyta rašyti pagal tarimą: *s Pawlom*, bet *z Adamom*. Bernolakas taip pat atsisakė čekiškų raidžių *ě, ů, ř* ir kai kurių kitų čekų kalbos ypatumų.

Iki XIX a. vidurio Bernolako kodifikuota kalba katalikai – Bernolako šalininkai ir propaguotojai Vakarų ir Vidurio Slovakijoje – parašė daug bažnytinės ir pasaulietinės literatūros. Vienas pirmųjų buvo Švietimo epochos rašytojo, katalikų kunigo Jurajaus Fandly (svk. *Juraj Fandly*, 1750–1811) išleistas satyrinis kūrinys dialogo forma „Atviras pokalbis Vienuolio su šetonu“ (svk. *Důverná zmlůva s Mníchem a d'áblem*, 1789). Fandly ir toliau rašė savo veikalus Bernolako kodifikuota slovakų kalba. Parašyti aiškia slovakų kalba, jie buvo suprantami paprastiems skaitytojams. *Bernolakovčina* rašė savo poeziją teologas, katalikų dvasininkas Janas Hollys (svk. *Ján Hollý*, 1785–1849), Virgilijaus „Eneidos“ (1828), Horacijaus, Ovidijaus, Homerio vertėjas, epinių kūrinių iš slovakų praeities (*Svatopluk*, 1833; *Cyrillo–Methodiada*, 1835; *Sláv*, 1839) ir lyrinių idilijų (*Selanki*) autorius, giliai ir jautriai apdainavęs slovakų gamtą ir kaimo gyvenimą.

Siekiant tautos švietimo, Bernolakas su savo šalininkais 1792 m. Trnavoje įsteigė švietėjišką „Slovakų mokslo draugiją“ (svk. *Slovenské učené tovarišstvo*), veikiančią iki 1800 m. Ji turėjo filialus kituose slovakų miestuose. Kai kuriose mokyklose Bernolako kodifikuota slovakų kalba tapo mokymo kalba.

Bernolako standartizuotą kalbos variantą vartojo tik slovakai katalikai, o protestantai laikėsi čekų kalbos. Tarp inteligentijos plito panslavizmo bei čekų ir slovakų vienybės idėjos. Didelę reikšmę turėjo 1803 m. čekų ir slovakų kalbų ir literatūrų katedros įsteigimas Bratislavos evangelikų licėjuje. XIX a. pradžioje poetas romantikas, panslavizmo idėjos šalininkas J. Kolaras tapo vienu iš slovakų tautinio judėjimo lyderiu, o jo sonetų poema „*Slavijos dukra*“ (1824), kuri buvo išleista keturis kartus, kaskart papildant naujais sonetais, tapo ryškiausia slovakų „žadintojų“ („buditele“) sąjūdžio knyga. Kartu su filologu, slavistu, poetu P. J. Šafaryku Kolaras sukūrė vadinamąją čekų–slovakų literatūrinę kalbą, arba stilių, jos normos buvo išdėstytos 1825 m. paskelbtoje Kolaro chrestomatijoje. Sumanytas kaip bendras čekų ir slovakų kalbų variantas, jis nebuvo priimtas nei čekų, nei slovakų; faktiškai jį naudojo tik Kolaras ir jo bendramintis Šafarikas.

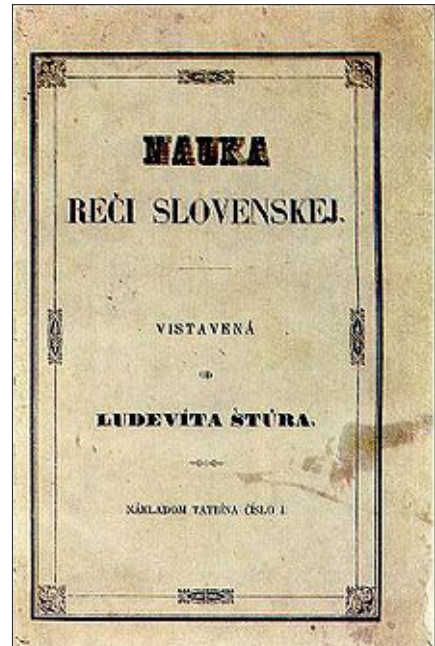
Susiklostė dvi skirtingos slovakų bendrinės kalbos vystymosi tendencijos; katalikai manė, kad slovakų kalba turi vystytis savarankiškai, o protestantai buvo linkę tradiciškai laikytis čekų kalbos *bibličtinis* varianto.

1820–1830 m. tiek protestantai, tiek katalikai bandė rasti kompromisų, atsižvelgiant į būtinybę sparčiai vystyti slovakų švietimą, tautos kultūrą, tautinį judėjimą, kuriam susivienyti buvo įsteigtos slovakų skaityklos Pešte (1826). 1834 m. protestantai ir Bernolako šalininkai įkūrė bendrą „Slovakų kalbos ir literatūros mėgėjų draugiją“ (svk. *Spolka milovníkov reči a literatúry slovenskej*). 1835–1840 m. draugija leido almanachą „Aušra“ (svk. *Zora*), kuriame skelbė kūrimius, vartojant skirtingas slovakų kalbos normas, be to, čekų kalbą (archajišką *bibličtiną* ir naujesnį čekų kalbos variantą).

Šturo slovakų kalbos kodifikavimas (XIX a. vidurys)

Kitą sėkmingą slovakų kalbos kodifikavimą atliko Liudovytas Štūras (svk. *Eudovít Štúr*, 1815–1856). 1843 m. jis su bendraminčiais J. M. Hurbanu ir Michalu Miloslavu Hodža (svk. *Michal Miloslav Hodža*, 1811–1870) aptarė savo ketinimą suvienyti katalikišką ir protestantišką slovakų sroves remiantis bendra literatūrine kalba vidurio Slovakijos tarmės pagrindu.

Štūro nuomone, Bernolako kodifikuotas vakarų dialektas nėra artimas šnekamajai slovakų kalbai ir todėl neatitinka bendrinės kalbos reikalavimų. Naujos kodifikacijos baze tapo vidurio slovakų tarmė dėl jos paplitimo, autentiškumo ir suprantamumo, mat XIX a. pusėje šis regionas ekonomikos ir kultūros atžvilgiu labai sustiprėjo. 1846 m. L. Štūras išleido slovakų kalba parašytą norminę *Slovakų kalbos gramatiką* (svk. *Nauka reči slovenskej*), kurioje buvo nustatytos bendrinės slovakų kalbos taisyklės, praktiškai jau išbandytos 1845 m. išleistame laikraštyje „Slovakų tautinis laikraštis“ (svk. *Slovenskije národňje novini*) su priedu „Tatrų erelis“ (svk. *Orol Tatránski*).



Nauja gramatika slovakų rašyboje siūlė vietoj *w* naudoti raidę *v*, vietoj *g – j*, priešbalsį *g* žymėti raide *g*, dvibalsius *ia, ie* – dviraidėmis *ja, je*, vartoti brūkšnelį balsių ilgumui rodyti, neskirti raidžių *l* ir *l'* ir t. t. Leksikoje buvo vengiama germanizmų, bet siūloma palikti čekų kalbos skolinius, neturinčius slovakų atitikmenų.

L. Štūro reforma buvo palankiai priimta slovakų visuomenės. Naujai kodifikuota bendrinė slovakų kalba greitai pasklido protestantų ir daugelio katalikų sluoksniuose. L. Štūro kodifikuota kalba buvo vartojama periodiniuose ir moksliniuose leidiniuose. Daug grožinės literatūros autorių, tarp jų A. Sladkovičius (*Andrej Sládkovič*, 1820–1872), J. Kralis (svk. *Janko Král'*, 1822–1876), S. Chalupka (svk. *Samo Chalupka*, 1812–1883), J. Boto (svk. *Ján Botto*, 1829–1881), J. Matuška (svk. *Janko Vlastimil Matúška*, 1821–1877) ir kt., rašė vartodami L. Štūro sunormintą slovakų kalbą. Prieš L. Štūro reformą aktyviai pasisakė Bernolako reformos šalininkai ir senesnės kartos slovakai protestantai, kurie laikėsi čekų kalbos, bei panslavistų, kurie puoselėjo slavų, ypač slovakų ir čekų, bendrumo ir bendros kalbos idėjas.

Po 1847–1848 m. revoliucijos nuslopinimo slovakų kalbos vartojimo sfera susiaurėjo. Austrijos Vengrijos imperijoje valstybine kalba buvo paskelbta vokiečių kalba. Vengrijos karalystės žemėse švietimo ir administracijos įstaigų kalba buvo vengrų kalba. Nuo 1850 m. slovakų spaudoje, oficialiuose dokumentuose, valdžios potvarkiuose, kai kuriose mokyklose ir gimnazijose buvo vartojama oficialiai priimta vadinamoji „senoji slovakų kalba“ – slovakizuota čekų kalba, pasiūlyta J. Kolaro. Katalikų dvasininkas, kalbininkas Andrejus Radlinskis (svk. *Andrej Radlinský*, 1817–1879) išleido šios kalbos taisyklės „Slovakų kalbos rašyba ir trumpoji gramatika“ (svk. *Pravopis slovenský s krátkou mluvnici*, 1850), kurios tapo mokykliniu vadovėliu.

Bernolakovčina, šturovčina ir vadinamoji „senoji slovakų kalba“ buvo vartojamos skirtinguose leidiniuose, kartais netgi vieno periodinio leidinio skirtingi numeriai išeidavo tai L. Štūro, tai A. Bernolako kodifikuota slovakų kalba. XIX a. viduryje bendrinės slovakų kalbos klausimas reikalavo greito ir pagrįsto sprendimo.

1847 m. švietėjiškos draugijos „Tatrinai“ (svk. *Tatrin*) susirinkime Slovakijos katalikų ir protestantų atstovai susitarė dėl suvienodintos slovakų bendrinės kalbos normos. Tam buvo panaudotas L. Štūro kodifikuotas kalbos variantas, papildytas susirinkusiųjų pastabomis ir pasiūlymais. 1851 m. buvo galutinai patvirtintos bendrinės slovakų kalbos normos, užfiksuotos pedagogo, kalbininko kataliko M. Gatalos

(svk. *Martin Hattala*, 1821–1903) „Trumpojoje slovakų kalbos gramatikoje“ (svk. *Krátka mluvnica slovenská*, 1852).

Kuriant naują normą dalyvavo pirmasis draugijos „Tatrin“ pirmininkas, kalbininkas, rašytojas, aktyvus slovakų atgimimo dalyvis, evangelistas M. M. Hodža (svk. *Michal Miloslav Hodža*, 1811–1870), kritikavęs L. Štūro kodifikacijos radikalizmą. Naujos normos buvo šiek tiek priartintos prie čekų kalbos ir *berňolakovčinos*. Buvo atsisakyta fonetinio rašybos principo ir sugrįžta prie istorinio, gražinta raidės *y/ý, l*, tradiciškas dvibalsių žymėjimas *ia/ie/iu/ô*, balsė *ä* ir t. t. Nauja slovakų kalbos norma, vadinamąja Hodžos–Hatalos kodifikacija, pradėta leisti laikraščius, pvz., Hurbano „Slovakiški akiračiai“ (svk. *Slovenske pogladi*, 1852); Palariko „Katalikų naujienos“ (svk. *Katolicke novine*). XIX a. 70-aisiais m. Hodžos–Hatalos kodifikuotas slovakų kalbos variantas įsitvirtino slovakų visuomenėje literatūrinės, bendrinės kalbos srityje ir jo (su nedideliais pakeitimais) yra laikomasi iki mūsų dienų.

Slovakų kalbos standartizacija (XIX a. antroji pusė–XX a. pradžia)

XIX a. antrojoje pusėje prie naujai kodifikuotos slovakų kalbos paplitimo visuomenėje prisidėjo 1863 m. slovakų visuotiniame susirinkime įkurta tautinė kultūrinė asociacija *Matica Slovenská*. Prieš tai jau egzistavo panašios kitų slavų tautų asociacijos – serbų (srb. *Matica srbská*, 1826), čekų (*ček. Matica česká*, 1831), kroatų (kroat. *Matica chorvátka*, 1842) ir kt. Per trumpą laikotarpį nuo 1863 iki 1875 m. slovakų asociacija daug nuveikė švietimo, mokslo ir kultūros srityse, padėjo pamatus muziejininkystei, archyvistikai, knygotyrai, slovakų kalbos tyrinėjimams, paspartino grožinės literatūros raidą, slovakų mokyklų ir gimnazijų veiklą ir t. t.

Matica rėmė knygų leidybą, išleido nemažai svarbių mokslui monografijų, skyrė stipendijas slovakų kilmės studentams ir mokslininkams, leido periodinę spaudą, įsteigė pirmąją tautinę (viešąją) biblioteką, rinko tautosaką, kultūros paminklus, o 1870 m. Martino mieste įsteigė Slovakų nacionalinį muziejų. 1873 m. jos veikloje dalyvavo 1300 narių, visų pirma mokytojai, rašytojai, mokslininkai, žurnalistai ir kiti inteligentijos atstovai, taip pat buvo ir kolektyvinių narių – bibliotekų, mokyklų ir kitų švietimo ir kultūros institucijų. *Maticos* leidžiamame laikraštyje „Peštbudino žinios“ (svk. *Pešt'budínske vedomosti*) bendradarbiavo rašytojai J. Francisci (svk. *Ján*

Francisci-Rimavský, 1822–1905), M. Ferienčíkas (svk. *Mikuláš Štefan Ferienčík*, 1825–1881), taip pat K. Kuzmanis, V. Paulini-Totas ir kt.

Svarbų vaidmenį *Maticos* veikloje turėjo jos leidžiamas mokslo žurnalas „Slovakų *Maticos* kronika“ (svk. „*Letopis Matice slovenskej*“, 1864–1875), kuriame buvo skelbiami straipsniai, studijos, asociacijos narių susirinkimų protokolai ir kita informacija. Žurnale savo darbus skelbė filosofai S. B. Hrobonis (svk. *Samo Bohdan Hroboň*, 1820–1894), Janka Čajakas (svk. *Janko Čaják*, 1830–1867), Pavelas Hečka (svk. *Pavel Hečko*, 1825–1895), istorikai Jonašas Zaborskis (svk. *Jonáš Záborský*, 1812–1876) ir Jozefas Liudovitas Holubas (svk. *Jozef Ludovít Holuby*, 1836–1923), Peteras Kellner–Hostinský (svk. *Peter Kellner-Hostinský*, 1823–1873), gamtotyrininkai Dionyzas Šturas (svk. *Dionýz Štúr*, 1827–1893), Danielius Lichardas (svk. *Daniel Gabriel Lichard*, 1812–1882) ir kiti.

Maticos kultūrinė ir švietėjiška veikla ir slovakų aktyvus dalyvavimas jos veikloje išgąsdino vengrų vyriausybę. Yra žinoma Vengrijos ministro pirmininko frazė: „Slovakų tautos nėra“, nuskambėjusi uždraudžiant *Matica slovenska* 1875 m. ir valstybei pasisavinant jos turtus.

Matica rūpinosi slovakų bendrinės kalbos tobulėjimu, ypač žodynų leidyba. 1864 m. Vienoje buvo išleista F. Mrazo (svk. *František Mráz*, 1835–1884) mokyklinė slovakų kalbos gramatika (svk. *Slovenská mluvnica pre gymnasia, reálky, prae-parandie a vyššie oddelenia hlavných škôl*), šiek tiek koreguojanti Hodžos–Hattalos bendrinės kalbos taisykles. 1869–1871 m. buvo išleistas Jozefo Losso slovakų, vengrų ir vokiečių kalbų žodynas. Šiuo laikotarpiu slovakų kalboje pasirodė skoliniai iš rusų kalbos, pvz.: *blahorodný* 'kilnus', *celovat'* 'bučiuoti', *čása* 'taurė', *inostranný* 'svetimšalis' ir kt., kai kurie žodžių darybos modeliai su priesagomis *-stvenný*, *-stvovat'*, *-ionný* ir t. t., tęsėsi skolinimas iš čekų kalbos, ypač iš mokslinės terminologijos. Kai kurie žodžiai vertimo būdu buvo pasiskolinti iš vengrų kalbos.

Po *Maticos* uždraudimo slovakų kalbos raidoje svarbų vaidmenį turėjo Martino miesto kultūros centras (1875–1918 m. arba 1887–1919). Čia tęsėsi literatūros, tautosakos, gramatikos, kalbos istorijos tyrinėjimai, įsikūrė slovakų laikraščių redakcijos (*Slovenské pohľady*, *Národné noviny*), čia buvo leidžiami ir spausdinami grožinės literatūros kūriniai, veikė bendrijos, kurios puoselėjo slovakų kalbą, čia gyveno žymūs literatai ir kalbininkai, tokie kaip S. Hurbanas (svk. *Svetozár Hurban-Vajanský*, 1847–1916), J. Škultety (svk. *Jozef Škultéty*, 1853–1948) ir kt. Kalbos

taisyklingumo ir stiliaus tinkamumo atžvilgiu jie orientavosi į *Maticos* leidžiamus laikraščius.

Nepaisant vengrų valdžių pastangų sustabdyti slovakų kalbos ir kultūros raidą, XIX a. 50–80 m. bendrinė slovakų kalba tapo spartaus literatūros vystymosi proceso pagrindu. Grožinės literatūros vaidmuo nepalankiomis kultūros vystymuisi aplinkybėmis buvo labai svarbus, nes literatūra tapo vos ne vieninteliu tautinės savimovės išraiškos būdu. Rašytojai – M. Kukučinas (svk. *Martin Kukučín*, 1860–1928), J. Tajovskis (svk. *Jozef Tajovský*, 1874–1940), J. Jesenskis (svk. *Janko Jesenský*, 1874–1945) – savo kūrinuose aktyviai vartojo tarmines formas, taip praturtindami slovakų bendrinę kalbą. Slovakų literatūroje sėkmingai susikūrė išplėsta lyrinių ir epinių žanrų ir stilių sistema.

Po *Maticos* veiklos sustabdymo bendrinės slovakų kalbos tobulinimą tęsė kalbininkų diskusijos dėl slovakų kalbos normos, kol XIX a. pabaigoje buvo patvirtintos Samuelio Cambelo (svk. *Samuel Czambel*, 1856–1909) slovakų kalbos taisyklės. S. Cambelas studijavo teisę Budapešte ir vėliau slavistiką Vienos ir Prahos universitetuose. Vienoje jo mokytoju buvo žymus slavistas, slavų kalbų istorikas, slovėnas Franas Miklošičius. Svarbiausi darbai yra „Slovakų rašyba“ (svk. *Slovenský pravopis*, 1890), „Dėl diskusijos apie slovakų rašybą“ (svk. *K reči o slovenskom pravopise*, 1891) ir „Slovakų bendrinės kalbos vadovas“ (svk. *Rukovät' spisovnej reči slovenskej*, 1902). Slovakų rašybos taisyklės plačiau išdėstytos šio autoriaus 1902 m. slovakų kalbos gramatikoje. Tobulinant slovakų kalbą, S. Cambelas rėmėsi slovakų kalbos kontinuitetu, jos istorine raida, atsižvelgdamas į tarmes bei slovakų literatūrą (Gurbano–Vajanskio, Gvieldoslovo, Janko Jesenskio, Martino Kukučino) kūrybą. S. Cambelo rašybos taisyklėse buvo pakoreguoti Hodžos–Hattalos kodifikacijos nenuoseklumai ir trūkumai, be to, pašalintos nevartojamos taisyklės, aktualizuota norma. Trečiasis „Vadovo“ leidimas 1919 m., pataisytas Jozefo Škulteto, laikomas bendrinės slovakų kalbos normavimo veikalu iki 1931 m.

Čekoslovakų kalba (XX a. 40-ieji m.)

Po Austrijos–Vengrijos imperijos žlugimo ir Čekoslovakijos Respublikos sukūrimo 1918 m. nuo 1920 m. buvo paskelbta „čekoslovakų tauta“ bei „čekoslovakų kalba“ su dviem variantais: čekišku ir slovakišku. Nepaisant pa-

skelbtos dviejų kalbų lygybės, valstybėje dominavo čekų kalba, vartojama valstybės įstaigose, mokyklose, periodiniuose leidiniuose. Net 1919 m. įsteigtame Bratislavos universitete buvo dėstoma čekų kalba. Bendros čekoslovakų kalbos idėja turėjo daug šalininkų, pvz., pasirodė lyginamosios čekų ir slovākų kalbų gramatikos ir žodynai, pvz., M. Kalalo (svk. *Praktická srovnávací mluvnice česko-slovenská*, Banská Bystrica, 1926). 1919 m. Nitroje čekoslovakų kalbos šalininkas Janas Dambovskis (svk. *Ján Damborský*, 1880–1932) išleido slovākų kalbos gramatiką (svk. *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis*; kiti leidimai: 1920, 1921, 1924 ir 1931 m.) ir slovākų kalbos vadovėlių mokykloms (svk. *Krátká mluvnica slovenská so zvláštnym zreteľom na pravopis*, 1927).

1931 m. buvo paruoštos naujos slovākų kalbos rašybos taisyklės (svk. *Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom*), pagal kurias leksikoje ir žodžių daryboje pirmenybė buvo suteikta čekų kalbai arba bendriems čekų ir slovākų kalbų elementams. Slovākų inteligentijos dauguma kritiškai reagavo į naujas taisykles kaip į veiksma prieš slovākų kalbos savitumą. 1919 m. vėl pradėjo veikti 1919 m. *Matica Slovenska*, siekiant atskirti dvi kalbas. Bendrija platino vadinamąjį puristinį slovākų kalbos variantą – vadinamą „Maticos vartojimą“ (svk. „*maticný uzus*“). Po to, kai buvo priimtos slovākų kalbos taisyklės, *Matica* pradėjo leisti žurnalą „Slovākų kalba“ (svk. *Slovenska reč*), kuriame aktyviai propagavo savo slovākų kalbos variantą, ragino vadovautis S.Cambelo slovākų kalbos taisyklėmis, vengti kitų kalbų elementų, ypač čekų ir vokiečių, taip pat vadovautis geriausių slovākų rašytojų tekstais sintaksės ir frazeologijos srityje.

Nuo 1941 m. veikia Slovakijos kalbininkų asociacija, kuri vienija slovakistikos, slavistikos, bendrosios kalbotyros ir kitų susijusių disciplinų mokslininkus ir specialistus.

Slovākų kalba XX a. pabaigoje– XXI a. pradžioje

Antrojo pasaulinio karo metu buvo įkurta Slovakijos mokslų akademija (1943 m.). Vienas pirmųjų SMA skyrių buvo Kalbotyros institutas, nuo pat veiklos pradžios daug dėmesio skyręs fundamentaliems slovākų kalbos tyrimams, kalbos kultūros ir švietimo populiarinimo veiklai. Po Antrojo pasaulinio

karo slovakų bendrinė kalba buvo plačiai vartojama literatūroje, kultūroje, švietime, moksle tarptautinėse įstaigose ir institucijose. 1953 m. kalbos normos buvo nežymiai pakeistos.

1959–1968 m. išleistas šešių tomų slovakų kalbos žodynas (svk. *Slovník slovenského jazyka*), kuriame pristatyti naujieji skoliniai iš kitų kalbų, kurie atsirado dėl techninio progreso ir kitų objektyvių veiksnių. 1966 m. Bratislavoje pasirodė akademinė „Slovakų kalbos morfologija“ (svk. *Morfológia slovenského jazyka*, ed. Ružička ir kt.), Abelio Karlio „Slovakų tarties taisyklės“ (svk. *Pravidlá slovenskej výslovnosti, Systematika a ortoepický slovník*, 1984, 1988, 1996, 2005, 2009).

Nuo 1993 m. slovakų kalba tapo Slovakijos Respublikos valstybinė kalba, 1995 m. priimtas Valstybės kalbos įstatymas (svk. *Zákon o štátnom jazyku*).

Slovakų kalbos tyrimai atliekami Bratislavos, Prešovo, Košicos, Banska Bystricos, Nitros, Trnavos ir Ružomberko universitetų slovakų kalbos katedrose. Pagrindinis slovakų kalbos nagrinėjimo centras yra Slovakijos mokslų akademijos Liudovito Šturo Kalbotyros institutas (svk. *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra*). Čia pasirodė Slovakų kalbos nacionalinis tekstynas (*Slovenský národný korpus*: <http://korpus.juls.savba.sk/>), vykdomi projektai, skirti kalbai norminti ir kodifikuoti, dabartinės slovakų kalbos žodynui sudaryti, kalbos atlasui parengti, tarmėms ir tarminei onomastikai nagrinėti, taip pat slovakų kalbos etimologijai tyrinėti.

Rekomenduojama literatūra

Slovakija, in *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001–2014. T. XXII. Sko–Šala, 2012. Psl. 82–102.

Pauliny E. *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983.

Večerka R. *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů*. 2., upravené a doplněné vyd. Linguistica ONLINE. Brno: Masarykova univerzita, 2008, roč. 2008, č. 1.

Історія західних і південних слов'ян з давніх часів до XX ст. Курс лекцій. Ред. В. Яровій. Київ, 2009.

Дуличенко А. Д. *Введение в славянскую филологию*. Москва: Флинта; Наука, 2015.

История литератур западных и южных славян. Т. 1: От истоков до середины XVIII века. А. В. Липатов (отв. ред.) и др. Т. 2: Формирование и развитие литератур

Нового времени. Вторая половина XVIII века–80-е годы XIX века. С. В. Никольский (отв. ред.) и др. Т. 3: Литература конца XIX–первой половины XX века (1890-е годы–1945 г.). Л. Н. Будагова (отв. ред.) и др. Москва: Индрик, 1997. (Interneto svetainė: <http://inslav.ru/publication/istoriya-literatur-zapadnyh-i-yuzhnyh-slavyan-v-3-h-tt-m-1997-2001-t-1-3>).

История южных и западных славян. В 2-х тт. / Под ред. Г. Ф. Матвеева и З. С. Ненашевой. Москва, 2001.

Сальков А. П. (ред.). *История культуры южных и западных славян: пособие для студентов ист. фак. В 3-х частях. Ч. 1 С древнейших времен до начала XVII в.* Минск: БГУ, 2008.

Смирнов Л. Н. *Словацкий литературный язык эпохи национального возрождения*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2001.

Супрун А. Е., Калюта А. М. *Введение в славянскую филологию*. Минск, 1981.

Шушарина И. А. *Введение в славянскую филологию*. Учебное пособие. 2-е издание, стереотипное. Москва: Флинта, 2011.

Шушарина И. А. *Слависты*. Материалы к курсу «Введение в славянскую филологию». Курган, 2014.

Jelena Konickaja

**Vakarų slavų istorijos
ir raštijos raida**

Čekai ir slovakai

Mokymo priemonė

ISBN 978-609-459-829-6

7,00 aut. l.

Išleido Vilniaus universitetas,
Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius